LIDOVÁ UNIVERSITA SVAZEK 2.

Řecká a římská vzdělanost ve vývoji evropském.

Napsal

Dr. Otakar Jiráni,
professor university Karlovy.

VYDÁVÁ A TISKNE „MELANTRICH" V PRAZE

Spisek tento vznikl z přednášek konaných loňského jara v lidové extensi universitní. Upravuje přednášky ty pro tisk, podržel jsem původní postup i rozdělení látky a jen v jednotlivostech jsem leccos změnil a doplnil. Ponechal jsem jmenovitě i apologetický ráz svého výkladu, pevně jsa přesvědčen, že dnešní, většinou nepříznivé smýšlení o významu vzdělanosti antické a její ceně pro výchovu mladých generací, jež plyne zpravidla z nedostatečné znalosti věci a z neporozumění, nemůže se státi trvalým přesvědčením lidstva, nemají-li býti vážně ohroženy samy základy všeliké vyšší výchovy.

Nebylo snadno vybrati z nepřehledného takřka množství jevů, jimiž souvisí naše doba s antikou, fakta nejvýznačnější a zceliti je v jednotný a přehledný obraz; nechť rozhodnou znalci, pokud se mi to podařilo. Podjal jsem se však této práce s láskou a vědomím, že sloužím věci dobré. Nezastíral jsem nedostatků, kde v antické kultuře skutečně jsou, ale stejně jsem dbal toho, abych zdůraznil vše, co je v ní opravdu kladného a věčně hodnotného, a přál bych si jen, aby knížka má posílila a povzbudila přátele antiky, odpůrce její pak podnítila k opětným úvahám o ní.

Posléze děkuji příteli Dr. J. Brantovi za to, že ochotně mi pomáhal při korekturách a nejednou radou přispěl k zlepšení dílka. Rovněž jsem zavázán díkem České grafické Unii za laskavé zapůjčení štočku titulního obrázku.

V Praze, v září 1921.

Dr. Ot. Jiráni.

I.

Generaci naší bylo dopřáno dožíti se splnění třístaleté tužby národní, obnovy samostatného státu českého. Tento dar osudu, tak vzácný a netušený, uložil nám však spolu řadu těžkých úkolů, jichž vyplnění neb zanedbání bude přísně váženo nestranným soudem dějin. Nejde zajisté o nic menšího než o vybudování pevných a spolehlivých základů státních ve smyslu ideálů demokracie a sociální spravedlnosti. K základním pilířům každého státu patří však i výchovné a osvětné instituce, v prvé řadě školství všech stupňů. I tyto instituce, přejaté z dob vlády nám cizí a nepřátelské, nutno tedy podrobiti bedlivým úvahám a zkoumati, pokud souhlasí se zásadami, na nichž chceme založiti svůj stát a pokud bude třeba provésti v nich změny, zásadám těm odpovídající.

Jednou, a to velmi závažnou součástí dosavadního vyššího vzdělání, které podávají střední školy, bude nutno zabývati se zvláště pozorně a pečlivě. Bude třeba rozhodnouti otázku, zda vůbec neb do jaké míry zůstati má i nadále učebným předmětem aspoň části našich středních škol jazyk a kultura starověkých Řeků a Římanů. Není to otázka nikterak nová a netýká se také jenom nás; ozývá se u všech kulturních národů a také u nás bylo již před válkou dosti o ní psáno a uvažováno. Bohužel, nedálo se tak vždy s náležitou znalostí věci a vědomím významu a dosahu jejího; leckdy také rušivě působil příliš silně vystupující moment osobních sympathií a zvláště

antipathii. Nebude tedy snad nevhodný a zbytečný tento pokus o soustavný, a pokud jen možno, objektivní výklad o tomto thematu. Nemám při tom v úmyslu zabývati se dopodrobna důvody, jimiž obránci klassických či humanistických studií háji oprávněnosti, ba nezbytnosti jich v učebné soustavě středoškolské, ani námitkami jejich odpůrců, nýbrž hodlám v řadě úvah pojednati o významu a ceně všech význačných složek kultury obou starověkých narodů, jakož i o vztazích, jimiž spojena je s kulturou lidstva evropského až po dobu naši, a tak předložiti veřejnosti naší jakoby materiál, z něhož by se sama sebou podávala odpověď k otázce o výchovné ceně kultury řecké a římské.

Kulturu tu nazýváme stručně antikou. Latinské slovo antiquus, od něhož jest jméno to odvozeno, znamená starý, starobylý, i jest tedy antika souborné označení všech projevů kulturního života starých národů v nejširším smyslu slova. Zpravidla však nemyslíme při výrazu tom na staré nebo starověké národy vůbec, nýbrž jenom na dva z nich, starověké Řeky či, jak se sami nazývali, Helleny a Římany, ba po právu bychom mohli mysliti při něm vlastně jen na národ jediný, Řeky, neboť oni vlastně v podstatě vytvořili a lidstvu odkázali kulturu, již nazýváme antickou, kdežto Římané, jak poznáme, byli skoro úplně kulturně závislí na Řecích.

Pokusme se nejprve v hlavních rysech naznačiti, v čem záleží svéráz této kultury starých Hellenů, jíž přisouzena byla tak významná úloha ve vývoji evropského lidstva. Bylo to asi v polovici II. tisíciletí př. Kr., kdy prvé kmeny řecké, pronikajíce ze severních krajů poloostrova balkánského, počaly zabírati svá historická sídla. Objevy posledních dob, zvláště z ostrova Krety, nás poučily, že v území, v němž za dob historických sídlili Řekové, kvetla za jejich příchodu značně vyspělá kultura, již vytvořil lid

původu nám dosud neznámého. Řekové přejali prvky kultury té; učili se též od jiných národů starověkých, zvláště Babyloňanů, Foiničanů a Egypťanů, ale nikde nepřestali na pouhém vnějším přejímání a napodobení, nýbrž vše, co převzali, přetvořili v duchu svém a přizpůsobili vlastní své kultuře. V jejím budování účastnila se netoliko dlouhá řada vynikajících básníků, umělců, myslitelů a státníků, nýbrž celý národ, třebas nikoli všechny kmeny jeho měrou stejnou; nejvíce z nich kmen ionský a z něho opět ta větev, jež zaujala kraj, zvaný Attika, s hlavním městem Athenami. Rozdíly mezi kmeny těmito byly sice dosti značné, ale přece nevystupovaly tou měrou, aby nedávaly vyniknouti jistým rysům povahovým, jež byly společné všem kmenům a zřejmě je odlišovaly od barbarů, jak u vědomí své kulturní výše nazývali Řekové národy cizí.

Svéráz řeckého ducha a kultury pomáhala do značné míry vytvářeti povaha země, která se stala vlastí tohoto národa. Obklopena se tří stran mořem, jež vnikalo v nesčetných zálivech do pevniny a poseto bylo množstvím ostrovů, usnadňovala živý styk obchodní i kulturní s pevninami okolními. Horská pásma členila ji v oddělené útvary, což podporovalo vznik drobných politických celků, oněch typických řeckých státečků, jež zahrnovaly v sobě často jen město s nejbližším jeho okolím. Tato rozdrobenost politická, s hlediště celonárodního tak škodlivá, měla nicméně své dobré stránky: vyžadovala co největší tělesné zdatnosti občanů, utužovala v nich ctnosti vlastenecké a dopomáhala i plnějšímu rozvití sil duševních. Ku příznivým celkem podmínkám země a půdy družilo se zdravé podnebí, jehož teplotu mírnila blízkost moře, neobyčejná čistota a svěžest vzduchu a téměř stále jasné, smavé nebe.

Není tedy divu, že i duch řecký vyznačoval se jasností, čilostí a bystrostí i živým smyslem pro sku-

lečnost: mystičnost, tajemnost byla mu, aspoň za dob rozkvětu národního, cizí. Řek nehledal smyslu života mimo tuto zemi; celou bytostí svou kotvil v životě vezdejším a plně užíval všech darů jeho. Aby však tato touha po plném rozvití lidství nevybočila na scestí, byla regulována moudrou uměřeností, ctností, již Řekové zvali sofrosyne a jež byla jim vrcholem ctností vůbec. Jasný duch jejich miloval ve všem zákonitost, řád a účelnost; vše neuspořádané a neladné příčilo se hluboce jejich povaze. K tomu družil se živý smysl aesthetický: dokonalé bylo Řeku jen to, v čem snoubila se krása s dobrem. To jest proslulá řecká kalokagathia. Jiné význačné vlastnosti řeckého ducha byly živá a bohatá fantasie, snadná tvořivost, náklonnost k rozumování, hloubavost, jakož i schopnost spojovati rozptýlené jednotlivosti ve vyšší jednotu. A posléze nesmíme zapomínati jejich hluboké lásky k svobodě a nezávislosti jak v životě politickém, tak soukromém.

Ani Řekové nebyli ovšem prosti různých rysů stinných; patřila k nim hlavně lstivost, jež nepokládala vědomý klam za prostředek nečestný, dále snadná vznětlivost a podrážděnost, jež vybíjela se v životě politickém trvalými skoro spory mezi státy řeckými, v životě soukromém pak nemírným tupením a snižováním protivníka. Řek neměl rovněž dosti smyslu pro hlubší, citovější vztah k ženě a intimitu života rodinného a s pohrdáním shlížel na hmotnou práci.

Ale tyto kazy ustupují do pozadí před uvedenými sympathickými a světlými stránkami řecké povahy. Ze spojení jich vzešel onen podivuhodný ucelený stil životní, jejž vycíťujeme ze všeho, co národ ten vytvořil. Jest to harmonické rozvití a sladění všech sil a schopností v bytosti lidské utajených — vyrovnání touhy po pravdě a touhy po kráse, smíření požadavků rozumu s požadavky citu, překlenutí rozpo-

ru mezi tělem a duchem. U žádného jiného národa světa neobjevila se harmonie ta v síle a plnosti, jakou ji nalézáme u starých Řeků: ona jest základním rysem jejich kultury, nehynoucím odkazem všem věkům příštím.

Řekové překročili již zenit svého národního života, když vývoj dějinný uvedl je v bližší styky s národem, jemuž bylo osudem určeno, aby v světové říši své sjednotil lidstvo starověké a přenesl osvětu řeckou k dnešním národům evropským, s Římany. Národ ten, jakkoli jazykem stejného původu s Řeky, byl duševním ustrojením svým značně odlišný od nich. Tvrdá byla doba jeho dětství. Usadiv se v otevřeném území při dolním toku Tibery, musil vésti téměř nepřetržité boje se sousedními kmeny, aby uhájil a upevnil svou existenci. Vedle toho však nedopřávaly mu ani tuhé spory politické a sociální, jež vedle válek s vnějšími nepřáteli jsou dlouhou dobu jediným takřka obsahem jeho dějin, dosti klidu, aby se mohl soustřediti k intensivní činnosti osvětové. Nebylo tu místa pro vyšší projevy života kulturního, literaturu, umění a vědu, všechen zřetel obrácen byl k praktickým potřebám dne. Přirozeným důsledkem poměrů těch bylo, že se ve starém Římě nemohla rozvinouti svérázná kultura domácí a že zárodky její, pokud tu byly, záhy zakrněly a odumřely, podléhajíce vlivům duševně vyspělejších národů, s nimiž Římané přicházeli ve styk. Zprvu, již na samém úsvitě dějin jejich, působili na ně mocně severní sousedé Římanů, Etruskové, národ neznámého původu, ale značně vyspělé kultury, vyvinuvší se pod vlivem řeckým, již poznáváme zvláště z památek nalezených v etruských hrobech.

Již na sklonku doby královské, jež se uzavírá koncem VI. století př. Kr., počíná se však v Římě hlásiti vliv řecký, třebas nevychází ještě z vlastního Řecka, nýbrž z řeckých osad italských, zvláště

z města Kum u Neapole. Vliv ten stále mohutní, stává se přímým, bezprostředním, a koncem III. a počátkem II. století otvírají se mu přes odpor Římanů starého rázu brány římské docela. Odtud nastává rychlý kulturní rozkvět římský, projevující se nejjasněji v písemnictví, jež v prvním století předkřesťanském, na sklonku republiky a za vlády prvého císaře Augusta, dostupuje klassické své výše. Všichni velcí spisovatelé doby té, z prosaiků jmenovitě Cicero, z básníků Lucretius, Catullus, Propertius, Vergilius, Horatius a Ovidius, jsou plně prodchnuti kulturou řeckou a přikloňují se vědomě k velkým vzorům řeckým; napodobují je, ale činí to s tak vyspělým uměním a jemným vkusem, že výtvory jejich mohou se čestně postaviti po bok řeckým originálům. Nejvyšší význam jejich však záleží v tom, že slučují v souladnou jednotu ducha řeckého s rysy národní povahy římské, zvláště s její vážností, poněkud sice střízlivou, ale hluboce opravdovou. Bez Homera nevznikla by Vergiliova Aeneis a ódy Horatiovy nelze si mysliti bez klassické lyriky řecké, ale jisto je, že bez obou těchto stěžejních výtvorů římské poesie byla by světová literatura ochuzena o významnou a svérážnou složku, čehož by nebylo, kdyby díla ta byla pouhou sebe dovednější imitací. A podobně, jako literaturu, přenesli Římané s větším neb menším zdarem na domácí půdu i ostatní obory bohatě rozvité kultury řecké, tu přejímajíce pouze výsledky, k nimž dospěli Řekové, tam zase přidávajíce k nim ze svého a přizpůsobujíce je duchu svému. Jedině v oboru práva, což je v souhlasu s národní povahou jejich, stavějí se Římané rovnocenně po bok Řekům, ba převyšují je. Tak vyrůstá ze spojení ducha římského s řeckým jednotná kultura, jež stává se společným majetkem národů sloučených v jednotu světového imperia římského, zvláště západní jeho části, a vtiskuje svůj ráz prvé době křesťanské éry.

Ani tato tak vyspělá kultura nezůstala však ušetřena osudu všeho pozemského, pozvolného odumírání a zanikání. Prvé příznaky ohlašují se již nedlouho po vrcholné době Augustově a od sklonku II. stol. po Kr. nastává nenadálý, ale nezadržitelný pokles. Tvořivá síla ochabuje a mizí, přejaté dědictví kulturní se nerozhojňuje, nýbrž žije se z odkazu velké minulosti; ve všech oborech nabývá stále více vrchu napodobení uznaných vzorů, jež samo postupem času stává se matnějším a chabějším. Příčiny úpadku a rozkladu tohoto byly jednak vnitřní, vyvěrající ze všeobecné nejistoty politických i hospodářských poměrů v říši, zmítané stálými boji o trůn císařský, vedle toho ohlašuje se však již od doby Marka Aurelia (161—180 po Kr.) nebezpečí vnější. Noví kmenové, zvláště germánští, primitivní vzdělanosti, ale svěžích, nevyčerpatelných sil, vstupují tehdy na jeviště dějinné, přelévají se ve vlnách stále nocnějších přes hranice římského imperia a zaplavují jednu provincii po druhé: sám Řím ocítá se r. 410 v rukou Alarichových. Tato perioda stálých otřesů a neklidu, jíž nazýváme dobou stěhování národů, trvala příliš dlouho, aby vyloučeno bylo nebezpečí, že pozvolný úpadek kultury antické bude zpečetěn úplným zánikem jejím.

Že k tomu nedošlo, jest zásluhou církve křesťanské, ač nechtěnou a nezamýšlenou. Jakkoliv původní ideovou základnou svou protichůdná antickému názoru životnímu, kotví církev ta, jak dále bude podrobněji vyloženo, kořeny svými v půdě antiky. S ní spojil ji vývoj pevnými pouty, a tak, když svět antický odumírá, přejímá dědictví římského imperia. Řím přestává býti sice politickým středem západního světa, ale stává se jako sídlo papeže, tohoto vlastního a skutečného nástupce císařů římských, duchovním středem jeho. A k duchovní moci církve druží se záhy i rostoucí význam politický,

Církev, chtějíc dosíci cíle svého, získati tehdejší svět učení křesťanskému, byla nucena již záhy navázati vztahy s kulturou antickou. Zprvu stavěla se k ní v duchu prvotního učení křesťanského odmítavě a úplně se s ní spřáteliti nemohla ovšem nikdy. Ale již to, že oba jazyky klassické, jak ani jinak býti nemohlo, staly se jazyky církevními, řečtina ve východní části říše, latina v západní, sbližovalo církev s kulturou starověkou, a k tomuto počátku přidružily se znenáhla styky další. Zvláště byla nucena, chtějíc působiti i na vzdělané vrstvy pohanstva, navázati vztahy k starověké filosofii; nemohla dále zanedbávati studium řečnické theorie antické a při výkladu Písma musila se utíkati k methodám starých filologů řeckých. A také s různými jinými vědami, pokud pokládala znalost jejich za potřebnou pro křesťana, učinila církev smír a tak přenesla aspoň část kulturního bohatství antického lidstva do středověku a učinila je prostřednictvím svých škol živým majetkem vzdělaných jeho vrstev. Tak se stalo, že lidstvo středověké, jakkoli vyrůstalo v duševním ovzduší zcela rozdílném od světa antického, zůstávalo stále ve styku, třebas úzkém a nehlubokém, s kulturou starověkou a bylo třeba jen příznivých podmínek, aby styky ony staly se živějšími a pronikavějšími. A mluvíce o církvi, nesmíme posléze zapomínati zásluh, jež si získali klášterní mniši pilným sbíráním a opisováním spisů starověkých, které by jinak dojista propadly zkáze.

Nové národy evropské, kteří založili si své státy na troskách římského imperia, čekal tedy v podstatě týž osud, jaký stihl před věky Římany, když přišli ve styk s kulturou řeckou. Jejich vlastní vzdělanost byla příliš primitivní, aby mohla odolávati osvětě antické, třeba pokleslé a ochuzené, kterou vítězné křesťanství učinilo podstatnou složkou vlastní vzdělanosti své. I opětuje se u nich týž zjev,

jenž se před staletími udál v republikánském Římě. Národové západní a severní Evropy přijímají zároveň s naukou Kristovou prvky vzdělanosti antické, čehož zvláště výmluvným svědectvím jest, že u všech stává se latina jazykem úředním a spisovným a poměrně dlouho trvá, než objevují se prvé památky, psané jazykem domácím. S knihami náboženskými pronikají k nim díla velkých spisovatelů latinských a budí v duších vzdělanců ozvěnu zašlých dob, kdy jiní bohové, skvělí a radostní a lidem tak blízcí, vládli světem. Církev jest si vědoma nebezpečí, jež odtud duším věřících hrozí, ale nemůže proti němu vystoupiti s celou rozhodností, neboť spisovatelé ti jsou nepostradatelnou pomůckou vzdělání školního, za něž nemá sama rovnocenné náhrady. Nebezpečí to zůstává ovšem ještě na dlouho neškodným: křesťanské učení tkví dosud příliš hluboko v srdcích věřících, aby byla vážná obava, že propadnou zhoubným svodům, tajícím se v bělostných blanách rukopisů starověkých mistrů verše a prosy.

Pod ochrannými křídly církve přečkala tedy vzdělanost antická, třebas ochuzená a jen v latinském rouše známá, otřesy a bouře, jimiž tak bohatě jsou vyplněna první století středověku, pomáhajíc církvi vštěpovati národům severní a západní Evropy prvé zárodky vyššího vzdělání a budíc jejich vlastní síly kulturní. Styky národů těch s antikou jsou zprvu jen passivní; kruhy církevní určují samy hloubku a intensitu jich. Ale již poměrně záhy uvědomují si vynikající jednotlivci z národů těch vysokou cenu antiky a hledají hlubší a přímé vztahy k ní.

První takovéto vědomé přiklonění k minulosti spojeno je se jménem Karla Velikého, obnovitele západořímského imperia. Poznav za války v Italii, kde stopy kultury římské se ještě poměrně živě uchovaly, význam vzdělanosti, vytkl si za cíl, přenésti tuto vyšší kulturu do svých zemí a stal se

tak tvůrcem prvé obrody, renaissance antiky. Za tím účelem povolával ke dvoru svému přední vzdělance současné z Italie, Hispanie a Anglosaska a zakládáním škol, z nichž jmenovitě proslula t. zv. schola palatina, zřízená v císařově residenci Cáchách, snažil se vyvolati bohatší kulturní život ve své říši. Avšak doba tehdejší nebyla ještě zralá pro hlubší převzetí antické vzdělanosti, a tak po smrti velikého císaře nastává pokles v dřívější stav a jen v některých klášteřích a jejich školách žije ohlas této prvé obnovy antiky dále. Obnova ta byla ostatně značně jednostranná. Vzdělání, jež na školách Karlem zřízených bylo podáváno, záleželo hlavně v tom, že pěstěna tu obratnost v ovládání latiny prosou i veršem a vyučováno základům několika věd a umění, především hudby, arithmetiky, geometrie a astronomie.

O půldruhého století později vztahy císaře Otty Velikého (936—973) k Italii oživeno bylo znovu přímé studium antiky; projevuje se zvláště u některých současných dějepisců těsnějším přikloněním k latinským vzorům starověkým a zvýšeným zájmem vynikajících osob světských i duchovních o klassické spisovatele latinské. I toto hnutí jest jen přechodné a vnější a také jemu jest hlavním cílem vypěstění, pokud možno, dokonalého latinského stilu.

Tento stav, kdy antika jest vzdělancům středověkým jen učitelkou nejnutnějších vědomostí a vzorem, jenž napodoben jest po stránce vnější a formální, trvá v zemích západní a severní Evropy, k nimž tu jediné přihlížíme, až do sklonku XI. století. Zatím však dorůstají národové tito znenáhla k vlastní své kultuře, která se již záhy na to projevuje v gotickém slohu kathedrál a v poesii troubadourů a minnesängrů. Ale ani na této cestě za vlastní, osobitou osvětou nevzdává se lidstvo evropské pomocné ruky antiky. Poměr k ní se však mění. Nehledají se již v ní

vzory k pouhému, často jen vnějšímu a bezduchému napodobení, nýbrž antika stává se vůdkyní k samostatnému vědeckému poznání, a to nejprve v oboru práva a filosofie. Tehdy, na sklonku XI. století, probouzí se v Italii, především v Bologni, nadšený zájem o starořímské právo, jak vtěleno bylo v kodex Justinianův, a horlivým studiem jeho sbližuje se evropské lidstvo poprvé s odkazem starověkým, ne již jen po stránce formální a výchovné, nýbrž obsahové a vědní.

Ještě významnější bylo přiklonění k antice v oboru filosofie, jehož výsledkem byl vznik scholastiky. Tento směr filosofický, tak charakteristický pro pozdější středověk, vyrůstá z potřeby, stále živěji pociťované, prohloubiti a zdůvodniti církevní dogmata. To mohlo se státi jediné za pomoci filosofie, té pak poskytnouti mohl církvi pouze starověk. Jak známo, byla to filosofie Platonova a jmenovitě Aristotelova, známá ne ovšem v podobě původní, nýbrž v latinských překladech, v níž nalezli scholastičtí theologové oporu, které potřebovali. Filosofii té připadá tu arci úkol podřízený: články víry, dogmata, jsou nezvratná, filosofii připadá pouze úkol, aby obsah jich objasnila, zdůvodnila a proti všem pochybnostem obhájila. Nicméně, jakkoliv jest tu filosofie starověká formálně degradována na služku theologie, jest scholastika jednak živým projevem touhy současného lidstva po vědeckém poznání, jež až potud bylo domovem jen v řeckořímském starověku, jednak otevřeným přiznáním, že poznání to jest možné jen za pomoci antiky: ve skutečnosti uznává se tedy převaha antického vědění. Bylo jen potřebí, aby přesvědčení toto proniklo i v ostatní obory lidského poznání a osamostatnilo se od vedlejších cílů, jaké zatěžovaly vědecké zkoumání scholastické.

Stalo se tak v památném období, jež tvoří rozhraní mezi středověkem a dobou novou, v období humanismu a renaissance. Obě hnutí ta vznikají v Itálii, kde, jak řečeno, udržovalo se přes všechny převraty politické živé povědomí dávné slávy a velikosti národní, obě jsou si ideově velmi blízká, ale renaissance jest daleko hlubší a všestrannější. Humanismus má po výtce ráz literární a učenecký. Nadšeni památkami literatury latinské, jichž počet neúnavným pátráním po klášterních bibliothekách značně rozhojnili, dávají se humanisté cele proniknouti obsahem a ještě více skvělou formou jejich, spatřujíce v nich nedostižné vzory dokonalého umění slovesného, jimž podle možnosti se přiblížiti pokládají za nejvyšší cíl své ctižádosti. Celou duší se nořice v ovzduší starého Říma s obdivem vzhlížejí k velké politické i kulturní historii jeho a nalézají v ní projevy života mnohem plnějšího a krásnějšího, než v jakém bylo žíti jim. Od XIV. století, kdy hnutí toto vzniká, zasahuje postupně v průběhu dvou dalších století vzdělané vrstvy velké většiny evropských národů, připravujíc všude a provázejíc vlastní obnovu, renaissanci antiky. Samo o sobě jest značně jednostranné, skoro výhradně jen formálně aesthetické a literárně vědecké. Jen v nečetných zástupcích jeho, jmenovitě v Petrarcovi a Boccacciovi, sdružuie se tento umělecký zápal s opravdovým posvěcením tvůrčím. Většina humanistů nalézá plné uspokojení v tom, dovedou-li si osvojiti stilovou přesnost a ryzost svých starověkých vzorů; zvláště sloh největšího mistra latinské prosy, Cicerona, byl horlivě napodoben. Pro pokaženou latinu středověkou mají humanisté jen hluboké pohrdání. Jejich úsilí o klassickou čistotu stilu zastavuje přirozený vývoj latiny, až dotud živého jazyka vzdělaných vrstev středověkého lidstva: teprv od dob humanistů stává se latina jakožto jazyk spisovný řečí mrtvou a lid-

stvo pozbývá tak, snad pro vždy, společného a všem potřebám výrazovým podivuhodně se přizpůsobujícího jazyka dorozumívacího. Jazyk řecký ustupuje v hnutí humanistickém s počátku takořka úplně v pozadí; hlubší zájem oň probouzí se teprv v polovici XV. stol., kdy po dobytí Cařihradu Turky přecházeli učenci řečtí do zemí západních, ale i tehdy jest to jen filosofie Platonova, jež na humanismus působí mocněji.

Daleko hlouběji než humanismus zasahuje do duchovního života evropského renaissance. Není ovšem možno vystihnouti blíže v tomto stručném nástinu ideový obsah a dosah tohoto epochálního hnutí, jež značí rozchod středověkého lidstva s tradicí středověkou a zrození člověka moderního. Hledě k thematu našemu stačí říci, že teprv renaissancí počíná se opravdové chápání významu a podstaty antiky. Až dotud byly to vždy jen jednotlivé skrovné úseky kulturního odkazu starověkého, jež byly předmětem zájmu vzdělanců středověkých. V antice otvíral se jim bohatý zdroj vědění, jehož jim církev z vlastních prostředků poskytnouti nemohla, v ní nalézali dokonalé vzory pro vlastní tvoření literární. Renaissance naproti tomu chápe poprvé starověkou kulturu jako celek. Lidstvo renaissanční odmítá u vědomí své kulturní zralosti omezující poručnictví církve a obrací se přímo k antice, spatřujíc v ní vzor dokonalé kultury a hledajíc u ní poučení o otázkách života, umění i vědy, jichž samo si netroufalo řešiti. Myslitelé i umělci poddávají se radostně vlivu antiky a plným proudem valí se lidstvem evropským vlna vzdělanosti starověké, dosahujíc dokonce i k stupňům papežského trůnu.

Učenci renaissanční uvědomují si rationalistický ráz vědy řecké, třebas ještě málo z ní znají, zvláště v originálech, a kladou v duchu jejím základy mo-

dernímu myšlení vědeckému, jmenovitě ve filosofii a vědách exaktních. S pohrdáním odmítají neplodnou methodu scholastickou, a nořice se dychtivě ve spisy svých starověkých předchůdců a učitelů, vzdalují se, ani netušíce, názorů, jimiž žilo lidstvo středověké. Ochabuje zájem o život záhrobní a posmrtný osud duše, život pozemský nabývá znovu ceny, jakou měl za dnů, kdy vládli světem skvělí bohové Hellady, radost ze života a darů jeho, jakési radostné pohanství zmocňuje se duší, procitlých z metafysických snů středověkých. Askese přestává býti ideálem života a požadavek umrtvování přirozených žádostí a pudů ustupuje úsilí o volné a plné rozvití a uplatnění jich. Tímto přesunutím osy životní pozbývá opory i dosavadní universalismus lidstva středověkého, kdy jednotlivec žil jen jako člen vyššího celku, všeobecné církve, jež jediná mu zaručovala dosažení nejvyššího cíle, posmrtné blaženosti. Místo tohoto kollektivního myšlení a cítění probouzí se tehdy individualismus, touha setřásti se sebe pouta jakékoliv autority, odlišiti se od celku, vyniknouti nad okolí a učiniti své jméno nesmrtelným. Tak mění toto nadšené přilnutí k antice světový názor vzdělaného lidstva, vykazuje nové cíle jeho touze a dodává mu sil, aby za nimi v radostné sebedůvěře kráčelo.

Ale na renaissanční lidstvo nepůsobí toliko duch antické literatury a vědy; stejně mocný převrat vyvolává v duších umělecky založených starověké umění výtvarné, jež tehdy poprvé objevuje se užaslému zraku znalců v celé své jedinečné velikosti, odhalujíc jim zákony své věčné krásy a lákajíc je nikoli k pouhému bezduchému napodobení, nýbrž k samostatnému tvoření a závodění s ním, v duchu týchž idejí, za nichž kdysi vznikalo. A velcí geniové umění, jichž renaissance zrodila více než kterákoli doba jiná, dovedli porozuměti skryté mluvě, jakou

k nim hovořily tyto trosky, dochovavší se takřka zázrakem ze zašlého světa krásy, a za zúrodňujícího styku s nimi vytvořili díla, jejichž umělecká výše může se odvážiti soupeřství s výtvory doby Feidiovy a Praxitelovy.

Renaissance i humanismus jsou v celku hnutí aristokratická. Původci i představiteli jich jsou členové vyšších, vzdělanějších vrstev a také příznivce a podporovatele své nalézají v kruzích bohaté aristokracie tehdejší. Styků s lidem nevyhledávají a lid jim zůstává cizí. Široké vrstvy jeho nemohly porozuměti ani obsahu ani duchu tohoto proudu, podmílajícího základy, na nichž zdánlivě nerozborně se tyčila myšlenková, mravní i společenská budova, v níž lidstvo středověké žilo. Lid nemohl nalézti zalíbení v světském, ba pohanském duchu, jenž vanul z renaissanční kultury a docházel tak nadšeného přijetí a mocné podpory i u nejvyšších představitelu církve. I není divu, že v lidu, jenž uchoval si živou a hlubokou víru svých otců, roste odpor k tomuto zesvětštění a zpohanštění církve a projevuje se stále mohutnějícím hnutím reformačním, jež usiluje zastaviti tento rozklad ducha církve křesťanské a touží vrátiti ji prvotnímu učení a původní apoštolské čistotě. Toto nepřátelství reformátorů k světskému a pohanskému duchu renaissance, jemuž zvláště vášnivého výrazu dodal florencký mnich Savonarola, se však časem změnilo a v reformaci německé, zvláště zásluhou Melanchthonovou, došlo ke sblížení a smíru obou původně protivných světů. I reformace zajisté, hájíc svobody svědomí a přesvědčení jednotlivcova proti autoritě vnější a přiznávajíc rozumu lidskému právo, hledati v písmě odpovědi k otázkám víry a mravů, hlásí se k týmž zásadám individualismu a rationalismu, jež jsou ideovým základem hnutí renaissančního. Vedle toho sbližuje oba směry — a to je pro nás nejdůležitější —,

že oba hlásají návrat k minulosti, renaissance ke kultuře antické, reformace k původnímu křesťanství a k bibli; odmítá však latinský text písma, jenž měl v církvi západní kanonickou platnost, a vrací se k původnímu textu bible, jímž byla pro Starý zákon hebrejština, pro Nový zákon řečtina.

To jest významná událost v kulturních dějinách evropských, neboť studiem jazyka řeckého, jež vyvolala potřeba dokonalého pochopení textu novozákonního, šíří a prohlubuje se také znalost kultury řecké a tím se znenáhla odčiňuje dosavadní zanedbávání její. A zajisté je v souvislosti s tímto návratem německých reformátorů k původnímu textu písma a plynoucím z něho usilovnějším pěstěním jazyka řeckého na ústavech theologických i vyšších školách vůbec, že národové protestantští, Němci a Angličané, dospěli dříve k hlubšímu chápání a cenění kultury řecké, než národové, kteří zůstali věrni katolicismu, Italové a Francouzi, na něž až do minulého století působí převážně kultura římská, latinská.

Na základech položených humanismem a renaissancí pokračuje a prohlubuje se v prvých stoletích novověkých vědecké poznávání starověku a vzniká rozsáhlá a částečně až dosud cenná literatura, usilující vytvořiti ze zachovaných zpráv a památek přesný obraz jednotlivých složek antického života kulturního. A vedle toho zůstává antika i nadále hybným a plodným prvkem ve vývoji evropského lidstva. Na ni zajisté, abych aspoň nejdůležitější moment vyzdvihl — na jiné bude upozorněno ve výkladu dalším —, navazují a v duchu jejím pokračují velicí myslitelé, kteří kladou základní kameny k stavbě novověkého názoru světového, Koperník, Giordano Bruno, Galilei, Newton a j.

Také filosofie, dovršivši svou odluku od theologie, opět a opět přejímá ze starověku podněty, dále je

rozvádí a domýšlí. Znovu v ní oživuje rationalismus řecké filosofie, projevující se pevnou důvěrou v sílu a mohutnost lidského rozumu, jenž stává se jako v řeckém starověku svrchovanou a jedinou autoritou ve všem myšlení i konání lidském. Směr ten vyvrcholuje v t. zv. osvícenství, jež určuje myšlenkový ráz XVIII. století.

Proti tomuto jednostrannému kultu rozumu, jemuž doba osvícenská podřizuje náboženství, stát, výchovu a vůbec všechny instituce společenské, propuká však ještě v témž století reakce, jejímž nejvášnivějším mluvčím jest Rousseau, nadšený obhájce citu a zdravé přirozenosti proti jednostrannému rationalismu a nemírné kulturnosti, jež nedovede učiniti člověka ani lepším, ani šťastnějším.

Tímto protestem proti osvícenskému rationalismu stává se Rousseau předchůdcem romantismu, jenž ovládá pak až dlouho do XIX. stol. všechen duševní život evropského lidstva. Z něho vyrůstá též nové obrození antiky, jež označujeme názvem novohumanismu. Vlastí tohoto hnutí jest Německo a k hlavním představitelům jeho patří Herder, Lessing, Goethe, W. v. Humboldt a Winckelmann. Zásluhou mužů těchto jest, že poprvé pronikli k poznání a pochopení jedinečného významu kultury řecké a poprvé zdůraznili, že pravou a skutečnou vlastí antiky jest Řecko, nikoliv Řím. V kultuře, jíž vytvořili Řekové, spatřují splnění ideálu kultury lidské vůbec, přirozené, svobodně se vyvinuvší, ucelené a harmonické, jež jest výtvorem a majetkem celého národa a jíž v této plnosti nikdy před tím ani potom nebylo již dosaženo. Jako Rousseau shledával jedinou možnost záchrany lidstva z pout chladného intellektualismu v návratu k přírodě, zaznívá od dob Herderových z Německa výzva hlásající návrat k Řekům. Opakování jedinečné kultury jejich není ovšem možné, ale jest možno z ní převzíti to, co má věčnou cenu pro

lidstvo, a na tomto základě vybudovati novou, ještě dokonalejší říši pravé lidskosti, humanity.

Jak patrno, jest směr tento romanticko-idealisující: starověk řecký jest myslitelům a básníkům těmto vzorem, pro nějž měli stejný obdiv a stejnou úctu jako na rozhraní středního a nového věku humanisté pro písemnictví římské. Ale přece jest mezi oběma směry rozdíl velmi podstatný. Humanistům byla antika nedostižným vzorem, jemuž bylo možno se jen obdivovati a jej napodobiti. Novohumanismus však, vedle toho, že proti převážně literárnímu rázu humanismu zdůrazňuje všestranné chápání starověké kultury, pokud ovšem v době té byla známa, zavrhuje bezduché napodobení a kopírování klassických vzorů, třeba sebe dokonalejších a žádá samostatné tvoření a pokračování v duchu jejich. Nejde mu též o jednotlivosti, nýbrž o celek. Vědomí, že kdysi vykvetla na zemi tak dokonalá kultura, jako byla kultura řecká, má nás naplniti vírou, že podobný rozkvět jest i v budoucnosti možný, a spolu snahou pracovati o novou, vyšší synthesu lidství ve směru antikou vytyčeném.

Ani novohumanismus není posledním a definitivním názorem, k němuž dospělo lidstvo evropské v hodnocení antiky: možno již tu říci, že dnes hledíme na ni podstatně jinak, než jevila se nadšenému a idealisujícímu zraku Humboldtovu a Goethovu, ale o tom bude vhodněji pojednati později v jiné souvislosti. Zatím chceme shrnouti výsledky, jichž jsme nabyli těmito letmými pohledy v nejvýznačnější období duševního vývoje evropského lidstva. Objevilo se nám, že prvky kultury starověké ve formě, jíž nabyla za doby císařské v Římě, vnikly v duchovní život mladých tehdy národů severní a západní Evropy zároveň s evangeliem Kristovým a že vždy byly velmi podstatnou jeho složkou. Antika stála nejen u kolébky vlastní vzdělanosti národů těch, nýbrž

provázela celý další vzrůst a osamostatňování její a neopustila jich, ani když úplně vyspěli.

Spolu však ukázal stručný nástin náš, že vztah lidstva evropského k antice nebyl stále stejně intensivní; byly doby, kdy z osvěty starověké byly vyhledávány a zvláště ceněny jen určité složky a nikoliv celek její. Dálo se tak za určitými kulturními cíli, jichž dosažení zdálo se na současném stupni vzdělanosti zvláště žádoucím. Za raného středověku, kdy lidstvo přejímá antickou vzdělanost jen passivně, z rukou církve, vystupují v popředí především cíle výchovné. Bylo třeba učiti tehdejší vzdělance latině, aby dovedli rozuměti bibli i knihám liturgickým a osvojili si začátky věd, jež církev uznávala za prospěšné a pro něž byla úplně odkázána na starověk. K tomu přistupuje od dob Karla Velikého cíl jiný, jejž můžeme nazvati formálním. Počíná se vyciťovati stilistická vyspělost klassických spisovatelů latinských a usiluje se napodobením jich docíliti ušlechtilosti a vybranosti slohové. Za jiným opět účelem obrací se k starověku od konce XI. stol. právnictví a scholastika. Tehdy poprvé vystupuje v popředí zájmu stránka vnitřní, obsahová. Studiem římského práva a řecké filosofie, ovšem v latinských překladech, chce se dospěti k samostatnému vědeckému poznání. Přicházejí humanisté, a vzhlížejíce s obdivem k obsahové i formální dokonalosti klassických spisů latinských, nemají vyššího cíle než osvojiti si do nejjemnějších odstínů výrazových jazyk, jímž jsou psány, a nahraditi jím pokaženou, barbarskou latinu středověkou. Opět tedy převládá cíl formální.

Renaissance napravuje jednostrannost humanistického pojetí antiky. Rozšířivši poznání starověké kultury i na oblasti, k nimž až dotud málo se hledělo, jmenovitě na umění, a prohloubivši znalost antické vědy, zvláště filosofie a věd exaktních, ukládá umělcům a myslitelům za cíl nikoli napodobiti a

opakovati to, co již starověk vytvořil, nýbrž osvojit si výsledky, jichž došel, a pokračovati v duchu jejich. Tak vzniká ze synthese kulturních prvků antických i soudobých velké umění renaissanční a kladou se základy moderní vědy. I humanismus i renaissance, ač uznávají cenu a výši kultury řecké, tkví svými kořeny ve starověku římském. Teprve reformace navazuje přímo na Řeky, zprvu ovšem jen jazykově, ježto potřebuje znalosti řečtiny pro účely theologického studia, avšak ledy dřívějšího podceňování, jehož výrazem jest známé středověké úsloví »co jest řeckého, to se nečte« (graeca sunt, non leguntur), jsou již prolomeny a zvláště u národů protestantských nastává pilné studium řečtiny, až konečně novohumanismus zjednává kultuře řecké rozhodný primát a vytyčuje její jedinečný význam pro lidstvo.

Každé význačné období v myšlenkovém životě evropském mělo tedy k antice různý vztah, jinak ji hodnotilo, jiné cíle jí vytýkalo. A tu vznikají otázky: bylo toto hodnocení vždy správné, t. j. odpovídalo pravé a skutečné podstatě antické kultury? A dále: byly cíle, jež pěstováním antiky lidstvo sledovalo, ve shodě s tím, čím každá vyšší kultura a tedy i antika může blahodárně a plodně působiti na kulturu jinou?

K otázce prvé nelze odpověděti kladně. Až do doby renaissanční znalo lidstvo z antiky jenom kulturu římského starověku. Znalo ji tedy jen ve formě nepůvodní a nadto znalo i tu jen neúplně; nemohlo tu tedy býti ani řeči o správném pochopení toho, čím antika vskutku jest. Teprve renaissance počíná chápati ji v jejím celku, ale ani ona neuvědomuje si plně významu řeckého ducha jako skutečného tvůrce vzdělanosti antické. Křivdu tu odčinil úplně teprve novohumanismus; jím teprve vykázáno bylo Řekům místo, jež jim přísluší v dějinách lidské vzdě-

lanosti. Ale ani jemu nepodařilo se úplně správně vystihnouti skutečnou podstatu řecké kultury, neboť ani on nepřihlížel ke všem složkám jejím, což ovšem bylo jen částečně jeho vinou, ježto teprve usilovné badání minulého století ukázalo nám život řecký a antický vůbec v celém jeho rozsahu, seznámilo nás podrobně nejen s duchovní kulturou obou klassických národů, nýbrž i s vnějšími podmínkami jejich života, poučilo nás důkladně o hospodářských a sociálních poměrech starověkých, a tu se ukázalo, že novohumanistická představa o Řecku byla značnou měrou idealisující, ježto se zakládala výhradně na těch složkách duchovní kultury, v nichž Řekové předstihli všechny ostatní národy, zvláště na literatuře, umění a filosofii jejich. A přece jen nestranné, historicky objektivní prozkoumání celého života určitého národa se všemi jeho světlými i stinnými stránkami (a ty objevilo moderní badání i u Řeků) může nás dovésti k pochopení pravé podstaty osvěty jeho a podati věrný obraz její. Než k věci té se ještě vrátíme: zatím stačí konstatovati, že ani renaissance ani novohumanismus nevystihly správně a úplně povahy a podstaty antiky.

Za to však pochopila obě památná hnutí tato, aspoň ve svých nejvýznačnějších představitelích, co má býti cílem každého vědomého příklonění k antice, aby byl vliv její skutečně plodný. Vyjma tyto dvě doby byla antika lidstvu vždy nejvyšší normou, absolutním vzorem, k němuž jediný poměr mohlo býti napodobení nebo věrné přejímání; výtvory starověké, ať šlo o díla literární či vědecká, byly dobám dřívějším vrcholem dokonalosti a měly kanonickou platnost absolutních hodnot. Tento názor o normativním významu antiky přehlížel základní zákon vývojový, že každá doba vyrůstá z duchovních i hmotných podmínek, jež jsou jenom jí vlastní a že tedy každá vytváří si svou vlastní vzdělanost. Jakékoli

vnější a mechanické přenášení prvků kulturních z jednoho období do druhého jest tedy vždy neorganické, a to tím více, čím hlubší jest propast časová, jež obě doby dělí.

Čím tedy může býti antika a vůbec každá vyspělá osvěta dobám pozdějším, vyrůstajícím ze zcela jiných předpokladů a podmínek? Pouze jediný vztah může mezi nimi býti, jenž jest vskutku organický a plodný, vztah, jejž vystihl nejpřípadněji Th. Zělinskij v knize »Starý svět a my« (čes. překlad Dr. Fr. Novotného, str. 71 a j.), která patří k nejlepšímu, co kdy bylo napsáno o otázkách, jimiž se zabýváme. Vystihuje jej zásadou, že antika nemá a nemůže nám býti vzorem, normou, nýbrž semenem a živnou silou naší kultury. Spisovatel znázorňuje tuto zásadu svou pěkným obrazem: mohutný dub, jenž hluboko zapouští kořeny v půdu, z níž vyrůstá, nečiní tak proto, že by se mu chtělo zpět vrůstati do země, nýbrž proto, že z půdy té čerpá sílu, která mu dává možnost zdvíhati se k nebesům a přerůstati své okolí. I naše kultura tkví sterými kořeny v půdě antiky: vyrostla z ní tím, že čerpala z ní látky, jichž potřebovala ke svému vzrůstu, ale z těchto látek se jen ty osvědčily blahodárnými a rozvoji jejímu prospěšnými, jež dovedla assimilovati, přizpůsobiti potřebám svého organismu. Dovoditi správnost a význam této zásady, bude úkolem dalších výkladů.

II.

Sledovali jsme až posud vztahy evropského lidstva k antice jen v povšechných rysech, jak jeví se nám, oživíme-li si v duchu nejvýznačnější momenty jeho kulturních dějin. I ze stručného nástinu, jejž tu bylo možno podati, vynikla sice, jak doufám, skuteč-

nost, že antika znamenala pro duchovní vývoj lidstva toho nesmírně mnoho, ale její skutečný význam může býti v celé šíři a hloubce patrný teprve tehdy, probéřeme-li soustavně všechny různé složky kulturního života a vytkneme prvky, jež v každou z nich z antiky přešly. Ale ani tím bychom ještě nevystihli správně a spravedlivě významu jejího v plném jeho dosahu; objevilo by se nám pouze, co antika pro lidstvo znamenala, a leckdo mohl by namítnouti, což také odpůrci antiky zvláště zdůrazňují, že pro nás a tím více pro budoucnost jest kultura starověká odbytou hodnotou. Ale jest tomu vskutku tak? Jest kulturní úkol antiky plně dokonán? Správnou odpověď k otázce té umožňuje nám ona zásada, již, jak uvedeno, proslovil poprvé Zělinskij, že antika může působiti na kulturu jinou pouze jako sémě a živná síla, nikoli však jako norma a vzor. Tato zásada má platnost netoliko pro minulost, nýbrž i pro dnešek i budoucnost a doufám, že bude nám možno v jednotlivostech dovoditi, že v tomto směru není význam antické osvěty pro nás ještě ani zdaleka vyčerpán.

Z toho plyne, že úkolem dalších výkladů našich bude vytknouti postupně ony prvky vzdělanostní, jež přešly z antiky v kulturu evropskou, objasniti, jakou účast měla antika na budování jejím v minulosti, pokud byla účast ta blahodárná a plodná a pokud nikoliv, a posléze zjistiti, v čem spatřovati jest její význam a cenu jak pro dobu nynější, tak pro budoucnost.

Úkolu tomuto bude zajisté nejlépe odpovídati, zahájíme-li přehled po jednotlivých oborech kulturního života starověkého těmi složkami, jež jsou základními projevy každého sebe primitivnějšího sdružení lidského; jsou to náboženství, jazyk a státní i společenské zřízení.

Mluvíme-li o náboženství antickém, máme na mysli výhradně náboženství řecké, neboť Římané osvojili si již od III. stol. př. Kr. takřka úplně náboženské představy řecké. Náboženství starých Řeků vyrůstalo z téhož základního a pro národ tento tak příznačného názoru životního, jejž můžeme nazvati naturalismem; tím rozumíme, že člověk řecký, jakož vůbec žije životem shodným s přírodou, zakotven jest i náboženstvím svým pevně v půdě pozemského života, v němž nalézá jediný smysl a cíl svého bytí. Náboženství to nežádá na něm, aby odříkal se radostí pozemských v naději na odměnu v životě záhrobním. Bohové řečtí, jichž skvělé postavy vytvořil lidu svému genius největšího básníka řeckého, Homera, jsou bytosti lidem podobné, převyšující je pouze mocí a hlavně nesmrtelností svou. Věčné mládí a zářící krása jsou jejich údělem, jinak jsou však věrným obrazem člověka s jeho světlými i stinnými vlastnostmi. Bozi ti stali se vlivem, jehož nabyly básně Homerovy na celý život řecký, státními bohy obcí řeckých, jež jim stavějí nádherné chrámy, a velcí umělci řečtí vytvářejí podoby jejich. Duší hlouběji založených neuspokojuje sice již záhy toto skvělé, ale příliš lidské náboženství, i hledají a nalézají možnost hlubšího náboženského života jednak v mysteriích, zvláště v eleusinských mysteriích Demetřiných, jednak v sdruženích t. zv. Orfiků, uctívajících Dionysa zv. Zagreus a odvozujících původ svůj od mythického pěvce Orfea; ale ani tato hnutí, jakkoli obracejí pozornost k životu posmrtnému a slibují svým zasvěcencům lepší osud v říši Hadově, nežádají na nich popření života a umrtvování přirozených pudů lidských, stejně jako přes občasné projevy pessimistické nálady, s nimiž se setkáváme v řecké literatuře, zůstává životním názorem Řeků optimismus. Ani filosofie, jež zvláště v pozdějších dobách vyspělejším duchům, kteří nemohou se sprá-

teliti s mravními nedostatky homerských bohů, poskytuje náhrady za náboženskou víru, nevyúsťuje nikdy v naprosté popírání života pozemského.

Tuto ideovou charakteristiku řeckého náboženství nutno doplniti významným znakem vnějším. V Řecku bylo náboženství vždy institucí státní, ale jen v tom smyslu, že stát vyžadoval od svých občanů, aby způsobem po předcích zděděným ctili bohy obce, ježto na jejich přízni záviselo trvání a blaho její, ale jinak neobmezoval nikterak svobody jejich osobního přesvědčení. K rozporu mezi státem a církví nemohlo u Řeků vůbec dojíti, neboť tu nebylo nikdy církve v našem slova smyslu. Náboženství řecké naprosto neznalo všeobecně závazných dogmat ani zvláštního, od ostatního občanstva kastovnicky odděleného stavu kněžského a zcela cizí mu byla všeliká nesnášelivost a výlučnost. Nejlepším svědectvím toho jest, jak značně v dobách po Alexandru Velikém, jenž výboji svými prolomil hráze, dělící Řeky od národů východních, rozšířilo se v Řecku ctění božstev cizích, zvláště egyptské bohyně Isis.

V jakém vztahu jest náboženství toto ke křesťanství, na němž založena jest osvěta národů evropských? Po stránce ideové znamená křesťanství úplný protiklad toho, co bylo podstatou náboženského a světového názoru lidstva starověkého. To spatřuje v životě vezdejším dostatečný důvod svého bytí; plné rozvití a uplatnění všech přirozených pudů a schopností jest cílem člověkovým. Křesťanství naproti tomu odmítá tento svět, hlásá popření a umrtvení přirozenosti lidské, neboť ona jest hříšná a podrobena zlu. Od této zkažené přirozenosti chce člověka očistiti a obroditi k životu novému, neboť jen tak může dosíci účasti v království božím. Jest tedy život vezdejší jen přípravou k životu pravému, posmrtnému, skutečný cíl životní je mimo tento svět

a vše, co je ve vztahu se životem pozemským, nemá pro křesťana skutečné ceny.

Jak patrno, rozcházejí se v tomto základním názoru obě náboženství úplně a naprosto. Smír mezi nimi nebyl možný, nýbrž jen boj až do úplného vítězství. Dosáhlo ho křesťanství — víme, že po dlouhém a tuhém zápase, — ale není pochyby, že by vítězství jeho bylo spojeno s boji ještě úpornějšími, a není ani vyloučeno, že by k němu vůbec nebylo došlo, kdyby mu je nebyla usnadnila a připravila antika sama, a to jak po stránce vnější, tak po stránce vnitřní.

Zakladatel křesťanství, nesporně nejsvětlejší postava lidských dějin, byl prostý syn málo známého a opovrhovaného národa a z prostého lidu vzešli i jeho první učedníci a vyznavači. Nechť sebe výše ceníme nauku, již Kristus světu přinesl, možno důvodně pochybovati, že by vítězně pronikla za hranice jeho vlasti, kdyby hlásána byla jazykem, jímž mluvil Kristus sám a jeho žáci. Světovou řečí východní části říše římské, k níž náležela i Judea, vlast Spasitelova, byla tehdy řečtina. Jedině znalostí tohoto jazyka bylo možné osvojení si vyšší kultury a další styk s ní. A tak se mohlo očekávati, že i nové učení se rozšíří za hranice země, v níž se zrodilo, jen tehdy, bude-li hlásáno jazykem řeckým. Stalo se tak, a jest známo, že byl to Pavel, hellenisovaný žid z města Tarsu v Kilikii (jihových. cíp Malé Asie), jenž uvedl křesťanství z jeho původní uzavřenosti na forum světové. Řeckým jazykem promluvilo křesťanství poprvé k světu, jím napsány byly posvátné knihy jeho, s ním zůstalo spojeno na východě i nadále, kdežto na římském západě zaujala místo jeho latina.

To byla prvá veliká pomoc, jíž poskytla antika křesťanství. Ale byla ještě jedna důležitá podmínka vnější, na jejímž splnění závisela možnost rychlého

šíření nauky Kristovy. Svět tehdejší, země lemující moře Středozemní, byly v době Kristově sloučeny ve veleříši římské. Císařství, jehož vznik je téměř současný se vznikem křesťanství, přineslo světu dlouhý, trvalý mír, jehož nerušily války, vedené občas na dálných hranicích imperia. Znamenité silnice, jež z části jsou až dosud skvělým svědectvím administrativního talentu starých Římanů, jakož i bezpečnost na souši i na moři usnadňovaly živý styk hmotný a kulturní i mezi nejodlehlejšími částmi říše. To vše odstraňovalo přirozeně hranice mezi národy, sbližovalo je, učilo je vzájemně se poznávati a oceňovati a tak připravovala se půda myšlence o vzájemné rovnosti a jednotě všeho lidstva, od níž nebylo již daleko k učení o bratrství všech lidí, jak hlásá je křesťanství.

Ale též v duševní a mravní náladě tehdejšího lidstva nacházelo křesťanství mnohem příznivější podmínky svého rozvoje, než by je bylo našlo o několik století dříve. Podmínky ty vytvořeny byly jmenovitě úpadkem starého náboženství řeckého, jež, jak vyloženo, nedovedlo svým příliš lidským polytheismem ani za dob svého největšího rozkvětu a vnějšího lesku uspokojiti těch, kdož dychtili po hlubším životě náboženském. Jakkoli se stále udržovalo jako náboženství státní, mělo za dob, kdy vznikalo křesťanství, již málo opravdových věřících, zvláště v městech. Vzdělancům, pokud nepropadli v ohledu náboženském lhostejnosti nebo skepsi, poskytovala úplné náhrady za víru filosofie, zvláště stoická. Tato filosofie dospěla ostatně tehdy, v prvé době císařské, svými předními zástupci Senekou, Epiktetem a M. Aureliem v podstatě k týmž názorům, jakým učila morálka křesťanská. I ona zajisté hlásala přirozenou rovnost všech lidí, světoobčanství, odsuzovala otroctví, učila chápati lidské slabosti, odpouštěti bližnímu, cítiti s ním a milovati jej. A jako vyvolávala tato

ethika v nitru vzdělanců obdobné disposice mravní, jakých docilovalo křesťanství, třebas mezi oběma tábory zůstávala i nadále propast, vytvořená vyloženým již rozporem v základním názoru světovém, tak zase v širokých vrstvách, sociálně slabých a utištěných a proto tím živěji cítících potřebu náboženské útěchy, připravovalo příznivou půdu pro pozdější přijetí nauky Kristovy stále mocnější šíření kultu božstev cizích, zvláště kultu Isidina, Kybelina a v pozdější době císařské staroperského boha Mithry. Všem kultům těmto bylo společné, že mnohem více než staré náboženství řecké vyhovovaly svými mysteriemi touze po živém a důvěrném sblížení s božstvem a slibem blahého osudu posmrtného dávaly věřícím zapomínati na útrapy života vezdejšího.

Ale vedle všeho toho, co dosud uvedeno, a čím antika urovnala cestu vítěznému pronikání křesťanství ve svět starověký, nemůže býti dnes sporu o tom, že antika přispěla vydatně též přímo při ideovém budování jeho a dále, že v křesťanství přešlo leccos z náboženských představ starověkých. Vědecké zkoumání počátků křesťanství za poslední doby zjistilo, že již v nejstarším učení církve slučují se původní myšlenky křesťanské víry a zbožnosti s učením židovských myslitelů, odchovaných řeckou filosofií, imenovitě Platonovou a s představami přejatými z řecké mystiky doby hellenistické. K synthesi těchto prvků dochází zvláště v egyptské Alexandrii, jež vedle Athen jest nejvýznačnějším středištěm duševního života tehdejšího světa. Tu, abych aspoň doklad uvedl, sloučila se ve filosofii Filona, učeného žida alexandrijského (žil asi od r. 30. př. Kr do r. 50. po Kr.), židovská představa o očekávaném Messiáši s pomysly platonskými a stoickými v pojem Logu, t. j. Slova, Rozumu božího, prostředníka mezi Bohem a světem. Představa tato, jež ozývá se v proslulých úvodních slovech evangelia Janova: »Na po-

čátku bylo Slovo . . .«, stala se základem křesťanského dogmatu o vtělení Syna Božího a spolu pojítkem mezi filosofií pohanskou a naukou křesťanskou.

Tímto poznáním, že náboženství křesťanské opíralo se o antickou filosofii a mystiku, nepozbývá ovšem na své vnitřní ceně; jeho nábožensko-mravní obsah, jenž vrcholí v učení, že všichni lidé jsou bratři a dítky nebeského otce, jest jedinečného významu pro lidstvo. Ale poznání to způsobilo, že křesťanství vystoupilo nám ze své dřívější osamocenosti, takže chápeme je nyní správněji a hlouběji v jeho historické spojitosti s veškerým duševním a myšlenkovým prouděním doby.

A tento vztah křesťanství k antickému světu nezaniká ani později, kdy vítězná již církev usiluje dáti své nauce vědecký, filosofický podklad. Byla pak to jmenovitě mystická filosofie novoplatonská, poslední svérázný projev ducha řeckého, jež poskytla velkým otcům církevním, zvláště Origenovi a Augustinovi, vydatné opory při budování soustavy křesťanské theologie.

Netoliko však v oboru theologické spekulace přejala církev výsledky myšlení řeckého, pokud se daly sloučiti se základy světového názoru jejího, nýbrž také v obřadech a kultu křestťanském jeví se hojné stopy vlivu antických představ. Nemohlo ani býti jinak: náboženství pohanské, zvláště uvedené již kulty božstev cizích, východních, především kult Isidin a Mithrův, tkvěly i později stále hluboko v srdci antického lidstva, aby stopy jejich mohly býti odstraněny naprosto. A tak církev nastoupila cestu kompromisu. Rušila sice pohanské kulty a slavnosti a nahrazovala je vlastními svátky, ale ve formě i obsahu jich zůstalo často leccos z pohanství. Tak na př. naše slavnost Dušičková jest pokračováním starořímské slavnosti zv. **Caristia**, křesťanské pro-

sebné průvody, konané z jara za zdar úrody polní, mají úplnou obdobu v římské slavnosti zv. Ambarvalia (obcházení polí), ve zvyku zřizovati kapličky svatých na rozcestích žije dosud starořímský obyčej uctívání t. zv. Lares compitales kapličkami a oltáři na křižovatkách, při nichž konány každoročně veselé slavnosti lidové. A podobně jako mnohé chrámy křesťanské v jižních zemích jsou vestavěny v chrámy pohanské, jeví leckterý světec rysy boha pohanského, jenž musil mu ustoupiti. A nejsou to jen světci méně významní, jako na př. sv. Kosmas a Damian, křesťanští lékaři, umučení podle legendy za císaře Diokletiana, kteří jeví se zřejmě jako nástupci božských blíženců řeckých, Kastora a Polydeuka; i sama Panna Maria, původnímu křesťanství ještě cizí, upomíná nejedním rysem na pohanská božstva ženská Kybelu a Isidu. A posléze není pochyby, že i do obřadů křesťanské církve přešlo leccos z řeckých mysterií a kultů orientálních. Není zajisté jenom shodou náhodnou, jestliže se i v kultu boha Mithry setkáváme s obřady, jež jsou věrnou obdobou křesťanského křtu a přijímání.

Ale přes všecky tyto četné a úzké vztahy, jež spojovaly křesťanství s náboženskými a filosofickými představami antického lidstva, trval stále onen základní protiklad obou světů, s jedné strany víra v cenu života pozemského, s druhé popírání ho v přesvědčení, že jest jen přípravou pro život pravý, život posmrtný. Protiklad tento přenesl se ovšem i do středověku, a jakkoli základní ideál křesťanství, úplné popření života a umrtvení těla, nebylo možno v celé jeho přísnosti udržeti ve skutečné praxi životní a nutným důsledkem toho byl neustálý kompromis, který zavrhnouti měly odvahu jediné některé mnišské řády, v theorii trval ideál ten dále a trvá, aspoň v církvi katolické, dosud. A tak, jakkoli křesťanství přineslo lidstvu beze sporu statky duchovní

nesmírné ceny, stejné nelze upříti, že ochudilo je o pravou radost ze života pozemského a zavinilo, že moderní, na křesťanství založená kultura trpí neupřímností a přetvářkou a nutí, právě tak jako za středověku, ke kompromisům, kterých ovšem si velká většina lidí, i když uchovali si dosti živý cit náboženský, vůbec ani neuvědomuje, ale které tíží duchy přímé a nesmlouvavé. V této neupřímnosti, jež je důsledkem základního názoru křesťanského o ceně statků života vezdejšího a plynoucího z něho učení o hříšnosti a nečistotě těla a jež projevuje se nejvíce ve sféře života pohlavního, tají se Achillova pata naší civilisace, tu musí počíti náprava, má-li se kdy uskutečniti Ibsenův sen o »třetí říši«. Jen ze synthese obou světových a náboženských názorů, vrcholících na jedné straně v účinné lásce k bližnímu a ve víře v bratrství lidské a synovství boží, na druhé pak v radostném přilnutí k životu pozemskému a pevném zakotvení v něm bez bázně o posmrtný osud člověkův, může vzejíti základ náboženství budoucnosti, které vyrovná rozpor v nitru dnešního člověka a sladí všechny síly jeho v harmonickou jednotu. Nebude to pouhé vnější přenášení radostného pohanství v život moderního člověka, jak se to dálo za dob renaissance, antika nebude tu pouhým vzorem, nýbrž tím, co je v ní nejcennějšího, živnou silou naší kultury a osvědčí se »velikým osvoboditelem a zasvětitelem, zmnožovatelem života a jeho možností, nikdy nestárnoucím«, jak nazval ji (v Novině I. 1908, 138) jeden z nejhlubších znalců jejích u nás, Em. Peroutka, který i jinak věnoval právě tomuto náboženskému významu antiky velkou pozornost (Čech. Revue I. 1907, 125 n., Naše Doba XIV. 1907, 723).

Přecházíme k druhé základní složce národní osvěty, ř e č i. Jestliže bohatství tvarů a způsobů vyjadřovacích, jimiž ten který jazyk disponuje, a plynou-

cí z něho stupeň schopnosti, vystihnouti přesně a jas
ně jemné odstíny myšlenkové, jest bezpečným měřít
kem osvětné výše národa, jazykem tím mluvícího
obstojí oba jazyky klassické v této zkoušce velm
čestně. Úsudek ten potvrdí zajisté každý, kdo aspo
poněkud vnikl v stavbu jejich a zná libozvuk, bohat
ství tvarové i slovní a vyspělost ve vyjadřování syn
taktických vztahů, čímž se vyznačují. Zvláště řečtin
jeví se nám již v nejstarší literární památce sv
básních Homerových, jako jazyk, jenž mistrně dove
de vyjadřovati i složité stavy duševní a pochody my
šlenkové. A dlouhá řada básníků a myslitelů dalšíc
ještě vytříbila a zdokonalila tento jazyk k obdivu
hodné dokonalosti.

Ale z této výrazové vyspělosti jazyků starověkýc
by nevyplýval ještě jejich trvalý význam pro evrop
ské lidstvo. Také jazyk staroindický vyniká zajist
úctyhodným bohatstvím prostředků vyjadřovacích
ba nezřídka předčí v tom ohledu i nad řečtinu,
přece nemá ani zdaleka té důležitosti pro nás, jak
jazyk řecký a latinský. V čem tedy spočívá význar
jejich pro kulturu evropských národů?

Bylo již poznamenáno, že v době, kdy vznikl
křesťanství, byla řečtina světovým a kulturním ja
zykem širých oblastí východní polovice říše římsk
Stala se jím po vyvrácení rozlehlé říše perské Ale
xandrem Velikým (vládl od r. 336—323 př. Kr.); n
troskách jejích vznikly nové státy, spravované p
smrti Alexandrově jeho vojevůdci, a v ně pronikl
řečtina spolu s řeckou vzdělaností záhy tou měrou
že stala se netoliko jazykem vzdělanců, nýbrž ž
znalost její se šířila i v širokých vrstvách domácíh
lidu. Nebyl to sice onen klassicky čistý jazyk, jej
známe ze starých řeckých básníků a prosaiků, nýbr
řeč, která se vyvinula na podkladě nářečí, jímž s
mluvilo v Attice, — v kraji tom ležely Atheny, stře
diště duševního života řeckého, — a ve kterou vnik

ly i prvky jiných nářečí hellenských a později i jazyků cizích, do jejichž území se rozšířila, avšak tento nový jazyk byl neobyčejně ohebný, poddajný a jasný, takže osvojení jeho nezpůsobilo zvláštních obtíží a poskytovalo každému, kdo ho ovládal, nejen přístupu ke kulturním statkům řeckým, nýbrž i výhod praktických. Tento prvý světový jazyk, t. zv. koine, který známe jmenovitě z hojných listin veřejných i soukromých, dopisů a pod., jež se nám dochovaly na papyrech nalezených za posledních dob v Egyptě, stal se, jak uvedeno, jazykem, jímž hlasatelé křesťanství šířili »blahou zvěst« — neboť to značí řecké slovo euangelion — Kristovu v zemích východní části říše římského imperia a jímž napsány byly všechny knihy Nového zákona. A ovšem již od počátku stala se řečtina jazykem východní církve a zůstává jím posud, pokud nebyla nahrazena, jako u východních Slovanů, jazyky domácími.

Jazyk řecký pronikal však spolu s kulturou řeckou již od III. stol. př. Kr. stále mocněji i do Říma a na sklonku republiky byla znalost jeho u každého vzdělance tak samozřejmá, jako je v době naší znalost jazyka francouzského. Do širokých vrstev lidových na západě ovšem nevnikl a také úředním a státním jazykem zůstala tu, jak přirozeno, povždy latina. Ta šířila se zase do zemí západních, severních a jižních, částečně i východních, do nichž přišli Římané za účely buď výbojnými nebo obchodními, a v některých zemích těchto, zvláště Gallii, dnešní Francii, a Hispanii, dnešním Španělsku, zatlačila znenáhla jazyky domácí a pozvolným vývojem přetvořila se v t. zv. jazyky románské. Tak vznikl na západě říše druhý světový jazyk starověký, jejž pak přejala i církev, když učinila Řím hlavou světa křesťanského; jako úřední a liturgický jazyk církve západní udržuje se pak latina, aspoň v církvi katolické, po všechna další století nerušeně až podnes.

Tímto jazykem šířila církev též základy starověké vzdělanosti mezi národy germánskými a slovanskými a víme i z dějin našich, jak poměrně dlouho trvalo, než vedle latiny počaly si v literatuře a životě veřejném dobývati platnosti jazyky národní. Ale i na nich dodnes vidíme, jak mocným činitelem v jejich vývoji byla latina; v každém z nich najdeme dlouhou řadu slov z různých oborů kulturních, jež zřejmě jsou přejata z jazyka latinského (po příp. z jazyka řeckého prostřednictvím latiny). V češtině jsou to na př. výrazy: anděl (angelus), apoštol (apostolus), biřmovati (firmare), mše (missa), pohan (paganus), inkoust (incaustum), kalamář (calamarium), škola (schola), žák (diaconus), verš (versus), groš (grossus), komnata (caminata), palác (palatium), datle (dactylus), konopí (cannabis), pepř (piper), růže (rosa) a mnoho jiných. Jak výmluvně nás poučují slova tato o obsahu i rozsahu kulturního vlivu světa latinského na naše předky!

Vedle tohoto veledůležitého významu, jaký byl přisouzen jazykům starověkým jako prostředníkům antické vzdělanosti národům evropským, na východě řečtině, na západě a severu latině, nesmíme zapomínati, že nejen jazyk řecký, nýbrž v jistém smyslu i latina žije vlastně až posud. Od dob Homerových až po dnešní stadium novořečtiny plyne živý a nepřetržitý proud vývoje jazyka řeckého. Pokud se týče latiny, byl sice její živý vývoj definitivně zastaven, jak vyloženo, v době humanistické, ale za to jsou jazyky románské přímým a přirozeným pokračováním lidové, vulgární mluvy latinské. Jest tedy běžný názor, že řečtina i latina jsou jazyky mrtvé, platný jen potud, hledíme-li k jazyku literárnímu, jak jej známe z klassických spisů, jímž se však ve starověku v denním životě právě tak nemluvilo jako u nás, neplatí však o skutečné živé řeči obou národů

klassických — ta žije ve své přirozené vývojové fasi v novořečtině a jazycích románských dodnes.

Tento moment má, jak přirozeno, hlavní význam pro jazyky, jež jsou přímým pokračováním starověké řečtiny a latiny. Jest však ještě jedna velmi významná stránka, kterou působily jazyky ty na všechny kulturní řeči moderní, a právě v ní jest spatřovati nejvzácnější odkaz antiky na tomto poli, neboť v něm projevuje se opět ona skrytá síla její, jež je schopna blahodárně působiti i v době dnešní i budoucí. Jestliže moderní jazyky evropské, zvláště ty, jejichž vývoj dál se zcela nerušeně, vyznačují se takovým bohatstvím výrazových prostředků, že dovedou zachytiti nejjemnější odstíny pochodů myšlenkových a vystihnouti rozmanitost nálad a citů nitrem se vlnících, jest to dojista z velké části přičísti za zásluhu staletému živému a důvěrnému styku vzdělaných vrstev národů evropských s jazykem a literaturou antických národů. Nechci tvrditi, že by k této dokonalosti výrazové nebyly dospěly, kdyby na ně nebyla působila antika, ale sotva lze pochybovati o tom, že jinak nebyly by jí dosáhly poměrně tak záhy. Klassický starověk znal a vysoko si cenil to, co nazýváme kulturou slova. Dlouhým a vědomým úsilím vytvořil si netoliko neobyčejně bohatý, výrazný a ohebný jazyk básnický, ale stejnou péči věnoval, aspoň v nejlepších svých obdobích, i vytříbení řeči nevázané. Velicí stilisté řečtí, jmenovitě řečníci a po jejich vzoru i prosaikové latinští, pečlivě odvažovali slova a výrazy, pilně dbajíce toho, aby působily co nejúčinněji a nevznikaly spojeniny nelibozvučné; věty budovány v souměrné periody a šetřeno i rhythmického spádu slovního. Teprve vědecké zkoumání moderní ukázalo, co velkého a jemného umění jest skryto ve starověké prose. A stejně živý a vyspělý byl ve starověku cit pro správnost a lahodu slova mluveného a to nejen u vzdě-

lanců, než i v řadách prostého obecenstva, které na př. nestrpělo v divadle nesprávné a nepečlivé výslovnosti hercovy.

Středověk neměl, jak pochopitelno, porozumění pro toto velké a jemné umění: stránka věcná byla mu vším. Teprve humanisté ve svém zbožném zanícení pro starověké písemnictví, především ovšem latinské, počali si uvědomovati tuto formální dokonalost i stilistickou vyspělost klassických památek, a pokud dovedli, napodobili je v latinských spisech svých. Jak se zpravidla stává, bylo i toto humanistické napodobení umělé prosy starověké z největšího dílu jen zevní a nejsouc v souladu se závažností obsahovou zabíhalo v strojenost a manýru. Ale i tak mělo probuzení smyslu pro krásu slova a ladnost formy značný vliv na stil spisovatelů a to nejen těch, kdož psali latinsky, neboť pěstění smyslu toho bylo důležitou složkou školního vzdělání na klassických jazycích založeného. Tak vyvíjela se u národů evropských ona kultura slova mluveného i psaného, jež dovedla jazyky jejich k nynější vyspělosti. A v tomto směru jsou jazyky klassické schopny působiti i nadále a budou působiti, pokud zůstanou živou součástí kulturních statků lidstva.

K těmto poznámkám o významu antických jazyků nebude snad nemístné připojiti krátkou zmínku o dvou velmi významných kulturních pomůckách, jež jsou s nimi v úzké souvislosti a jež zároveň jsou obě přímým odkazem antického starověku. Jest to nejprve p í s m o. Všechny druhy písem, jichž národové evropští užívali a dosud užívají, odvozeny jsou buď z písma řeckého (u národů pravoslavných) nebo vyvinuly se z písma latinského, jež samo přejato bylo již velmi záhy z italských kolonií řeckých. Řekové ovšem nebyli vynálezci abecedy, jež je dnes majetkem kulturního lidstva, nýbrž převzali ji z písma foinického, které opět, jak se nyní soudí, jest v po-

slední řadě odvoditi z hieroglyfického písma starých Egypťanů. Ale jest zajímavé a důležité, jak i tu, ve věci zdánlivě podružné, projevila se tvůrčí originalita řeckého ducha. Kdežto v jazycích semitských, k nimž patřil i jazyk foinický, mají samohlásky platnost podřadnou a nejsou vyjadřovány zvláštními písmeny, jest v řečtině a v jazycích indoevropských vůbec samohláska živlem rovnocenným souhlásce. Závadu tu odstranili staří Řekové tak, že užili několika foinických značek pro souhlásky, jichž jazyk řecký neměl, jako značek samohláskových a tímto opatřením, na pohled tak nepatrným, ve skutečnosti však velmi významným, přizpůsobili úplně cizí abecedu své řeči.

Za další kulturní vymoženost, knihu, děkujeme zase starověku římskému. Klassická období řeckého i římského písemnictví neznala našeho formátu knižního, nýbrž díla literární psána byla na podélných pruzích papyru, vzniklých přilepením jednotlivých listů k sobě. Text byl napsán jen po jedné straně ve sloupcích a dokončený spis stočen ve svitek, jenž při čtení postupně rozvinován a zas svinován. Jest zřejmé, jak nepohodlný byl tento formát, zvláště pro rychlé nahlédnutí v text, a jak trpěla tím trvanlivost svitku. Oběma těmto závadám odpomohlo se na sklonku starověku tím, že i pro spisy literární počalo se užívati formátu, který byl ode dávna obvyklý v Římě pro stručné záznamy, listy a pod. a záležel v tom, že několik čtyřhranných destiček dřevěných, potažených voskem, do něhož se písmena vrývala rylcem, bylo spojováno na podélné straně v celek, t. zv. codex. Aby vznikla kniha v našem smyslu slova, bylo jen třeba přenésti tento formát na materiál papyrový nebo pergamenový a spojiti potřebný počet listů v půli přeložených v jeden celek.

Přejděme po této odbočce k úvaze o zbývajících dvou základních složkách antického života, zříze-

ní státním a společenském. Nebude tu ovšem možno sledovati zřízení ta v dlouhém vývoji, pronikavými změnami velmi bohatém, nýbrž musíme se spokojiti tím, že pokusíme se vystihnouti typický ráz a podstatu antického, jmenovitě řeckého státu, dále jeho význam a vztah k době naší, a posléze ukážeme na některé zvláště význačné zjevy starověkého života společenského.

Chceme-li porozuměti povaze řeckého státu a tím i řecké kultuře, jež z ní vyrůstala a jí byla podmíněna, musíme si býti vědomi, že vlastním a charakteristickým útvarem jeho byl stát městský, t. zv. polis. Řecko skládalo se z množství drobných státečků, jež záležely často jen z města — to slulo řecky také polis — a jeho okolí, státečků plně suverenních a žárlivě si střežících svou nezávislost. Tento partikularismus dovedlo sice na čas překonati společné nebezpečí celému národu hrozící, jak se ukázalo zvláště za vpádu Peršanů na počátku V. stol. př. Kr., ale jinak ztroskotávaly oň po krátké době všechny pokusy o trvalejší sdružení více států ve spolek, t. zv. symmachii. Vrcholný rozkvět těchto řeckých států, většinou demokraticky spravovaných, spadá v V. a IV. stol. př. Kr.; kořeny života jejich podtíná ztráta politické svobody řecké na sklonku IV. stol., kdy Řecko ocítá se v područí Makedonie a kdy počínají se na území říše perské, Alexandrem Velikým vyvrácené, tvořiti velké státní útvary monarchické, jež pak ve zbývajících třech stoletích předkřesťanské éry postupně absorbuje světovládný Řím, a vývoj ten dovršuje pak krátce před ukončením této éry založení římského císařství Octavianem Augustem. Pouze tedy do sklonku IV. stol. př. Kr. žili Řekové, a totéž platí také o Římanech za doby republikánské, samostatným a plným životem státním, a to životem mnohem intensivnějším a rušnějším, než možno si nám plně představiti.

Tato intensita života politického plynula z názoru antického člověka o státu a jeho úkolu. Objasňuje nám jej nejlépe proslulá Aristotelova definice člověka, který podle ní je »zoon politikon«, což nebylo by zcela přesně vystiženo slovy, že člověk je »tvor společenský«, nýbrž má smysl mnohem hlubší. Aristoteles chce říci, že člověk jest bytost, jíž nelze si mysliti bez příslušenství k jisté polis, k jistému státu: člověk a člen státního celku, občan, jsou mu pojmy identické. Tím vystihl Aristoteles základní přesvědčení řeckého lidu v době jeho samostatného života dějinného. Přesvědčení to pramení z víry, že jednotlivec nemůže sám o sobě dojíti svého lidského cíle, jímž je život mravně dobrý a tím i šťastný, nýbrž pouze jako člen státu, občan. Z názoru tohoto vyplývá naprostá svrchovanost antického státu vůči jednotlivci, který má proň význam jenom jako příslušník státu. To však neznamená, že by stát vyžadoval, aby se jednotlivec vzdal své individuality; naopak jest základní povinností občanovou, aby se snažil uplatniti všechny své osobní schopnosti a síly v rámci státního života a k jeho prospěchu — státy řecké neznají poddaných po způsobu absolutních monarchií orientálních, nýbrž jen rovnoprávné, samostatně myslící a jednající občany.

Zcela přirozeným důsledkem tohoto názoru na stát a občanův poměr k němu jest, že povinností každého občana jest přímé a osobní účastenství na životě státním. Řekové v době své politické samostatnosti neznali moderního systému repraesentativního, při němž lid účastní se vlády jen svými volenými zástupci. Faktické provádění zásady oné bylo ovšem možné jen při skrovné rozloze řeckých států. Stejné poměry byly v republikánském Římě; také tu účastní se občan správy státu přímo a osobně. Moment tento spolu s vědomím o nezbytnosti státu pro život lidský měl velmi významný obsah ethický. Občan antic-

ký lne celou bytostí ke svému státu a naplněn jest naprostou, ba posvátnou úctou k zákonům a zřízením, jež si sám se spoluobčany nebo předkové jejich dobrovolně stanovili, a jest jich poslušen i tehdy, když cítí, že se mu děje křivda. Sotva která doba může uvésti poměrně tolik dokladů skvělého plnění občanských ctností, jako řecký a římský starověk ve vrcholných obdobích svého politického života. Snad nejtypičtějším dokladem jest však Sokrates: ač mohl snadno uniknouti z vězení, neučinil tak, nýbrž poslušen zákonů své vlasti přijal bez reptání jejich tvrdý a v jeho případě nespravedlivý rozsudek.

Ráz a povaha tohoto řeckého útvaru státního, zvaného polis, umožňuje nám však netoliko pochopiti veřejný život obcí hellenských, nýbrž odtud nutno též vyjíti, chceme-li plně porozuměti vlastní podstatě celé kultury národa tohoto, neboť ony síly ducha řeckého, jež vytvořily polis jako nejvhodnější formu státní, určovaly také povahu všech ostatních projevů života národního. Viděli jsme již, jak úzce bylo se státem spiato náboženství: stát nezasahoval sice nikterak v osobní náboženské přesvědčení svých občanů, ale nestrpěl, aby kdo jakkoli rušil ustálený a po předcích zděděný kult božstev státem ctěných, neboť tím podkopával podle víry řecké samy základy státu. A stejně vtiskuje tento převládající zřetel státní výrazný rys též jiným složkám národní kultury, jimiž budeme se zabývati dále, zvláště literatuře, umění, ethice, výchově.

Není ovšem pochyby, že tato řecká polis nebyla ideálem zřízení státního. Již to, že byla existence její založena na instituci otroctví a jen jím vlastně umožněna, snižuje velmi značně cenu její. A vedle toho, jak nás poučují dějiny států řeckých, zvláště státu athenského, byla až příliš úrodnou půdou pro živly převratné, demagogické, takže jak Platon tak

Aristoteles jsou s ní nespokojeni a přísně ji kritisují. Ale jest jisto, že stejně, jako oba tito myslitelé tkví přes svou odsuzující kritiku v půdě vytvořené tímto svérázným útvarem státním, byl by bez něho, přese všechny jeho vady, celý ráz kultury řecké podstatně jiný.

To je jasně patrné z důsledků, jaké měl pro celý život řecký zánik samostatnosti na sklonku IV. stol. Jakkoli politické podmanění Řecka, nejprve Makedonií, pak Římem, nebylo spojeno s porobou a útlakem, neboť pro svůj kulturní význam těšili se Řekové vždy různým výhodám politickým, přece mění se se ztrátou státní svrchovanosti celkový ráz života řeckého velmi podstatně. Zánik svobody vytrhuje Řeka z půdy, z níž vyrostl a jež byla hlavní podmínkou jeho života. Věci veřejné nebudí v něm již tak živého zájmu, neboť nemůže volně působiti na jejich utváření a vývoj, nemá již správu jich ve svých rukou; věnuje se tedy více sobě samému, obrací se od života veřejného k svému vnitřnímu životu, individualismus nabývá mnohem více půdy, než připouštěla svobodná polis. Tento sklon k individualismu, jenž se jeví zvláště zřetelně v literatuře, jest nejvýznačnějším rysem doby, jež nastala po podmanění Řecka králi makedonskými a již nazýváme dobou hellenistickou (poslední tři století předkřesťanské éry). Jinou důležitou známkou hluboké změny politických poměrů jest, že ochabuje samostatná tvořivost, vzmáhá se napodobení velkých vzorů doby minulé, vzkvétá kult tradice. Zcela obdobné poměry nastávají zánikem svobodného zřízení republikánského i v Římě. Nám arci jest antický člověk těchto pozdějších dob bližší a duševní jeho struktura srozumitelnější než Řeka V. století př. Kr. nebo Římana ze starší doby republikánské, neboť ani moderní člověk není tak úzce spiat se životem veřejným,

nekotví v něm tak hluboce, jako starý Řek a Říman za vrcholných dob svých dějin.

Ale právě v názoru, jaký měli v dobách těch oba antičtí národové o státu jakožto nezbytné a základní podmínce života lidského tají se moment, jenž přesahuje úzké hranice časové i místní, za nichž názor ten kdysi vznikl, a nabývá významu všelidského. Jest nepochybno, že kultura naše trpí přemírou individualismu a subjektivismu — nejlépe se to ukazuje na moderní literatuře, jež z největšího dílu jest věnována podrobnému analysování složitých a nezřídka chorobných stavů duševních —, že není dále dosti zájmu o otázky týkající se celku, otázky všelidské, není dosti živého cítění kollektivního, vědomí, že i člověk dnešní jest členem určitého státu a že jeho vztah k němu není již vyčerpán tím, že plní jakž takž své základní povinnosti občanské a sleduje veřejné události s hlediště svého denního listu. Že není stav ten zdravý, jest jasno, a hledáme-li nápravu a pomoc, sotva kde najdeme poučení cennější než v antice. Zřízení starověkých států nebudou ovšem vzorem státům doby naší, neboť jakkoli Řecko bylo kolébkou zřízení, dnes v kulturním světě jediné možného, demokracie, a jakkoli moderní demokracie vznikaly v ideovém příklonění k demokracii řecké, jsou podmínky, z nichž vyrůstá moderní stát, zcela jiné a daleko složitější, než byly ve starověku. Ale ony síly, jež stvořily antický stát a vychovaly antického občana, jsou dosud živé a mohou působiti i na dobu naši. A právě nám, kteří procítáme teprve k samostatnému, svobodnému životu, může býti tu antika vůdcem, vštěpujíc nám ono přesvědčení, jež tkvělo tak hluboce v bytosti antického občana, že stát je nezbytnou podmínkou života, že každý občan má býti cele proniknut vírou, že jen ve státě může splniti svůj lidský úkol, že jest jeho povinností, aby měl živou a účinnou účast na veřejném životě

a tak podle sil svých pusobil ke splnění účelu státu, jenž záleží v tom, aby se v něm všichni členové jeho cítili šťastni. A ještě jinému nás může učiti antika: naprosté úctě k zákonům, jež lid sobě dal, a nemenší úctě k svobodě vlastní i svobodě ostatních.

Jestliže, jak právě uvedeno, nemůže býti zřízení antického státu vzorem ústavy státu moderního, jest to též proto, že se zakládal a do značné míry podmíněn byl dvěma institucemi společenskými, pro něž se antice často, a z velké části ovšem právem, činí těžké výtky. Jest to instituce otroctví a způsob rodinného života antických národů. O těchto dvou zjevech společenského života starověkého nutno tedy zmíniti se poněkud blíže.

Občan řecký i římský mohl se v souhlase se svým názorem o státě věnovati životu veřejnému plně jen tím, že přenesl vykonávání nutné práce hmotné na své otroky; práce ta byla ve starověku vždy pokládána za nedůstojnou pro svobodného občana. Tento rys aristokratismu, našemu cítění tak vzdálený, byl vlastní i nejpokročilejším demokraciím řeckým a ani největší duchové starého Řecka, Platon a Aristoteles, nevymanili se z názoru, že přirozeným určením Řeka jest vládnouti, kdežto barbaři, cizinci, otroci nedovedou sebe ovládati, nýbrž musí býti ovládáni. Ve starší době stávali se v Řecku i v Římě otroky hlavně váleční zajatci, později, kdy potřeba jich stoupla, kupováni z cizích zemí. Užíváno jich ku pracím domácím i polním a k tovární výrobě zboží. Postavení otroků bylo ve starověku různé, v Řecku celkem mnohem snesitelnější než v Římě, zvláště za pozdější doby republiky a císařství, ale nicméně vždy byli právně pokládáni za pouhou věc, s níž mohl majitel nakládati dle své libosti. Názoru tohoto nezměnily ojedinělé hlasy básníků a myslitelů, které se počínají ozývati v Řecku již od V. stol. př. Kr. a jichž přibývá později zvláště vlivem filosofie stoické,

která již před křesťanstvím dospěla ku přesvědčení o přirozené rovnosti všech lidí a rozhodně odsuzuje otroctví. Jest tedy zásluha křesťanství o odstranění otroctví jen relativní a možno důvodně předpokládati, že by i starověk sám byl došel též ku praktickému provedení zásady o rovnosti lidí, kterou na příklad Epiktet a Markus Aurelius v theorii tak důrazně hlásali. Ostatně jest známo, že otroctví objevuje se i po vítězství křesťanství a provází je až do dob velmi pozdních; kvetlo na př. až do XVI. stol. v jižních zemích evropských a ve Spojených státech amerických bylo odstraněno teprve v druhé polovině minulého století. A zdaž nebyl až do nedávna dělník evropský podobně bezbranným a fakticky bezprávným nástrojem kapitálu jako starověký otrok? Jsme daleci toho, abychom omlouvali otroctví starověké, ale jest otázka, máme-li právo odsuzovati s křesťanského hlediště tento zjev antického života tak příkře, jak se to mnohdy děje.

Antický názor o státě měl také rozhodný vliv na utváření života rodinného v Řecku i v Římě. Na manželství pohlížel starověk jako na instituci státní: cílem jeho bylo zajistiti státu zdravý dorost občanstva. Názor ten nevylučoval ovšem důvěrnějšího a něžnějšího života rodinného, ale také ho nikterak nepodporoval, naopak různé příčiny zmenšovaly značně možnost takovéhoto hlouběji založeného svazku manželského a rodinného. Pro antický stát měl muž nepoměrně větší cenu než žena; proto byla již vychování a vzdělání jeho věnována daleko větší péče než u dívky. A dále: sňatek byl mnohem spíše pokládán za právní záležitost, ujednávanou mezi rodiči snoubenců, než za rozhodování o otázce životního štěstí dvou mladých lidí. Často ženich své snoubenky ani blíže neznal. Není tedy divu, že u takovéto ženy, nepatrně vzdělané, žijící do sňatku v úplné odloučenosti od života veřejného v domě otcovském a

zaměstnávající se jen domácími pracemi, jež byly hlavní starostí její i v domě manželově, nemohl muž nalézti dosti porozumění pro zájmy svého života a že přirozeným důsledkem toho bylo odcizení, za něž muž hledal náhrady ve společnosti hetér. Ale že aspoň někdy i tato manželství bývala šťastna, toho svědectvím jsou vedle zpráv starověkých spisovatelů náhrobní reliefy a nápisy, z nichž vane nezřídka opravdový žal nad ztrátou družky životní. Ostatně nutno míti na mysli, že nesvoboda ženy nebyla ve všech státech a za všech dob stejná. V době nejstarší, jíž známe z básní Homerových, těšila se žena velké úctě a poměrné volnosti (stejné, ba ještě větší vážnosti požívala matrona starořímská); že pak i v dobách pozdějších aspoň místy bylo tomu stejně, zvláště u kmene aiolského (v sev. Řecku a na ostrově Lesbu) a dorského (ve Spartě), ukazuje dlouhá řada řeckých básnířek, z nichž Sapfo z Lesbu, zvaná »desátá Musa«, patří literatuře světové. A posléze sluší připomenouti, že i tu ozývají se, a to již dosti záhy, hlasy, jež nesouhlasí s tímto nedůstojným postavením ženy a volají po úplné rovnosti obou pohlaví; k hlasatelům tohoto emancipačního hnutí vedle básníka Euripida patří, jak ještě budeme míti příležitost se zmíniti, sám Platon.

Nastínivše v hlavních rysech obraz základních složek antického života s jejich světlými i stinnými stránkami a vytknuvše, jaký úkol měly ve vývoji evropského lidstva, dospěli jsme k výsledku, pro nás nejcennějšímu, že přes základní rozdíly poměrů starověkých a našich obsahují prvky, jež nepozbyly významu ani pro dobu dnešní.

III.

Prvými projevy pospolitého života každého sdružení lidského jsou vedle určitého, sebe jednoduššího

zřízení státního a společenského řeč a náboženství. Teprve na těchto základech se může za příznivých podmínek časem rozvinouti bohatější a plnější život duchovní, jehož výrazem jest vznik literatury a umění a později i vědy. Pokud jde o národy antické, můžeme i v úvaze o těchto složkách kulturních přihlížeti skoro výhradně jen k Řekům, neboť všude tu jsou Římané s nepatrnými výjimkami úplně závislí na svých řeckých učitelích, a i když tvoří díla vynikající ceny — jest to jmenovitě v zlaté době římského písemnictví, věku Augustově, — jsou výtvory jejich vždy jen odleskem velkých vzorů hellenských, třeba zdařilým a v jednotlivostech svérázným a národnímu duchu římskému odpovídajícím. A spolu můžeme již tu vytknouti, že právě na poli literatury a umění výtvarného dostoupil genius řecký nejvyšších met a stvořil díla, jichž jedinečné ceny nemohou ani zapřisáhlí odpůrci antiky neuznati.

Přehlížíme-li v duchu celý, více než tisíciletý vývoj řeckého písemnictví a umění výtvarného, cítíme jasně, jak nemožné jest zachytiti všechno to téměř nepřehledné bohatství význačných zjevů a zhustiti je v přehledný obraz, v němž by nic podstatného nechybělo, zvláště když úkolem naším nad to jest, ukázati jejich nesmírný význam a vliv na všechny věky příští. Více než kde jinde nutno se v tomto případě spokojiti tím, že vyzdvihneme jen ony zjevy v řeckém tvoření literárním a uměleckém, na nichž zakládá se jeho jedinečnost, a v hlavních rysech naznačíme, čím byly lidstvu evropskému, čím mu dosud jsou a nadále býti mohou.

Jaká jest nejprve povšechná povaha řecké literatury a v čem záleží její svéráz? Chceme-li správně odpověděti k této otázce, musíme si oživiti v mysli, co v předchozí úvaze bylo vyloženo o podstatě řeckého státu, řecké polis. Víme, že celý život řeckého člověka vyrůstal z této základny; zvláštní povaha

státu toho určovala nejen jeho vztahy veřejné i poměry rodinné, ona také vtiskovala ráz celé duchovní kultuře hellenské. V řecké literatuře doby starší, jdoucí až po zánik politické samostatnosti, jíž plným právem přísluší název »klassická«, marně bychom hledali líčení čistě soukromých osudů jednotlivcových, jeho života intimního, jmenovitě erotického, jež je hlavním thematem literatur moderních; všechna velká díla doby té jsou v úzkém vztahu k životu veřejnému. To však neznamená, že by se tento zřetel k celku projevoval vyslovenou tendencí politickou v řeckém smyslu slova toho. Básníci řečtí tvoří zcela samostatně a nezávisle, bez jakýchkoli vedlejších cílů, ale proto, že ztělesňují věrně ducha svého národa, nemohou ani jinak tvořiti než v souhlase s tím, co bylo základním přesvědčením řeckým o významu státu pro život národa i jednotlivce. Proto také jsou všichni klassičtí básníci řečtí spolu učiteli svého lidu v nejlepším slova smyslu.

Majíce tedy na mysli tento základní předpoklad řeckého tvoření literárního ve starším, klassickém období jeho, sledujme vývojovou linii jeho. Prvý charakteristický rys, jenž vystoupí nám v popředí, vybavíme-li si v mysli skvělý obraz literatury této, zahrnující více než pět století, jest vývojová organičnost a zákonitost. Písemnictví řecké počíná se, jak známo, herojským eposem, jehož historickým pozadím jsou boje řeckých dobyvatelů na pobřeží maloasijském za hrdinské doby řeckého národa, zvláště kmene aiolského, v XI. stol. př. Kr. Předmětem jeho jsou činy a útrapy řeckých bohatýrů, transponované do nadlidské, mythické velikosti, a vyvrcholením hrdinských zpěvů o nich jsou rozsáhlé epopeje Ilias a Odysseia, přičítané tradicí řeckou Homerovi, díla, jež pro Řeky měla význam obdobný významu bible u národů křesťanských a jež stala se nedostižnými vzory epické poesie všem věkům příštím. Epos řecké

nelíčí však pouze skvělé činy a osudy hrdin; druhým velkým básníkem řeckým, Hesiodem a jeho školou vstupuje ve sféru denního života a vytýká si cíl poučný, didaktický. Tak vzniká pokus uvésti v ucelený system pestrý svět bohů (v básni Theogonia) a heroů (v různých básních genealogických), jakož i podati řeckému lidu sbírku praktických zkušeností a rad hospodářských i životních (v básni Díla a dnové). Obě tyto široce rozvětvené haluze epického zpěvu vyrůstají z poměrů řeckého pravěku, kdy ústavní formou států řeckých bylo ještě patriarchální království.

Poměry tyto podléhají však od VIII. stol. př. Kr. pronikavým změnám. Království ustupuje vládě aristokracie rodové nebo peněžní, vedle níž počíná se k slovu hlásiti již také lid. Státy řecké prožívají tuhé boje politické a sociální, rozvíjí se čilý ruch kolonisační, v maloasijské Ionii probouzí se řecká filosofie a věda a v obcích řeckých vůbec zavládá mnohem rušnější život společenský i duševní, než jaký byl za klidných dob homerských. Tím odvrací se přirozeně pozornost od dávné, mythické minulosti k pohnuté současnosti. Život národní není již tak kollektivní jako byl za doby královské, procítá vědomí osobnosti a hledá formu, v níž by se i literárně vyjádřilo. Nalézá ji v různých druzích lyriky, jež vystřídavši odumírající poesii epickou, rozvíjí se v VII. a VI. stol. v bohaté a nádherné květy. Avšak ráz poesie této není tak ryze subjektivní a osobní, jak my jsme zvykli básně lyrické si představovati. V některých druzích svých a jmenovitě ve starší době uchovává si i lyrika řecká živý vztah k otázkám a zjevům veřejného života a osoba básníkova ustupuje i v ní do pozadí. Stará elegie řecká na př. rozněcuje občany k válečné statečnosti, jest hlasatelkou zásad politických a mravních a podává naučení čerpaná z praktické moudrosti životní. Také lyrika

chorická, sborová, jejímž hlavním představitelem jest Pindaros (asi 518—442 př. Kr.), pokládaný za největšího lyrika řeckého, jest často rázu neosobního, oslavujíc buď bohy nebo vítěze při národních hrách řeckých. Prvek osobní vystupuje nejvíce v milostné lyrice slavných rodáků lesbických Alkaia a Sapfy, ale ani u nich nepřevládá naprosto a zvláště Alkaios proslavil se stejně svými písněmi milostnými jako lyrikou vlasteneckou, namířenou proti politickým odpůrcům.

Tak připravena byla tvůrčí činností dlouhé řady básnických generací půda, z níž mohl vzejíti vrcholný útvar básnický, drama. Stalo se tak v nejslavnějším období politických i kulturních dějin Řecka, počínajícím se velikými vítězstvími Hellenů nad Peršany v prvých letech V. stol. a zabírajícím skoro celé toto století. Ohnisko národního života řeckého posunuje se tehdy do státu athenského, do Attiky a tu také jest kolébka tohoto památného útvaru básnického, v němž sdružují se živly epické s lyrickými a slučuje se slovo mluvené se zpěvem, hudbou, tancem i mimikou, čímž vzniká, třebaže v prostším a menším měřítku, ono jednotné, ucelené, umělecké dílo, jež po více než dvou tisících let znovu uskutečňuje svým hudebním dramatem Richard Wagner. Drama řecké, jak vážné (tragoedie), tak veselé (komoedie), vyrůstá z kultu Dionysa, boha plodivé síly přírodní, a s jeho slavnostmi zůstalo také vždy úzce spojeno, jsouc jejich podstatnou součástí; jen o nich bylo též provozováno. Jest tedy složkou státního kultu a tím projevuje svou spojitost se životem veřejným. K němu má komoedie ve svém prvém období, v t. zv. staré komoedii attické, zastoupené zvláště zachovanými 11 komoediemi geniálního Aristofana, vztah i tím, že s oblibou tepe nezdravé zjevy současného života politického.

Drama jest poslední fasí tohoto přirozeného a jednotného vývoje řecké poesie doby klassické. Poesie tato jest v plném smyslu slova národní. Vyvěrajíc z hlubin národní duše a čerpajíc z tohoto zřídla svou sílu, zobrazuje věrně povahu řeckého lidu. Není také určena jen úzkému kruhu vzdělaného čtenářstva, nýbrž obrací se ke všem vrstvám řeckého lidu, který jí rozumí právě proto, že vyrůstá z týchž základů jako on sám. Je-li však tato poesie národní, není nikterak prostonárodní; čteme-li na př. vítězné zpěvy Pindarovy a dramata velké trojice řeckých tragiků, Aischyla, Sofoklea a Euripida, vidíme, že předpokládali u svého posluchačstva — a k němu patřily i nejprostší kruhy lidové — značně vysokou úroveň vzdělání a duševní kultury. Vedle tohoto národního rázu vyznačuje se poesie doby, o níž jednáme, hlubokou opravdovostí: není v ní hříček a umělůstek vypočítaných pro okamžitý úspěch, nýbrž mluví z ní život sám v celé své přirozené mnohotvárnosti. Není to ovšem všední, každodenní život, jehož jest výrazem: i když poesie ta, zvláště lyrika, vyjadřuje city a dojmy osobní, zjednává jí k tomu právo osobní velikost básníkova. Velkou většinou jest to však poesie neosobní nebo, lépe řečeno, nadosobní, typická a tedy idealistická. Zvláště jasně vystupuje tento rys v řecké tragoedii, jež nevybírá si hrdiny a hrdinky své ze současného denního života, nýbrž z bohatého mythu řeckého. A jakkoli časem vkládají tragikové, jmenovitě Euripides, bohům a heroům, jichž osudy v dramatech svých předvádějí, své vlastní názory v ústa, zachovává si tragoedie vždy tento odstup od všední skutečnosti, správně tušíc, že jedině mythus, tento výtvor dávno zaniklých generací národních, může býti vhodnou látkou takovéhoto typického idealistického umění. Odtud právě vyvěrá všelidský a věčně srozumitelný ráz řecké poesie klassické. Od dob Homerových žije Achilleus

jako typ pravého hrdiny a věrného přítele, Andromache a Penelope jako vzory milujících a věrných žen, Odysseus jako ztělesnění důmyslného a za všech poměrů životních rady si vědoucího muže, od dob Sofokleových zůstává Antigona ideální představitelkou milující sestry a Euripides stvořil svou Medeiou a Faidrou věčné typy žen zmítaných láskou, jež strhuje až k zločinu.

Podstatně různý obraz objeví se nám, přejdeme-li od klassického období řecké poesie k době, jež počíná se zánikem samostatného politického života na sklonku IV. stol. a jíž nazýváme hellenistickou nebo podle hlavního střediska jejího alexandrijskou. Poesie pozbývá tehdy souvislosti s veřejným životem a vyjma několik málo oborů, k nimž patří zvláště t. zv. nová komoedie, odcizuje se širokým vrstvám lidovým. Básníci alexandrijští, mezi nimiž jest nápadně mnoho učenců, hledají a nalézají své čtenáře především v kruzích literárně vzdělaných. Z největší části nevynikají tvůrčí silou, ale nedostatek ten snaží se nahraditi originalitou ve volbě themat a úzkostlivou pečlivostí o formální vytříbení svých plodů. Z těch vane k nám zcela nový duch, duch aristokratického aesthetství, jejž lákají odlehlé mythy a zapadlé pověsti, jenž libuje si v učených narážkách, duchaplných pointách i pečlivé kresbě detailů a leckdy zabíhá i v malicherné hříčky, jakými jsou na př. oblíbené tehdy básně, jež složeny jsou z veršů nestejné délky, takže tvoří podoby rozmanitých předmětů, ptačích perutí, syringy, sekyry, vejce a pod. Bývalá klidná prostota stilu a výrazu ustupuje strojené baroknosti, velkorysost podání drobnokresbě, objektivnost pozorování silné subjektivitě. Vedle těchto učených aristokratů hlásí se však k slovu i skupina básníků, jejichž cílem jest realisticky věrná kresba denního života. Realismus tento, velké poesii klassické tak cizí, projevuje se již v nové komoedii,

která vzniká na přechodu mezi dobou klassickou a hellenistickou a jejímž hlavním představitelem byl Menandros. Komoedii tuto, jež tak mocně působila na vývoj moderní veselohry, znali jsme do nedávna pouze z volných imitací latinských básníků Plauta a Terentia, avšak nedávné objevy rozsáhlých zlomků několika komoedií Menandrových umožňují nám utvořiti si představu též o řeckých originálech. Značně realistická jest rovněž poesie bukolská, idyllická, jejímž tvůrcem a největším zástupce jest Theokritos (v prvé polovině III. stol. př. Kr.); u něho nemá ještě onoho sentimentálního nádechu, jenž objevuje se již u pozdějších řeckých následovníků Theokritových i u jeho římského napodobitele Vergilia a měrou ovšem značně stupňovanou v idyllické poesii doby rokokové. Realismem, často až drastickým, prodchnuty jsou též mimy, drobné obrázky z denního života lidového, jak je známe od nedávna z mimiambů Herondových. A posléze začíná již v době alexandrijské napodobení velké poesie klassické; ta zůstává také vzorem skrovné produkci veršované za doby římské, počínající se r. 31 př. Kr.

Jak patrno, tvoří duch řecký i za doby hellenistické dále, hledaje nové cesty a směry, ale zcela odlišný ráz poesie tehdy vzniklé jest svědectvím pronikavých změn, jež způsobila ztráta svobody v národní duši řecké. Není to doba úpadková, jak se na ni dříve pohlíželo, jest to pokus o vývoj na nových základech, jenž však nemohl dozráti k plnému zdaru, neboť základům těm chybělo pevné zakotvení v samostatném svérázném útvaru řeckého státu. Jako Řek doby hellenistické vůbec, jest nám i básnická produkce tehdejší bližší, má mnohem více společných rysů s poesií naší doby než poesie, jež vyrostla před koncem IV. století z půdy svobodného státu řeckého, ale není pochyby, že pouze tato jest ve

své typické a ideální velikosti pravým a nejčistším projevem ducha hellenského.

Kdežto básnická literatura řecká začíná se hned plody tak dokonalými, jako jsou eposy homerské, a také při lyrice i dramatu zůstávají nám prvé vývojové stupně utajeny, můžeme u řecké prosy ještě sledovati nenáhlý vzestup. Vzniká v VI. stol. př. Kr. v nejpokročilejším tehdy kraji řeckém, maloasijské Ionii (střední části západního pobřeží tohoto poloostrova), jež, jak poznáme, byla též vlastí řecké vědy, a v nejstarších svých památkách připíná se látkově k eposu, zvláště k didaktické větvi jeho. Nejstarší období řecké prosy, zahrnující díla dějepisná a filosofická, vesměs jen ve skrovných zlomcích nám zachovaná, důstojně zakončuje rozsáhlý historicko-ethnografický spis Herodotův (asi 485—425 př. Kr.), jemuž sice mnoho chybí, posuzujeme-li jej s hlediště kritické historiografie, ale jenž svým svěžím, prostým a poutavým stilem zůstává podnes vzorem umění vypravovatelského. Vývoj prosy dovršuje se v V. a IV. stol. v Athenách a jsou to hlavně tři proudy, jimiž se tehdy béře. Prosa dějepisecká vyvrcholuje na sklonku V. stol. velkolepým dílem Thukydidovým (asi 460—400 př. Kr.), v němž historická kritika povznáší se k také dokonalosti, že snese srovnání s methodami moderní historiografie. S nejvyšším rozvinutím života politického a veřejného vůbec, jež spadá v uvedená dvě století, souvisí rychlý a bohatý rozkvět řečnictví jak politického tak soudního a slavnostního (epideiktického). Mezi deseti velkými řečníky attickými nejtrvaleji v pamět věků se zapsal Demosthenes (384—322 př. Kr.), v jehož mohutné výmluvnosti našlo Řecko nejohnivějšího zastánce své svobody proti výbojným plánům makedonského krále Filippa. V Athenách posléze dovršuje se také vývoj řecké prosy filosofické, jež vytváří si svéráznou svou formu literární, organicky vy-

růstající ze zkoumací methody Sokratovy, dialog. V této formě tvoří Platon (427—343 př. Kr.), stejně veliký jako filosof i jako mistr slova, svá nesmrtelná díla, jí užívá též, ač nikoli tak živým a umělecky dokonalým způsobem, jeho kongeniální žák a filosofický protichůdce, Aristoteles (384—322 př. Kr.).

Za doby hellenistické uvadá z těchto odnoží prosaické literatury řečnictví, což bylo v přirozené souvislosti se zánikem svobodného života veřejného, v němž kotví, ale za to přistupuje k bohaté produkci v oboru dějepisectví a filosofie velmi obsáhlá a věcně neobyčejně cenná, ač pohříchu jen z nepatrné části zachovaná vědecká literatura odborná; o významných zjevech a směrech v těchto oborech budeme míti příležitost zmíniti se dále. Týž celkem ráz jeví též prosa v době císařské, s tím pouze rozdílem, že tehdy znovu rozkvétá řecká výmluvnost, jež však nevyrůstá, jako za doby klassické, z podmínek, vytvořených povahou života politického a veřejného, nýbrž v zátiší škol řečnických. Stejně jako t. zv. sofisté za doby Sokratovy a Platonovy vystupovali i tito rhetoři, rovněž sofisty nazývaní, jako slavnostní řečníci, nabývajíce svými přednáškami, formálně skvělými a pečlivě propracovanými, obsahově však nehlubokými, slávy i zisku. V ovzduší sofistiky vyrostl též poslední útvar prosaické literatury řecké, román, těžící obsahově z motivů milostné elegie a nové komoedie, plný dobrodružných a fantastických příběhů, jmenovitě erotických; zástupcem jeho zvláště známým a též v nové době, ač neprávem, slaveným jest Longův pastýřský román o Dafnidovi a Chloe.

Takový jest ve význačných rysech obraz řeckého literárního tvoření básnického i prosaického. Že vliv literatury této a jejího více neb méně samostatného odlesku, jakým jest v podstatě své písemnictví římské, na literární vývoj národů evropských byl ne-

smírný, bylo částečně patrno již z historického nástinu podaného ve stati úvodní. Chceme-li vlivy ty vystihnouti blíže a soustavněji, můžeme říci, že jevily se za všech dob jak ve směru formálním, tak obsahovém a ideovém. Po stránce formální nutno obzvláště zdůrazniti, že antika vytvořila v podstatě všechny druhy literárního tvoření, zvláště básnického, jež žijí až podnes v literaturách moderních. Co nyní nazýváme eposem, lyrikou, elegií, hymnem, epigramem, dramatem, tragoedií, komoedií, idyllou, mimem, dialogem atd., to vše vzniklo v podstatě své jako pevný, přesně vyhraněný literární typ již na půdě antické. Řečtí básníci a prosaikové to byli, kteří stanovili nepsané, ale pro vždy závazné zákony, jež určují svéráznou povahu každého z těchto typů a přesně jej odlišují od ostatních. Vezměme na př. kteroukoli sebe modernější tragoedii, ony podstatné rysy, jež právě činí z ní tragoedii, vymezili útvaru tomu již velcí mistři tragoedie řecké. Nová doba sice z části tyto přejaté typy prohloubila — vzpomeňme na př. mnohotvárnosti moderního románu proti jeho jednoduchému a jednostrannému předchůdci starověkému —, ale v celku vtěluje se moderní tvoření literární v tytéž formy, jako za dob starověkých.

To však není jediné dědictví antických literatur v ohledu formálním. Každý druh básnický a většinou i prosaický byl spojen již od svých počátků s určitou formou jazykovou, stilovou a při dílech básnických i rhythmickou. Zjev ten byl způsoben dobovými a místními rozdíly, za nichž ten který literární druh vznikal, a forma, jíž se mu tehdy dostalo, stala se závaznou pro všechny doby další. Hrdinské epos nemohlo býti v Řecku složeno jinak než v hexametrech a jazykem staroionským, promíšeným živly nářečí aiolského, jež jsou dědictvím z dob prvých začátků epické poesie. Lyrika vyznačovala se i v Řecku vel-

kým bohatstvím po stránce rhythmické a také jazyk její nebyl jednotný, ale pro každý útvar její, na př. elegii, lyriku písňovou a sborovou byly přípustny opět jen určité formy metrické a jazykové. Zvláště výmluvným dokladem tohoto zjevu jest tragoedie, v jejichž částech sborových jest, pokud se týče rhythmu a mluvy, jasně patrný vztah k lyrice sborové, hlavně u Dorů pěstěné, kdežto partie mluvené, dialogické psány jsou trimetry iambickými a nářečím attickým. A podobně ustálila se i pro jednotlivé útvary prosaické, na př. pro dějepisnou monografii, různé druhy řečí a j., určitá pevná forma a sloh, o nichž zevrubně jednali starověcí theoretikové stilu. Jak patrno, byla v antickém tvoření literárním tradice činitelem velmi významným, nutíc básníka i prosaika, aby podřídili přirozenou touhu po originálním zpracování látky zákonům formálním i stilovým, jak se vývojem pro každý druh ustálily. Moderní theorie stilistická podržela sice částečně tuto starověkou tradici, pro elegii na př. jest i v nové době obvyklé elegické distichon, ale jinak ponechává básníku a spisovateli vůbec mnohem volnější pole než starověk. Tato svoboda podporuje dozajista tvůrčí sílu a původnost pojetí, ale zdaž nesvádí často slabší talenty k stilové nekázni? Spoutanost starověkého spisovatele tradicí byla vlastně jeho silou, neboť zbavujíc ho nebezpečí, že ztroskotá při pokusu o nový stilový útvar, pudila jej, by kráčeje ve stopách svých předchůdců hledal svou originalitu ve snaze o hlubší pojetí látky a dokonalejší podání její. Jen odtud možno si vysvětliti obdivuhodné formální mistrovství, jehož starověké písemnictví beze sporu dosáhlo.

Mnohem významnější ještě bylo působení antiky na literatury moderní po stránce obsahové. Tu můžeme bez nadsázky říci, že jenom branou antických literatur dospěli národové evropští k vlastní své literatuře a že ony též byly nerozlučnými průvodky-

němi jejími za všech dob a za všech stadií vývojových. Národové ti, prve než přejali spolu s křesťanstvím prvky vzdělanosti antické, měli jistě primitivní zárodky své literatury, stejně jako měli je Římané, když se počali sbližovati s kulturou řeckou, ale zárodky ty nemohly nikde zdolati soupeřství dokonalých výtvorů starověkých, a tak již od nejstarších dob projevuje se v literárním tvoření národů těch silný vliv jejich. S počátku ovšem až do dob renaissance jest to výhradně písemnictví latinské, jež jest středověku učitelem a vůdcem k vlastnímu samostatnému tvoření literárnímu.

Zprvu, jak přirozeno, se vzory latinské jen věrně napodobí, ať již starověká themata ožívají v novém zpracování, jako na př. v oblíbené a též do staré češtiny volně přeložené Alexandreidě, již latinským hexametrem složil ve XII. stol. Valter Castellionský, ať se latinsky a v těsném přimknutí k latinským vzorům vzdělávají látky domácí, neantické; vzpomeňme tu na Ekkehartovo epos o Walthariovi (z X. stol.), jehož vznik si nelze mysliti bez Vergilia, nebo na latinská dramata zbožné řeholnice gandersheimské Hrotsvithy (rovněž z X. stol.), jež jsou jen křesťanským ohlasem komoedií Terentiových. A vlivy starověké působí i potom, když jazyky národní vymaňují se z područí latiny a stávají se výhradným nástrojem tvoření literárního, jmenovitě básnického. U všech národů evropských, jejichž písemnictví mohlo se nerušeně vyvíjeti, najdeme řadu básníků, kteří ať mocněji ať slaběji podléhají vlivům antickým. Buď volí si náměty ze starověkého mythu a historie, ať již byly zpracovány jejich antickými předchůdci, ať zlákaly svou poetickou působivostí teprve je, nebo aspoň proplétají své výtvory slovnými i látkovými ohlasy ze studia básníků starověkých, často si toho nejsouce ani vědomi. Ani největší básnické dílo středověké, Danteova Božská komedie, nevyrostlo bez

zúrodňujícího vlivu antického, zvláště Vergiliova, a jestliže právě tohoto básníka zvolil si geniální Florenčan za průvodce peklem, splatil tím svému velkému pohanskému učiteli povinný dík za podněty, jež z něho čerpal.

V tomto přimykání ke vzorům antickým tají se ovšem pro básníka moderního značné nebezpečí; úsilí o věrné zachycení vnějších rysů dobových dusí snadno životnost díla a činí z něho akademicky chladný výtvor, jenž budí dojem exotického, ale uměle vyrobeného květu. Také v tomto případě osvědčuje se správnost známé nám již zásady, že nikdy nemůže býti plodným pouhé následování antiky jako vzoru; jen tehdy může ze styku moderního básníka s antikou vzejíti životné umělecké dílo, podaří-li se mu vystihnouti v antickém námětu za rysy vnějšími a dobou danými to, co podmiňuje jeho věčný život, ducha antiky. Prvý básník, jenž dostoupil této výše, byl Shakespeare; jeho antická dramata zachycují přes své hojné anachronismy starověký život v takové síle a plnosti, že od časů velkých tragiků řeckých nevzniklo žádné drama s antickým námětem, jež by se jím mohlo postaviti po bok, a od dob Shakespearových sotva několik. K těm náleží především Goethova klassicky ušlechtilá Ifigenie, jejíž tvůrce dovedl i celou svou harmonicky vyrovnanou osobností obdivuhodně ztělesniti antický stil životní. Ani v XIX. a v našem století nepřestává býti antika bohatým zdrojem inspirace. Dlouhá řada básníků, z Angličanů na př. Shelley a Keats, z Francouzů Hugo a Leconte de Lisle, z Italů Carducci, z Němců Hölderlin a Hoffmansthal, u nás zvláště Vrchlický, Machar a z mladších básníků předčasně zesnulý Theer, vrací se znovu a znovu k antice, oživuje postavy a děje zapadlého světa toho a dychtí se stanoviště svého světového názoru zachytiti duši jeho. Ale i ti básníci moderní, jichž antika neinspirovala

k celým skladbám, často vetkávají ve své verše drobné motivy a ohlasy z klassických literatur a antického života vůbec, a nebývají to vždy jen ohlasy, jež jsou každému vzdělanci běžné. Nehrozí-li nebezpečí, že, kdyby se splnila snaha odpůrců antiky a byl přerušen odvěký a živý styk s tímto světem, jejž nejlépe poznáváme prostředím jeho literatur, byla by i velká část literárního tvoření všech národů evropských vydána neporozumění a nepochopení?

Ale antika neožívá znova a znova toliko v evokacích antického života v dílech moderních básníků: odvažuji se tvrditi, že ducha jejího lze vycítiti i v každém literárním výtvoru, z moderního života čerpaném, v němž snoubí se přísná zákonnost a čistota stilová a harmonie mezi obsahem a formou se všelidským, typickým pojetím: i ten zajisté řídí se týmiž zákony, jež ovládaly literární tvoření řecké v nejskvělejším jeho období. Zdaž nepředvádí nám, abych uvedl doklad pro své tvrzení, mohutná Ibsenova tragoedie Strašidla s touže zdrcující opravdovostí onu neúprosnou krutost nepostihnutelného fata, jež už před více než dvěma tisíciletími otřásala nitrem athenského lidu při prvém provozování Sofokleova Oidipa krále? V obou tragoediích, jak správně vystihl F. V. Krejčí (Henrik Ibsen; Kritická knihovna VII., v Praze 1897, str. 15) »všecko je už hotovo, nic se nedá odvrátit; co zde divák vidí, jsou už jen poslední údery osudu — to hlavní, to rozhodné a osudné se odehrálo už dávno, ale my to zde přec pociťujeme v celé železné a neodvratné zákonnosti příčin a následků.«

Nutno však již rozloučiti se s antickou literaturou, ač význam její zasluhoval by výkladu mnohem podrobnějšího a přejíti k oboru, v nějž duch řecký dospěl, možno-li, ještě větší dokonalosti, k umění výtvarnému. Komu, jehož nitro je vůbec přístupno dojmům uměleckým, by se při těchto slovech nevy-

nořila před duševním zrakem pohádková vidina athenské Akropole s Parthenonem v popředí, řada skvělých postav božských a herojských, jak vyšly z mistrovské ruky Feidiovy, Skopovy, Praxitelovy a j., skupina vás, jejichž ušlechtilost tvarová se tak harmonicky doplňuje figurální a ornamentální výzdobou jejich? Co tu připomínám, jsou ovšem již vrcholy tohoto jedinečného umění, jež uzrálo pod modrým nebem Hellady; před nimi leží dlouhý vývoj a usilovne hledání pravých cest, a jakkoli nás osud navždy zbavil tak mnohého díla, jež znamenalo důležitý mezník vývojový, byl k nám přece na tolik přízniv a zvláště v minulém století poskytl nám netušenými objevy tolik materiálu, že můžeme sledovati aspoň hlavní stadia této skvělé pouti řeckých umělců k vrcholům dokonalosti, což při poesii jest nám nepochybně pro vždy odepřeno. Oživme si tedy nejvýznačnější momenty tohoto obdivuhodného vývoje, jenž je nehynoucím svědectvím umělecké výše řeckého národa. Pravím úmyslně řeckého národa, neboť stejně jako velcí básníci řečtí, ztělesňovali a vyjadřovali i řečtí umělci výtvarní, zvláště za dob samostatnosti Hellady, jen to, čím žil a co cítil celý národ. Jen v tomto souzvuku s duší národní mohli umělci řečtí vytvořiti svá dokonalá díla, jež by nám jasně odhalovala duši onu, i kdyby vše ničící čas nám nezachoval po Hellenech nic než tyto trosky jejich umění.

Umění řecké tvoří sice jednotný, harmonický a vzájemně se doplňující celek, ale jeho typické rysy a významná období vývojová vyniknou lépe, pojednáme-li o každém oboru jeho zvláště.

Z nich se poměrně nejrychleji vyvíjí a dokonalosti dostupuje a r c h i t e k t u r a. Řekové našli již při svém příchodu do historických sídel svých značné vyspělé umění stavitelské. Svědky jeho jsou trosky mohutných a rozsáhlých paláců z doby předřecké, objevené hlavně v Mykenách a Tiryntě v Řecku

vlastním (v Argolidě, severovýchodním výběžku Peloponnesu), mimo ně pak v místech, kde stávala Homerova Troja (při severozápadním pobřeží M. Asie), a v Knosu na ostrově Kretě. Z této architektury mohli však Řekové jen málo převzíti: nepotřebovali paláců, nebylo jim též třeba monumentálních budov veřejných, neboť politická shromáždění občanstva, soudy a pod. konaly se pod širým nebem; zato však bylo nutno budovati důstojné chrámy bohů, ne rozsáhlé, neboť řecký chrám nebyl jako u nás shromaždištěm věřících, nýbrž příbytkem boha, zpodobeného sochou, jež byla umístěna ve vnitřní celle chrámové. Čeho však nedostávalo se chrámu tomuto na kolossálnosti rozměrů, nahradili stavitelé řečtí, v souhlase se vrozeným smyslem svého lidu pro krásu a harmonii, dokonalým vyrovnáním všech architektonických složek v jednotný celek, pečlivým vyřešením poměru mezi částmi struktivními a ornamentální výzdobou budovy a poctivostí, jakou věnovali propracování všech i nejméně významných a viditelných součástek jejích. V této podobě, v níž jeví se nám chrám řecký v dobách nejskvělejšího rozkvětu uměleckého v V. a IV. století, působí dojmem naprosté původnosti. A přece i v něm obsaženy jsou prvky přejaté z ciziny a jest to jmenovitě sloup, tato základní součást řeckého chrámu, jenž v podstatě jest odvozen z umění staroegyptského. Ale kdežto v něm a stejně i v umění východním, zvláště assyrském, má hlavice sloupu podobu velmi rozmanitou, často fantastickou a bizarní, přejali Řekové a v duchu svém přetvořili a zdokonalili pouze tři, ba vlastně jen dva typy sloupu, prostý sloup dorský a ozdobnější, složitější sloup ionský, kdežto v třetí formě, sloupu korintském, jenž přistoupil k nim teprve ve IV. stol., slučují se základní rysy obou starších typů.

Chrám zůstal povždy hlavním předmětem řecké architektury. Avšak rozvoj veřejného i kulturního ži-

vota, jaký nastal po válkách řeckoperských, postavil stavitele řecké i před různé jiné úkoly. Bylo třeba budovati rozsáhlá divadla, jež by pojala o slavnostech Dionysových co nejvíce občanstva, závody a cvičení tělesná uvedly v život palaistry a gymnasia, stadia a hippodromy, čilý život společenský, soustřeďující se v antických městech na veřejných prostranstvích, zvláště náměstích, vyžádal si zřizování zvláštních sloupových chodeb (síň taká slula řecky stoa, latinsky porticus). Všechny tyto úlohy řešili stavitelé řečtí s touž pečlivostí, uměleckým vkusem a účelností, jíž se obdivujeme při řeckých chrámech. Soukromé domy občanů byly sice z největšího dílu prosté, ale archaeologické výkopy posledních dob nás poučily, že Řekové měli vysoce vyvinutý smysl i pro celkovou architektoniku svých měst, že stavitelé jejich dovedli účelně využívati daného terénu, členiti město tak, aby chrámy a veřejné budovy v něm dominovaly, vésti vhodně a se zřetelem k celkovému plánu ulice, zařizovati dobrou kanalisaci a opatřovati městům zdravou pitnou vodu, o čemž zmíníme se ještě při výkladu o starověké technice.

Jakkoli však v architektuře předstihli Řekové uměleckou výší všechny ostatní národy starověké, přece bez odporu ještě skvělejší byl vývoj jejich plastiky: tu jsou dodnes nepředstiženými mistry. Je svrchovaně zajímavé a poučné sledovati na podkladě materiálu ne sice bohatého, ale k cíli tomu aspoň zhruba postačujícího nenáhlý vzestup umělců řeckých a jejich stále vítěznější zdolávání nepoddajné hmoty. Nejstarší sochy božské byly kusy kamene nebo dřeva s primitivně vyznačenou hlavou a těsně přimknutýma rukama i nohama: ani zákmit života neoduševňoval těchto ztrnulých idolů. Vlivem umění orientálního rozvíjí se však již od VII. stol. dovednější technika, ubývá nehybnosti, nohy i paže oddělují

se od těla, obličej počíná vyjadřovati prvé známky duševního života. Mocně působí tu rozvoj řecké gymnastiky, jež jest umělcům bohatou školou pro studium nahého těla lidského v klidu i pohybu. A tak generace za generací zdolává stále úspěšněji odpor kamene i kovu a již v době válek řeckoperských dovede plastika řecká vystihovati přirozenou podobu těla v postoji i pohybu, dovede sdružovati postavy v souměrné, třebas ještě dosti ztrnulé skupiny. Zvláště významným dokladem tohoto stupně vývojového jsou skupiny soch ze štítů chrámu na ostrově Aigině v samé blízkosti Athen, jež zobrazují boj Řeků s Trojany o padlého bojovníka (nyní jsou ozdobou mnichovské glyptotheky). Sochám těmto chybí jen ještě plná životnost a oduševnělost výrazu. Již záhy nato jsou však překonány i tyto nedostatky a v druhé polovici V. století dostupuje plastika řecká vrcholu Feidiou a jeho školou. Feidias jest v umění rodným bratrem svých o něco starších vrstevníků, tragika Aischyla a lyrika Pindara; výtvory jeho byly prodchnuty touž ideální velebností a vznešenou mohutností, jež k nám zní z veršů obou básníků. O největších plastikách Feidiových, několika sochách bohyně Atheny a zvláště proslavené soše Zeva Olympijského, můžeme si pohříchu učiniti jen přibližnou představu podle pozdějších kopií a popisů u starověkých spisovatelů, ale o povaze a velikosti athenské plastiky v této vrcholné době, jíž vévodí genius Feidiův, svědčí jasně zachované výzdoby staveb, provedených tehdy na athenské akropoli, jmenovitě velkolepé štíty a vlys, jež zdobily nejskvostnější chrám řecký Parthenon, zasvěcený panenské bohyni Atheně (dnes největší chlouba britského musea); výzdoby tyto vesměs vznikly za uměleckého vedení Feidiova.

Netoliko však v Attice, nýbrž i v severním Peloponnesu (v městě Argu) dostupuje v druhé polovině

V. stol. plastika velmi značné výše. Hlavou této školy jest Polykleitos, proslulý jmenovitě kovovými sochami vítězných athletů, jež dokonalým vystižením vzájemného poměru jednotlivých částí těla nabyly pro pozdější umělce, zvláště peloponneské, kanonické platnosti. Proti vznešenosti a ideální kráse soch Feidiových jsou výtvory Polykleitovy realističtější a mužně drsnější; a tento rozdíl mezi školou attickou a peloponneskou udržuje se i ve IV. století. Předními zástupci školy prvé byli tehdy Skopas, jenž zvláště mistrně dovedl pohybem těla i výrazem tváře vyjadřovati patheticky vzrušené stavy duševní, a Praxiteles, jenž s nedostižným uměním vdechoval v oduševnělé rysy svých mladistvých bohů a bohyň nevystihlou něhu, snivost a jemnou zadumanost; šťastná náhoda uchovala nám aspoň jedno originální dílo tohoto sochaře řeckého, po Feidiovi největšího, překrásné sousoší boha Herma, chovajícího malého Dionysa, vykopané v Olympii r. 1877. Proti těmto umělcům Lysippos, hlava školy peloponneské ve IV. st., blíží se snahou o přesné zpodobení těla a poměru jeho částí Polykleitovi, ale proti mohutnosti, jíž se vyznačují postavy staršího mistra, jest typickým rysem athletů Lysippových pružnost, štíhlost a elegance.

Po zániku svobody řeckých států uchyluje se plastika pod záštitu umění milovných vládců říší hellenistických a vzkvétá zvláště v městě Pergamu v Malé Asii a na ostrově Rhodu. Ráz její poznáváme nad jiné jasně z reliefů, zobrazujících zápas bohů s Giganty, jež zdobily obrovský oltář Zevův v Pergamu (nyní jsou v t. zv. Pergamském museu v Berlíně), a z proslulého sousoší, zpodobujícího smrt trojského kněze Laokoonta a jeho synů (v museu Vatikánském v Římě). Díla tato i většina plastik doby hellenistické vyznačují se sice neobyčejnou vyspělostí technickou, živostí podání a mohutností komposice,

ale upřílišená pathetičnost vybočuje z mezí zdrželivé umírněnosti, jež je podstatným rysem staršího, klassického umění, a tím nedovedou vzbuditi onoho hlubokého dojmu, jakým působí výtvory mistrů V. a IV. stol. Poslední období konečně, kdy Hellas jest v politickém područí Říma, nevytváří již nic svérázného, nýbrž vše, co tehdy vzniká, jest jen dozníváním umělecké tradice dob starších.

K charakteristice řecké plastiky třeba ještě dodati, že umělci řečtí zvyšovali již od nejstarších dob účinek mramorových skulptur tím, že je velmi živě polychromovali. Jak známo, pokusil se v nedávné době o obnovu této techniky, našemu cítění arci vzdálené, Max Klinger, zvláště svou sochou Beethovena.

Přecházíme k malířství, o němž můžeme se zmíniti stručněji, neboť ačkoliv i v něm dostoupili Řekové výše úctyhodné, byl jeho vliv na další vývoj nepoměrně menší, než tomu bylo u stavitelství a sochařství. Hlavní příčinou toho bylo, že výtvory řeckých malířů podlehly mnohem snáze zkáze než stavby a sochy. A tak, chceme-li sledovati vývoj řeckého malířství, jsme odkázáni hlavně na obrazy na vásách, jež jsou většinou výtvory pouhých řemeslníků, na malby nástěnné, jmenovitě v Pompejích nalezené, jež zase jsou často jen kopie starších mistrů, a konečně na popisy slavných obrazů u starověkých spisovatelů. Nicméně i tento materiál dovoluje nám stopovati krok za krokem pozvolný vývoj malířství, zvláště s pomocí hojných vás. Vidíme, jak malíři řečtí postupují od počátečních ornamentů geometrických k motivům rostlinným a zvířecím, jak znenáhla přibývá dovednosti ve vystihování podoby lidské, jak zdokonaluje se komposice celku i technika, až v V. stol. dostupuje malířství vás svého vrcholu ve slohu vás s červenými postavami na půdě černé. V době Feidiově žije prvý velký malíř řecký, Polygnotos, tvůrce monumentálních nástěnných obrazů v Delfech, jež předváděly

výjevy z řecké báje bohatýrské a významné události z dějin řeckých a uchvacovaly prostou vznešeností a oduševnělostí výrazu. Záhy nato objevuje Agatharchos, prvý nám známý malíř divadelních dekorací, základy perspektivné techniky, jíž na sklonku V. stol. zdokonaluje Apollodoros athenský, který poprvé maluje obrazy tabulové a to technikou temperovou. Odtud teprve působí zobrazené postavy dojmem plastickým, kdežto kresby starší byly v podstatě jen silhouety. Další pokrok řeckého malířství spojen jest se jménem Parrhasiovým a Zeuxidovým (sklonek V. a prvá část IV. stol.). Ovládajíce dokonale techniku svého umění, dovedli svými obrazy buditi živou illusi přítomnosti. Malířství tehdejší zná vůbec stejně jako současná plastika mistrně vystihovati všechny záchvěvy nálad a citů. Tato dokonalá jistota technická byla též vedle nevystihlého půvabu a něhy, jíž uměl svým postavám vdechovati, význačným rysem všech výtvorů nejslavnějšího malíře řeckého Apella (v druhé polovici IV. stol.); mezi nimi byl nejproslulejší obraz bohyně Afrodity vynořující se z moře. V době hellenistické proniká sice s ostatní kulturou řeckou i malířství do Asie, Egypta a Italie, ale tento rozmach vnější není spojen s dalším vzestupem vnitřním. Bezpečné ovládání techniky svádí k plané virtuosnosti a přehnané effektnosti. Pokrok patrný je pouze v krajinářství, jež teprve tehdy se osamostatňuje, a v malbě portrétů. Již tehdy a ještě více za doby římské přichází posléze v oblibu mosaika, kterou přejímá pak křesťanství k výzdobě chrámové.

Živě vyvinutý smysl Řeků pro krásno umělecké projevil se však netoliko v samostatném umění stavitelském, sochařském a malířském, nýbrž i v jeho přizpůsobení potřebám denního života, v t. zv. uměleckém průmyslu. Stejně jako příbytky občanů řeckých, žijících mnohem více životem veřejným než

soukromým, bylo i vnitřní zařízení jejich prosté a jednoduché, ale třebas nečetné byly předměty, z nichž se skládalo, každý zhotoven byl s nevšedním uměleckým vkusem. Vezměme jen nejvýmluvnější doklady toho, výrobky keramické, vásy. Každá z těchto nádob, přerozmanitých, ale vesměs ušlechtilých a elegantních tvarů a při tom dokonale vyhovujících účelu, pro nějž byla určena, jest výtvorem pouhého řemeslníka, a přec, jak obdivuhodný umělecký smysl se zračí v ladnosti formy, rozvržení ornamentálních složek a jejich provedení! Nebo vzpomeňme na ony drobné sošky z pálené hlíny (terrakotty), tak oblíbené u starých Řeků, jež hotoveny byly zvláště v boiotském městě Tanagře a předvádějí nám s takou svěžestí a pravdivostí postavy, ba i celé výjevy ze všedního života! A stejně ve všech jiných četných oborech, zahrnovaných do pojmu uměleckého průmyslu, jeví se týž bezpečný a vyspělý cit umělecký, který žije dosud ve svérázných výtvorech lidového umění a který oduševňoval i díla středověkých a novodobých řemeslníků, dokud nebyl utlumen nebo i potlačen rozvojem továrnictví a mechanisováním výroby. A jestliže od polovice minulého století, zvláště působením Wil. Morrise, probouzí se snaha vymaniti umělecký průmysl z tohoto neblahého vlivu, může se dovolávati i antiky jako doby, v níž hranice mezi uměním a řemeslem nerozeznatelně splývaly.

Nastínivše hlavní vývojové linie jednotlivých oborů řeckého umění výtvarného, pokusme se nalézti rysy, jež jsou společné všem výtvorům jeho nebo aspoň těm, jež vznikly za vrcholných dob jeho (v V. a IV. stol. př. Kr.). Jest to nejprve naprostá přirozenost jeho. Největší učitelkou byla umělcům řeckým příroda: oddané podřízení se jejímu vedení osvobodilo je od ztrnulé konvenčnosti a nedopustilo, aby hledali krásu a dokonalost v kolossálnosti nebo fan-

tastice tvarové, jíž propadlo umění starověkých národů východních. Umělci řečtí snaží se naproti tomu docíliti nejjednoduššími prostředky účinku co nejmocnějšího. Vyznačuje je dále hluboká poctivost a opravdovost, s níž hleděli na tvoření umělecké. Neznali malicherné ctižádosti a cizí byla jim snaha po originalitě za každou cenu. Generace za generací přejímá výsledky, jichž se dopracovali její předchůdci, a pozvolna, ale bezpečně buduje na nich dále. Avšak nejvýznačnější a spolu nejvzácnější rys řeckého umění, jmenovitě plastiky, jest, že velcí mistři řečtí netvořili pouze ve věrné shodě s přírodou, nýbrž povznesli se nad ni tím, že s dokonalým výsledkem dovedli abstrahovati od nahodilých, bezpodstatných znaků zobrazovaného předmětu a vystihnouti jen jeho rysy typické, jež v souboru svém tvoří ideální obraz jeho. Jest to týž idealismus, který je podstatným znakem klassické poesie řecké a jehož v té dokonalosti, v jaké jeví se nám v sochách Feidiových a skulpturních výzdobách Parthenonu, nikdy později nebylo dosaženo.

Zbývá poslední, ale nejobtížnější úkol, vylíčiti, jak působilo umění řecké, jmenovitě ovšem architektura a plastika, na umění středního a nového věku. Tu jest nutně každý, sebe podrobnější obraz neúplný, neboť sotva najdeme význačnějšího umělce, jehož nitra by se nedotklo toto jedinečné umění svým zúrodňujícím vlivem. Nezbývá tedy než spokojiti se i tu stručným náčrtem.

Jakkoli bylo antické umění na sklonku starověku v povšechném úpadku, přece bylo stále ještě příliš skvělé a svérázné, aby mohlo přímo působiti na mladé národy evropské, kteří počínají tehdy svůj dějinný život. Jejich vztah k antickému umění utvářil se proto přirozeně jinak, než bylo tomu v obdobném případě u Řeků na úsvitě jejich dějin. Umění egyptské a orientální, z něhož dojista Řekové leccos pře-

jali a svému duchu přizpůsobili, nebylo zdaleka tak vyspělé jako umění řeckořímské v době, kdy seznámili se s ním národové severní a západní Evropy. Organické převzetí tohoto zralého umění bylo nemožné, i nedivíme se, že až do doby Karla Velikého nemá na národy ony podstatnějšího vlivu; zůstávají věrni svému primitivnímu, od antiky naprosto odlišnému umění. A ani za tohoto císaře, kdy uskutečňuje se prvý přímý styk s antikou i v oboru výtvarného umění, nedochází, jako tomu bylo v literatuře, k pouhému vnějšímu napodobení, nýbrž domácí umění podržuje si vždy aspoň částečnou samostatnost. Nicméně od této doby, kdy poprvé vchází duše antiky v pevný svazek s duší severní, plyne již nepřerušený, stále vzrůstající proud antických vlivů v šířící se oblast evropského umění. Základní poměr, jak vytvořil se za epochy Karlovy, se však nemění: stykem s antikou neztrácí nové umění evropské, aspoň ve svých význačných obdobích, své samostatnosti, nýbrž prohlubuje se a vyspívá k řešení nových a nových úkolů. Již v X. stol. vyvíjí se prvý svérázný sloh středověký, sloh románský, který přetváří starověkou basiliku v nový, samostatný útvar architektonický a v němž za vrcholné doby jeho znova ožívá nejpodstatnější rys antické architektury, ladné členění prostoru a úměrnost celku i částí jeho. Ale ani nejvyšší umělecký výtvor, jenž zrodil se z duše středověku, gotika, není zcela prost vlivu antického; zřejmě projevuje se na př. v plastické výzdobě středního portálu kathedrály remešské.

Od těchto starších dob odlišuje se vlastní renaissance XV. a XVI. století jen neskonale větší intensitou, s jakou dává na se působiti umění antickému. Velicí umělci této epochy vzhlížejí s nejhlubším obdivem k památkám antickým — víme na př. z vlastního přiznání Michelangelova, že jedinou školou jeho bylo studium antických soch ve sbírce medicejské, —

ale živý styk s antikou nepotlačuje jejich tvůrčí originality, nýbrž dodává jí opory a síly na cestě za novými cíli uměleckými. Kdežto však umělci u románských národů udržují i později stálý a bezprostřední styk s antikou, jest renaissanční hnutí v Německu zprvu a dlouho jen nepřímým ohlasem renaissance italské. Tu teprve J. J. Winckelmann (1717—1768) stává se tlumočníkem uměleckého hnutí, jež nazýváme klassicismem a jež kotví v týchž ideách jako hnutí novohumanistické. Jako Rousseau hlásá návrat k přírodě, jest heslem obou těchto hnutí návrat k antice, a to k antice řecké. Na pohled jest klassicismus obdobou renaissance. Ale kdežto za období renaissančního hledá samostatná umělecká mohutnost tvůrčí v antickém umění pouze posilu k ujasnění vlastních cílů a prostředky k snazšímu jich dosažení, jest klassicismus v podstatě své hnutí literárně aesthetické, jehož nadšenému obdivu stává se antika vzorem a normou. I přejímá směr tento v stavitelství složky antické architektury, sloupy, štíty, vlysy a vytváří z nich stavby sice ušlechtilé a ladné, ale ve své střízlivosti studeně a neživotně působící, v plastice pak křísí k novému životu skvělé zjevy dávných bohů a heroů a s větším či menším zdarem tvoří v antickém stilu sochy moderních lidí (Canova, Thorwaldsen, Schadow, Rauch, Hildebrand a j.). Tímto stanovištěm k umění antickému značí klassicismus zřejmé ochuzení a krok zpět proti dosavadnímu organickému vývoji umění evropského, dospěvšímu barokem a rokokem k osobitému a povaze doby věrně odpovídajícímu stilu. Zvláště v architektuře mělo toto přerušení linie vývojové vliv neblahý: ono zajisté má velký díl viny na dnešní stilové bezradnosti a bezzásadovosti. Za to moderní plastice podařilo se překonati toto tíživé dědictví a nalézti opět týž pravý vztah k antickému umění jako za velkých

období renaissančních. A jako v umění Michelangelově, nalezneme stopy vlivů antických i ve výtvorech moderních umělců, na pohled zcela protichůdných antice. Objevíme je, zahledíme-li se pozorně v rysy Meunierových havířů a nosičů, a Rodinův proslulý »Kovový věk« budí živou vzpomínku na bronzovou sochu mladistvého athleta řeckého z V. stol. př. Kr., zvanou Idolino.

Rodin, největší umělecký genius naší doby, jest spolu zvláště výmluvným dokladem nehynoucího významu antického umění, jmenovitě plastiky. Jak sám přiznává, vyšel z antiky a již jako hoch kopíroval antické plastiky v Louvru; jakkoli později zaujal jej především Michelangelo, vrací se k antice opět a nalézá v ní nové a nové poučení. Celé jeho grandiosní dílo značí stálý úporný boj s tímto velkým soupeřem. Překonal jej? Nikoliv, neboť »samo mysterium umění jest v tom, že žádný opravdový veliký a celý čin nemůže býti překonán nikým a ničím a stojí pro věky, svět pro sebe a ze sebe, celý a dovršený« (F. X. Šalda: Boje o zítřek, str. 182), nýbrž vytvořil silou svého genia umění nové, jehož antika neznala, umění, jež dovedlo v mramoru zpodobit »nervovou vášnivost, vzruch a horečku života« (ib., str. 88). A čím bylo antické umění Rodinovi, zůstane i generacím příštím: ne vzorem, lákajícím k pohodlnému napodobení, nýbrž velkým učitelem, nenahraditelným ve své jedinečné, vývojově ucelené a uzavřené jednotě a spolehlivým vůdcem na nových nezbadaných cestách za věčně se obměňujícím, ale v podstatě stále stejným ideálem umění.

IV.

Vedle literatury a umění vystupuje v kultuře národa hellenského v popředí ještě jedna složka, jež také zajišťuje mu výjimečné místo v duchovních dějinách lidstva a bez jejíž mocné a plodné účasti nelze

si představiti vývoj evropského lidstva. Jest to věda, ono zkoumání rozumové, jehož jediným cílem je zjištění pravdy a jež děje se za úplné svobody přesvědčení. Také Egypťané a národové východní, Babyloňané, Indové a j. dospěli k značnému stupni moudrosti a jejich vědomosti v různých oborech lidského poznání zasluhují úcty a obdivu, jejž jim vzdávali už Řekové, kteří nejeden poznatek od nich přejali; ale moudrost ta byla vždy jenom moudrostí kněžskou, a to nejen v tom smyslu, že pěstiteli a uchovateli jejími byly výhradně kněžské vrstvy oněch národů, nýbrž i pro celý ráz a povahu svou. Zjevy světa vnějšího i vnitřního nezkoumaly se tu nepředpojatě, bez ohledu, k jakým výsledkům se dospěje, nýbrž myšlení dálo se v rámci pevného názoru náboženského a světového a bylo jím určováno a zbarvováno.

Jinak bylo tomu v Řecku. Tu nebylo, jak jsme již při výkladu o náboženství řeckém poznamenali, zvláštního stavu kněžského s pevnou tradicí a uceleným systemem náboženským, nebylo tu dogmat, jimž by bylo nutno podřizovati osobní přesvědčení, nebylo tu víry v nadpřirozené zjevení vyšších pravd ani neomylné autority posvátných knih. Ale tyto podmínky, zaručující jednotlivci naprostou svobodu myšlení, nebyly by samy stačily ke vzniku vědy. Bylo třeba, aby se k nim přidružily příznivé disposice, plynoucí ze samé národní povahy hellenské. A také ty v Řecku byly. Působil tu jmenovitě silný a živý smysl Řeků pro skutečnost, spojený s bystrostí pozorovací, hluboké přesvědčení o síle a moci lidského rozumu, nade vše pak ona obzvláštní schopnost jejich, nalézati v rozptýlených jednotlivostech rysy společné a podstatné a na základě tom je spojovati ve vyšší celky.

Úkolem naším bude ukázati, jak projevila se tato schopnost řeckého ducha k vědeckému zkoumání

v různých oborech vědních. Tu nutno nejprve vytknouti, že Řekové dosti dlouho neznali dělby vědecké práce, nýbrž že všechno poznávání a zkoumání, jehož cílem bylo dobrati se pravdy, zahrnuto jim bylo v pojmu filosofie. Ještě Platonovi a Aristotelovi splývá filosofické myšlení s poznáním vědeckým vůbec a dokonce i theologie jest u nich součástí filosofie. Oba myslitelé, zvláště Aristoteles ovládají také veškeré vědění své doby. Teprve v době alexandrijské, kdy, jak poznáme, dostupuje odborně vědecké myšlení vrcholu, uvolňuje se tento svazek a jednotlivé obory vědní počínají se osamostatňovati. Ve středověku se tento proces přerušuje, ale v době nové pokračuje a se dovršuje. Než znovu a znovu se ozývají hlasy, aby byla obnovena jednota mezi myšlením filosofickým a vědeckým zkoumáním a tím odstraněn byl rozpor mezi filosofií spekulativní a odbornou prací vědeckou. Z myslitelů poslední doby jest to zvláště Wundt, který spatřuje úkol filosofie v tom, »aby sjednocovala poznatky jednotlivými vědami odbornými sprostředkované v jednotnou, nespornou soustavu i vyvozovala všeobecné methody a předpoklady poznání z jich principů« a vedle něho Paulsen, který vrací se dokonce k Platonovi a souhlasně s ním definuje filosofii jako souhrn vědeckého poznání (srv. Fr. Drtina: Úvod do filosofie, I. str. 45).

Kolébka řecké filosofie, a podle toho, co právě řečeno, i vědy vůbec, nestála však ve vlastním Řecku, nýbrž ve střední části pobřeží maloasijského, obývané kmenem ionským, kde ode dávna soustřeďoval se nejen živý ruch obchodní, nýbrž kam pronikaly s ním také myšlenky a poznatky ze zemí východních, prastarých středišť kulturních, nalézajíce u čilých a bystrých Ionů ochotné přijetí a podněcujíce je k samostatnému přemítání o záhadách světa i života. I nedivíme se, že i v myšlení

řeckém možno zjistiti ohlasy poznatků a názorů, k nimž už dávno před Helleny dospěli mudrci orientální, ale jako všude jinde jsou i tu, aspoň za dob starších, za dob neztenčené duševní síly řecké, cizí ony prvky assimilovány tak dokonale a pokračováno v nich způsobem tak samostatným, že celá rozložitá a vysoko se klenoucí budova řecké filosofie a věd jest nesporně vlastním a osobitým dílem genia řeckého. A právě jako v literatuře a umění jeví se nám i v celém, více než tisíciletém vývoji řecké filosofie (od VII. stol. př. Kr. do VI. stol. po Kr.) obdivuhodná jednotnost a spojitost. Nejen že vývoj ten děje se souběžně s celkovým vzrůstem a poklesem kultury řecké, nikde nenalezneme v něm též náhlého přechodu, nýbrž jednotliví myslitelé přejímají výsledky svých předchůdců, budují na nich dále a předávají je svým nástupcům k dalšímu pokračování.

V celkovém vývoji filosofie řecké možno podle toho, jaké otázky a problemy v ní postupně převládají, rozeznávati tři zřetelně ohraničená období. Stěžejní záhada, jejímž řešením zabývají se myslitelé řečtí v nejstarším z těchto období, jest otázka po vzniku světa a jsoucna vůbec. Otázka ta zaměstnávala přemítavou mysl řeckou již odedávna, ale zprvu, jak přirozeno, odpovídáno k ní výkladem mythickým. Nejucelenější a nejznámější system kosmogonický na tomto základě podal Hesiodos v zachované básni »Theogonia«. Původem všeho jest básníku tomuto Chaos, nejspíše prázdný prostor, a vedle něho Země, Tartaros, temná propast v hlubinách zemských, a Láska (Eros)). Z těchto prabytostí vznikají pak postupným plozením všechny základní zjevy přírodní: Den, světlý Vzduch (Aither), Noc, Nebe, Hory, Moře a Okeanos, jenž obtéká zemi, a posléze jednotlivé generace božské. Mythické tyto pokusy o řešení otázky, jak vznikl svět a jsoucno,

nemohly ovšem uspokojiti probouzejícího se vědeckého ducha, i snaží se filosofie řecká v prvém období svém nahraditi je přirozeným výkladem rozumovým. V naivní důvěře v sílu lidského rozumu řeší odvážně nejtěžší záhady, před nimiž se myslící duch ocítá, a pokouší se všechno jsoucno odvoditi z jednotného, a to většinou hmotného principu. Nejstarší z těchto ionských filosofů, Thales Miletský, jehož činnost spadá v prvou polovinu VI. století, prohlásil za původ a podstatu jsoucna vodu, po něm jiní vzduch neb oheň nebo látku blíže neurčenou a nerozrůzněnou nebo posléze čtyři základní živly. K těmto hmotným principům druží se poprvé u Anaxagory (500—428 př. Kr.) princip duševní, tvůrčí rozum, jenž uvádí částice hmotné v pohyb a tím působí jejich slučování a odlučování. Asi o půl století později vrací se však Demokritos zase k jedinému principu hmotnému a vykládá všechno jsoucno z atomů, jež od věčnosti se pohybují v prostoru světovém a narážejíce na sebe seskupují se znenáhla zcela mechanicky v celky světové; tím stává se Demokritos zakladatelem atomistického materialismu.

Všechny tyto systemy vycházely, jak patrno, buď zcela nebo aspoň z části z principu hmotného; nicméně setkáváme se již za tohoto prvého období řeckého myšlení se dvěma směry, jež základ tento naprosto odmítají. Jest to nejprve Pythagoras (asi 580—500 př. Kr.) a jeho škola, jež usilujíc dospěti abstrakcí k podkladu jednotnému, všemu jsoucnu společnému, nalézá jej v čísle, číselném poměru, jímž se určuje vzájemný vztah věcí a vnáší v ně řád a zákonitost. Střediskem filosofie pythagorské byla jižní Italie, tehdy Řeky obydlená; na tomto území rozkvétá též v VI. a V. století druhá filosofická škola, jíž máme na mysli, škola eleatská, zvaná tak podle města Elea nebo Velia. Filosofové eleatští,

jmenovitě Xenofanes, Parmenides a Zenon zabývají se poprvé zkoumáním povahy a dosahu lidského poznání; uvědomují si rozdíl mezi smyslovým vnímáním a rozumovým poznáním, a odmítajíce prvé z nich jakožto klamavé a s ním i pohyb a změnu, jež nám zjevují smysly naše, učí, že skutečné jsoucno jest jediné, věčné a neměnící se. Kdežto tedy staří filosofové ionští nepochybovali o správnosti toho, co smysly vnímáme, připouštějí Eleaté pouze poznání rozumové.

Ale ani tento základ nezůstal neotřesen. Jestliže se žádnému ze starších myslitelů nepodařilo uspokojivým způsobem rozřešiti otázku o vzniku a podstatě jsoucna, zdaž nebylo to důkazem, že nejen poznání smyslové jest nespolehlivé, ale že ani rozum nedovede nám odhaliti absolutní pravdu? Důsledek tento vyvozují v polovici V. století t. zv. sofisté, kteří jsou přechodem k druhému hlavnímu období řecké filosofie, kdy středištěm jejím jsou Atheny, zaujímající již tehdy duchovní i politické prvenství v Helladě. Probouzí se tehdy touha po obsáhlejším vzdělání, než jakého poskytovalo dosavadní elementární vyučování, a potřebě té vycházejí vstříc sofisté. V dějinách filosofie mužové tito, z nichž nejvýznačnější byl Protagoras a Gorgias, mají význam jako hlasatelé skepse a noetického subjektivismu, ba nihilismu. Z proslulé zásady Protagorovy »Člověk jest mírou všeho« plynulo zajisté, že není všeobecně platné pravdy, nýbrž jest jen pravda subjektivní, jak se právě člověku v určité chvíli jeví. Ještě dále postupuje v tomto směru Gorgias, uče, že nic není, a že i kdyby něco bylo, nemohli bychom toho poznati, a kdybychom to mohli poznati, nedovedli bychom toho s jinými sděliti.

Skepse sofistů, prospěšná jako reakce proti smělým pokusům starších filosofů o řešení nejtěžších záhad metafysických, vedla však k neblahým dů-

sledkům na poli mravním. Není-li všeobecně závazných norem lidského poznání a vědění, není zajisté také obecně platných pravidel lidského jednání, pravidel mravních. Nebezpečí, jež odtud hrozilo, bylo velké, ale včas objevil se muž, jenž dovedl mu účinně čeliti. Byl to Sokrates (469—399), jedna z nejvýznačnějších postav v dějinách duchovního vývoje lidstva. I Sokrates pochyboval, že je možno uspokojivě rozřešiti záhadu vzniku světa a jsoucna a soustředil se výhradně na otázky, týkající se smyslu života člověkova a jeho jednání; tím stal se tvůrcem vědecké ethiky. Rozhodně se obracel proti důsledkům sofistické skepse na poli mravním a hájil možnost jistého a objektivního poznání. Proti subjektivním představám a názorům jednotlivců možno zajisté zjistiti určité, všem lidem společné základy rozumového myšlení, pojmy a na nich zbudovati všeobecně platné vědění. V oboru ethiky jest pojmem takým dobro, jímž není to, co se jednotlivci dobrem býti zdá, nýbrž co všichni lidé za všech dob za dobro uznávali a uznávati musí. Dobrem tím je blaženost, po níž všichni lidé přirozeně touží. Blaženost nespočívá však v ukájení pudů a žádostí, nýbrž v životě ctnostném, jenž je podmíněn znalostí dobra. Ba Sokrates odvažuje se tvrzení, že, kdo zná dobro, nebude a nemůže ani konati zlo. Šířiti toto vědění o pravém dobru učinil Sokrates cílem svého života, a úsilí toto zpečetil hrdinnou smrtí, jíž způsobil mu hlavně otevřený odpor proti demagogickým výstřelkům tehdejšího zřízení athenského.

Na základech položených Sokratem, zvláště na jeho učení o pojmech jakožto jediné podstatě pravého vědění a jsoucna vůbec, buduje pak největší jeho žák, Platon (427—347), velkolepou svou soustavu filosofickou, jejímž základním pilířem jest nauka o ideách, jediných pravých, neměnných jsoucnech,

pravzorech jevů smyslných, povznesených nad svět jevů, smyslům našim dostupný, jenž je pouhým odleskem jejich. Nejvyšší ze všech ideí jest idea dobra, jež jest totožná s Bohem a jejíž smyslnou formou, v jaké se projevuje ve světě vezdejším, jest krásno. Tak prohlubuje Platon starou řeckou představu o dokonalém, jež jest sloučením dobra a krásna (kalon kai agathon). Duše lidská dlela před svým sloučením s tělem ve světě ideí, ale davši se strhnouti nerozumnými částmi svými, odvahou a žádostivostí, klesla ve svět smyslný, pozemský, z něhož však může se povznésti, jestliže překoná ony nerozumné části duše a dopomůže k vítězství části rozumové, jež jest původu božského a nesmrtelná. To neznamená však askesi ve smyslu křesťanském. Platon nepopírá světa pozemského úplně, neboť jest mu odrazem světa ideí; žádá jen, aby se člověk osvobozoval z pout smyslnosti a snažil se co nejvíce povznésti rozumovou část duše a tím připodobniti se Bohu.

V odporu k Platonovi učí žák jeho Aristoteles (384—322), nejuniversálnější myslitel starověký, že ideje, jež jsou pravou podstatou jsoucna, nejsou odděleny od jednotlivých zjevů světa smyslného a netvoří jakožto jejich věčné pravzory zvláštního, od světa zdejšího naprosto odloučeného světa nadsmyslného, nýbrž dlejí v nich, podmiňujíce a umožňujíce jejich jsoucnost. Idea jest totožná s formou každé věci, dodávajíc látce, z níž se skládá, jejího účelu, a účel ten je zase příčinou věci té. Má-li na př. vzniknouti stůl, musí dřevo, jež jest jeho látkou, nabýti určité formy, která právě je činí stolem; forma ta tkví nejprve v představě stolařově a jest zároveň účelem předmětu toho, činíc jej schopným, aby sloužil určitým úkolům, i jeho příčinou, pro niž právě byl tak a ne jinak vytvořen. Přechod z látky ve formu, čili z pouhé možnosti ve skutečnost (z poten-

ciality v aktualitu), děje se pohybem. Příčinou jeho i všeho dění světového jest Bůh, čistá forma, bez jakékoli látky.

Oba tito myslitelé představují nám vrchol filosofické spekulace řecké; jejich systemy, Platonův idealismus a realismus Aristotelův, podávají nejhlubší a nejucelenější odpověď, k jaké vůbec o záhadách filosofických dospěl přemítavý duch řecký.

Ve dvou nejvýznamnějších školách pozdějších, jež vznikají již po ztrátě samostatnosti, na rozhraní IV. a III. stol., vytýká si myšlení řecké cíle užší. Až dotud byli velicí básníci učiteli svého lidu a jeho vychovateli k vyšším názorům náboženským a mravním. Těch již tehdy nebylo, i nastupují na jejich místo filosofové, soustřeďujíce svůj zájem převážně na otázky mravního jednání. Tak přechází tehdy filosofie v podstatě v ethiku a spolu nabývá stále jasněji rázu náboženského.

Zakladatel prvé z uvedených škol, Epikuros (341 až 270), zbudoval svou nauku ethickou na atomistickém materialismu Demokritově. I pro Epikura existují toliko atomy a prázdný prostor, v němž se od věčnosti pohybují: svět vzniká čistě mechanickým seskupováním atomů. I bohy představuje si Epikuros hmotně: sestávají z nejjemnějších světelných atomů, ale v běh světa nikterak nezasahují, nýbrž žijí ve věčné blaženosti v prostorách mezi světy. Netřeba tedy míti bázeň před nimi a stejně zbytečný jest i strach před smrtí. I duše lidská skládá se totiž z jemných atomů, jež se při smrti rozptylují v prostor světový. Jest tedy život vezdejší jediné, co máme, a cílem jeho jest dosažení co možno nejvyšší míry slasti a rozkoše, nikoli však rozkoše tělesné, neboť ta jest jen chvilková, nýbrž slasti duševní, rozumem řízené a určované, jež přináší člověku duševní klid, trvalou spokojenost a naprostou nezávislost na světě vnějším.

Stejný cíl, ukázati člověku cestu k pravé blaženosti, vytýká si i škola stoická — zvaná odtud, že zakladatel její Zenon (asi 336—264) konal své výklady v t. zv. pestrém sloupořadí (stoa poikile) na náměstí athenském — ale dospívá k výsledku naprosto protivnému zásadě epikurské. Jestliže základní příkaz mravní, z něhož ostatně i Epikuros vycházel, ukládá každému tvoru žíti ve shodě s přirozeností jemu vlastní, znamená to pro člověka, jenž jediný z tvorů obdařen jest rozumem, žíti ve shodě s touto stránkou své bytosti, jež jest součástí rozumu světového, celým vesmírem pronikajícího, Boha. Život shodný s rozumem jest však život ctnostný. Nikoli tedy rozkoš, jak učil Epikuros, nýbrž ctnost jest vlastním cílem života, ona jest nejvyšším a spolu jediným dobrem, nepravost jediným zlem, vše ostatní, co jest mezi těmito oběma póly, jest lhostejné. Tento původní rigorismus stoický, jenž hleděl na člověka jako na bytost výlučně rozumovou, byl později zmírněn a přizpůsoben i ostatním stránkám lidské přirozenosti a v této podobě nabyl stoicismus nesmírného významu pro lidstvo starověké, zvláště za dob císařství římského, podávaje vzdělancům tehdejším náhradu za náboženskou víru a připravuje svým učením o přirozené rovnosti lidí půdu učení křesťanskému, jak již dříve vyloženo.

Ethikou vrcholí také poslední významný směr filosofický hellenistické doby, skepticismus, jehož prvým hlasatelem jest Pyrrhon (asi 365—275 př. Kr.) a jenž později pronikl i do filosofické školy Platonem založené (akademie) a našel tu zástupce zvláště v Arkesilaovi (asi 315—240) a Karneadovi (asi 214—129). Podobně jako staří sofisté popírají i skeptikové, že by bylo možno dospěti, ať smyslovým vnímáním, ať rozumovou úvahou k poznání pravé podstaty věcí, nanejvýše, jak připouštěli uvedení akademikové, můžeme dostoupiti vyššího či nižšího

stupné pravděpodobnosti. Ale i tento negativní výsledek stačí, aby poskytl člověku pevného základu a mravní opory. Vede ho zajisté k tomu, aby zdržoval se všeho úsudku o povaze věcí a jevů a tím povznáší ho nade všechny spory i žádosti a opatřuje mu naprostou nezávislost na světě vnějším i neporušitelný klid duševní, v němž tkví nejvyšší štěstí životní.

Jestliže se již v době hellenistické blíží filosofie, zvláště stoicismem a epikureismem, náboženství, uzavírá s ním za posledního období svého (na sklonku republiky a v době císařské) pevný svazek, přecházejíc v theosofii a nepřímo připravujíc půdu křesťanství. Skepticismus podlomil víru ve všemoc lidského rozumu, i jest přirozeno, že stále rostoucí vliv mystických kultů orientálních budil a utvrzoval v duších touhu po vyšším, nadpřirozeném zjevení posledních pravd, jichž rozum se dobrati nemůže. Z touhy té vyvěrá v Alexandrii synthese myšlení řeckého s náboženskými představami židovskými, jež vrcholí za dob Kristových u Filona v nauce o Logu, prostředníku mezi Bohem a lidmi, o jejímž významu pro křesťanství jsme se také již zmínili v oddílu věnovaném náboženství. Sklon k mysticismu jest dále příčinou, že v I. stol. př. Kr. znovu ožívá filosofie pythagorská, jejíž stoupenci žili již od dob vzniku jejího ve sdruženích, vázaných přísnými pravidly mravními a ne nepodobných středověkým řádům mnišským; v době uvedené pronikají ve filosofii tu myšlenky platonské, aristotelské a stoické — tak na př. čísla, jež byla Pythagorovi podstatou všeho jsoucna, stotožňují se s platonskými ideami, — v ethice novopythagorské pak splývá život mravní, čistý a asketický s životem bohulibým, neboť jím povznáší se člověk z pout tělesnosti k pravému životu v Bohu, ba může tak nabýti i síly divotvorné. A z mystické nálady stárnoucího lidstva antického

vyrůstá konečně i poslední projev myslícího ducha řeckého, filosofie novoplatonská, jejímž vlastním tvůrcem jest Plotinos (204—270 po Kr.). I ona ukládá člověku čistotu života a askesi, neboť jen tak může se duše povznésti v ekstatickém vytržení k Bohu, zdroji všeho jsoucna, ba může splynouti s ním.

Uzavřením filosofických škol athenských ediktem císaře Justiniana r. 529 po Kr. končí se sice dlouhý a bohatý vývoj řecké filosofie, ale nekončí se význam její pro lidstvo. Církev středověká ji zprvu ovšem odmítá, ale potřeba soustavného vybudování a zdůvodnění křesťanských dogmat vede ji k filosofii té, zvláště k nauce Platonově a později, v období scholastiky, k Aristotelovi, jenž se stává středověkému lidstvu nejvyšší autoritou ve věcech vědy a poznání. Z učení obou filosofů o ideách vyrůstá známý středověký spor mezi realismem a nominalismem, z nichž prvý přisuzoval obecným pojmům, ideám, skutečnou existenci, druhý je prohlašoval za pouhé výtvory našeho myšlení. Pravé podstaty a ducha filosofie řecké nemohlo ovšem středověké lidstvo pochopiti, neboť při vší úctě k »filosofovi«, jak byl Aristoteles všeobecně zván, podléhal i on autoritě ještě vyšší, Písmu a nadpřirozenému zjevení v něm obsaženému. Rozhodný obrat, jenž odkazuje myšlení filosofické a vědecké vůbec k jeho starověkému základu, nepředpojatému zkoumání rozumovému, nastává teprv renaissancí. Myslitelé tehdejší vracejí se k velkým filosofům starověkým, studují horlivě jejich díla a obnovují nauky jejich. Nejprve rozkvétá studium filosofie Platonovy; střediskem jeho stává se akademie, jíž v polovině XV. stol. založil ve Florencii Cosimo Medici. Tím počíná se dlouhý a prudký spor mezi stoupenci Platonovými a Aristotelovými, jenž silně zviklává neomylností Aristotelovou a tím i středověkým názorem světovým. Po platonismu dochází k obnově též

jiných soustav řeckých. Francouzský učenec Petr Gassendi (1592—1655) křísí atomistickou filosofii Epikurovu a očišťuje památku tohoto myslitele od předsudků a pomluv. Slavný filolog hollandský Justus Lipsius (1547—1606) jest zase horlivým stoupencem filosofie stoické, již vykládá v řadě spisů, a v téže době obnovuje ve Francii zvláště Michel de Montaigne (1533—1592) starověký skepticismus směru Pyrrhonova.

Tím vším se připravuje a urychluje velkolepý rozkvět moderní filosofie. Ale ani ten neděje se bez stálého styku s myšlením řeckým, a jest zajímavo sledovati, jak opět a opět nalézáme v základech významných systemů novodobých myšlenky filosofů antických. Tak již u prvého velkého filosofa novověkého, Descartesa (1596—1650) projevuje se rozhodný vliv idealistické soustavy Platonovy; filosof tento spolu s mysliteli novoplatonskými působil také mocně na pantheistický system Spinozův (1632—1677). Leibniz (1646—1716), jehož filosofie ovládá XVIII. století, snažil se vyrovnati Demokritův mechanický, atomistický výklad vzniku světa s Aristotelovým principem účelnosti dění světového. Idealistická soustava Kantova (1724—1804) opírá se o Platona stejně, jako filosofie jeho pokračovatele Fichta (1762—1814) a jiných idealistických filosofů německých, kdežto v názorech Hegelových (1770—1831) ozývají se zvláště vlivy nauky Herakleitovy, Eleatů a Aristotelovy, v moderním positivismu pak procítá duch sofisty Protagora. A posléze vzpomeňme, jak značně působili myslitelé předsokratovští, jmenovitě Herakleitos, na filosofii Nietzscheovu!

Ve všech těchto případech, jež by bylo možno ještě značně rozhojniti, nejde, jak samozřejmo, o pouhé přejímání filosofických názorů antických: myslitelé řečtí nemohli dospěti k poznání celé obtížnosti a složitosti problémů, jež moderní filosofie

řeší, ale nehynoucí zásluhou jejich zůstane, že poprvé stanovili tyto problemy a usilovali je rozřešiti podle sil svých a s oním zápalem vědeckého ducha, jemuž vypátrání pravdy bez jakýchkoli ohledů vedlejších jest nejvyšším a jediným cílem. Tento duch stvořil i naši filosofii a vědu vůbec, a jen pokud jí bude oživovati, jest možný další pokrok a vývoj.

Jak již výše bylo uvedeno, slučovala v sobě filosofie řecká až do doby alexandrijské vědecké poznání v celém jeho rozsahu. Patřily k ní tedy netoliko vědy, jež až podnes jsou, třeba jen ve volném svazku s filosofií, na př. ethika, aesthetika, paedagogika, nýbrž i ostatní vědy duchové i přírodní, pokud vůbec v této starší době byly pěstovány. I bude dalším úkolem naším, přihlédnouti v označeném postupu i k vědám oněm, jmenovitě ovšem k těm z nich, na jichž vybudování měla antika rozhodnou a pro další věky významnou účast.

Započněme vědou o mravním jednání, ethikou či morálkou. Stejně jako jiní národové neměli ani Řekové morálky na filosofii založené, nýbrž jednání jich určovaly dávné zásady mravní, jak vyrůstaly z řeckého názoru na život a stát. Zásady ty připisovány byly moudrým mužům doby mythické nebo historické a chráněny autoritou Delfského boha Apollona; k tříbení a zušlechťování mravního citu značně také přispívali velcí básníci řečtí s Aischylem, Pindarem a Sofoklem v čele. Tato, jak bychom mohli říci, instinktivní morálka řeckého lidu vrcholila v zásadě »Poznej sebe sama« (Gnothi sauton) a »Nic příliš« (Meden agan). Odtud plynul pojem vrcholné ctnosti řecké, uměřenosti (sofrosyne), jež určovala správný poměr člověka k přirozeným pudům a žádostem, učíc ho, že nemá jich potlačovati, ale smí se jim oddávati jen s náležitou mírou. Dobré a ctnostné a spolu také krásné jest Řekovi vše, co podporuje rozvoj přirozených schopností a sklonů lidských, opak toho jest

zlé, špatné, ohyzdné. Tedy shoda se správně chápanou přirozeností lidskou, toť základ, z něhož vyrůstá řecká morálka. I ona, jako celý světový názor řeckého lidu, kotví plně v životě pozemském, nezná pojmu hříchu ve smyslu křesťanském a nezná ovšem ani posmrtné odplaty za dobré činy.

Ale vedle této instinktivní morálky vzniká u Řeků, a ze starověkých národů jenom u nich, ethika vědecká, filosofická. Tvůrcem jejím jest Sokrates; po jeho příkladu činí Platon i Aristoteles otázky o pojmu dobra a ctnosti podstatnou součástí své filosofické spekulace a z podaného nástinu vývoje řeckého filosofování víme již, že v systemech vzniklých za doby hellenistické, zvláště v nauce stoické a epikurské, stává se ethika základní osou filosofie, zatlačujíc do pozadí zkoumání theoretické. Filosofie hledá tehdy pravý cíl a smysl života, myslitelé stávají se vůdci lidu, učíce ho, v čem má spatřovati nejvyšší dobro a jak má žíti, aby došel největšího blaha. Všem řeckým systemům ethickým jest společné, že rozum lidský činí se v nich svrchovaným rozhodčím o otázkách mravního života, že žádný z nich neopírá se o náboženství a nadpřirozené zjevení. Jakkoli pak systemy ty, jmenovitě platonský a stoický, působily též přímo na vývoj filosofické ethiky moderní, přece nejvyšší cena a význam řecké ethiky spočívá v rysu právě uvedeném. Morálka řecká nemá ovšem a nikdy již nemůže míti platnosti normativní, ale vždy byla a dále zůstane zdravou protiváhou theologické ethiky křesťanské, neboť v ní poprvé byla vyslovena a provedena zásada morálky autonomní, že mravní povinnosti člověkovy vyvozovati jest ze správně pochopené přirozenosti jeho bez jakéhokoli principu nadpřirozeného.

Z povahy řeckého státu, jehož životním zájmem při rozdrobenosti Řecka v množství malých celků

politických byla co největší zdatnost občanstva, jakož i z onoho hlubokého zakotvení člověka řeckého ve světě vezdejším vyplynul též zvláštní způsob řecké *výchovy mládeže*, ovšem jen mládeže mužské, neboť vychování a vzdělání dívek ponecháváno úplně rodině. Jaký význam přikládali Řekové správnému způsobu výchovy, plyne nejjasněji z toho, jak důležité místo věnují otázce této oba největší myslitelé řečtí, Platon a Aristoteles, ve svých theoriích o státě, jimiž budeme se zabývati dále. Cílem výchovy řecké bylo všestranné vypěstění duševních i tělesných schopností jinochových tak, aby vyspěl v dokonalého, t. j. ve smyslu řeckém ve fysicky krásného, zdravého a mravně dobrého, řádného občana. V souhlase s tím byla řecká výchova dvojí: musická (duševní) a gymnastická (tělesná).

V Athenách a v městech ionských vůbec výchova tato byla nejucelenější a nejharmoničtější, ve Spartě a v jiných obcích dorských kladl se jednostranně důraz na výcvik tělesný a vypěstění otužilosti. Výchova musická začínala se v Athenách tím, že hoch po skončeném šestém roce učil se u soukromého učitele — veřejných, státních škol ve starém Řecku vůbec nebylo — základním vědomostem, čtení, psaní a počítání, po nich pak se seznamoval četbou, provázenou výkladem učitelovým, s velkými básníky svého národa, především Homerem. Po 12. roce počínalo se vlastní vzdělání musické. Hoši cvičili se u zvláštního učitele ve hře na strunný nástroj (lyru nebo kitharu), leckdy i na píšťalu, našemu klarinetu podobnou (aulos), ve zpěvu i vážném tanci, jenž byl součástí náboženských obřadů. Současně přistupovala i druhá složka výchovy, vzdělání gymnastické, jež také bylo v Athenách soukromé, ale pod dozorem státním. Cvičení záležela vedle her v zápolení, běhu, skoku, vrhání diskem a metání oštěpem a konala se ve volném zápasišti, zvaném palaistra. Obojí

vzdělávání končilo se 16. rokem, ale i pak zdokonaloval se jinoch z vyšších vrstev jednak duševně tím, že poslouchal výklady filosofů nebo vzdělával se v umění řečnickém nebo též v arithmetice a geometrii — výchova tato vešla v oblibu od doby t. zv. sofistů, — jednak tělesně tak, že se společně s muži cvičil v t. zv. gymnasiích pro veřejné závody o národních slavnostech a pro vojenskou povinnost, jež se počínala dovršeným 18. rokem.

Netřeba zajisté šířiti se o významu a ceně této výchovy, jež nejdokonalejší formy nabyla v Athenách za dob největšího rozkvětu státu v V. a IV. stol. př. Kr. Možno bez nadsázky říci, že ve výchově té uskutečnila antika v podstatě totéž, oč usiluje paedagogika moderní. Nepadají tu ovšem na váhu podrobnosti této výchovy, mezi nimiž jest, jak samozřejmo, leccos nedokonalého a dobovými názory podmíněného: jde o ducha jejího a neocenitelné podněty, jež z ní čerpati možno. K těm patří jmenovitě ten rys, že veškerá výchova jest založena na myšlence státní a určena zřetelem k potřebám státu, a dále ono harmonické sdružení vzdělávání duševního s výcvikem tělesným, jež v tom stupni, jakého dosaženo bylo v starověkých Athenách, nebylo podnes uskutečněno. A tak, jakkoli nám není a nebude antika ani na tomto poli normou a vzorem, zůstanou zásady, na nichž výchovu své mládeže založila, věčně živým odkazem jejím. A možno s radostnou hrdostí poznamenati, že právě my, Čechové, přiblížili jsme se velmi značně cíli, jenž byl podstatou antické výchovy. Ne ovšem dosud ve školství — to bylo za trvání Rakouska vyloučeno a za krátký čas svobody nemohlo býti plně provedeno, — ale mimo školu vyrostla nám v Sokolstvu instituce, jíž zakladatel její, Mir. Tyrš, sám hluboký znalec antiky, vytkl u vědomém přiklonění k Řekům tytéž cíle, jež sledovala výchova antická: harmonické pěstění sil duševních

i tělesných v obětavé a oddané službě myšlence národní. A že výchova ta přinesla už zdárné ovoce, ukázala vynikající účast Sokolstva při díle našeho osvobození.

Přejděme k jiné vědě duchové, jež ve starověku byla též nerozlučně spojena s filosofií, k státovědě. Víme již, že pro antického člověka byl stát základní podmínkou života. Avšak Řekové za dob své samostatnosti a stejně i Římané za období republiky netoliko žili intensivním životem státním, nýbrž také — a to opět první a jediní z národů starověkých — o něm přemýšleli a theoreticky řešili otázky o pojmu, podstatě a účelu státu, uvažovali o zákonech a silách, jimiž se řídí státní organismus, a zkoumali, jak by stát měl býti zařízen, aby nejlépe vyhovoval svému určení. Jsou to pak jmenovitě oba největší myslitelé řečtí, Platon a Aristoteles, kteří se nejpronikavěji zabývali těmito otázkami. Platon věnoval jim zvláště nejzralejší své dílo Politeii, jež v překladu Fr. Novotného dostalo se právě do rukou českého čtenářstva.

Nejsa uspokojen žádným současným útvarem státním buduje Platon svůj ideální stát na psychologických a ethických zásadách své filosofie. Duše lidská složena jest z části nesmrtelné, rozumu, jenž povznáší člověka k světu ideí, a z části smrtelné, jež opět jest dvojdílná; jest to jednak odvaha, jež jest sídlem vyšších, ušlechtilých affektů, ctižádosti, hrdosti, srdnatosti, jednak žádostivost, v níž soustřeďují se nízké, smyslné pudy. Má-li býti v životě člověka soulad, musí rozum ovládati obě ostatní části duše. I ve státě, jenž je Platonovi obdobou lidského organismu, jest rozeznávati tři části, tři stavy, mezi nimiž, má-li stát vyhovovati svému účelu, musí býti týž poměr, jako mezi částmi duše. I v něm musí vládnouti rozum, totiž ona třída lidí, v níž soustřeďuje se nejvyšší intellekt, tedy mudrci, filosofové. Jen oni jsou

povoláni k vládě, druhý stav, obdobný druhé části duše, vojínové, strážci státu, vykonávají jejich rozkazy, kdežto stav třetí, odpovídající nejnižší části duše, rolníci, řemeslníci a obchodníci, jest určen jedině k tomu, aby staral se o hmotné zaopatření stavů vyšších. Jest tedy v Platonově státu provedena dělba práce podle přirozených vloh každého jednotlivce a s jediným zřetelem k svrchovanému zájmu státnímu. Hlavní pozornost věnuje Platon stavu strážců, neboť z něho se opětovným přísným výběrem doplňuje třída vládců. Do podrobností předpisuje Platon způsob jejich výchovy, odmítaje z ní vše, co by nebylo ve shodě s jejich příštím úkolem, mezi jiným i četbu Homera a Hesioda pro nedůstojné pojetí bohů. Aby pak se mohli strážcové výhradně a nejsouce rušeni zájmy soukromými oddati svému úkolu, odstraňuje Platon ze svého ideálního státu soukromý majetek a prohlašuje společenství žen a dítek, tedy důsledný a naprostý komunismus, ale spolu i úplnou rovnost mezi mužem a ženou. A jaký jest účel tohoto státu? Týž, jako jednotlivého člověka, jehož je stát obrazem, totiž uskutečňování ctnosti vůbec a spravedlnosti zvláště. Jednotlivec ho dociluje, jestliže každá ze tří částí jeho duše koná řádně úkol jí vytčený, ale jednotlivec sám nemůže ho dosáhnouti plně, nýbrž toliko ve společnosti, ve státě. Jest tedy cíl Platonova státu ryze ethický, a jakkoli jest to utopie, čehož ostatně si byl tvůrce jeho asi sám vědom, nemůžeme neobdivovati se tomuto geniálnímu, třebas v jeho logické přímočárnosti krajně jednostrannému pokusu o jednotnou a ucelenou koncepci státu.

Také Aristotelova theorie o státu vyplývá důsledně z jeho filosofického systemu a jest přirozeno, že i tu zůstává v protivě k idealismu Platonovu žák jeho na půdě reálného života. Stát jest Aristotelovi nutná a nejvyšší forma lidské společnosti, na niž

jest člověk od přírody odkázán. Nejvyšším cílem státu jest umožniti a zajistiti občanům dobrý t. j. ctnostný život a tím i blaženost. Aristoteles zavrhuje naprosté nepřihlížení k soukromým zájmům jednotlivcovým, jak je do krajních důsledků provedl ve svém státě Platon, a hájí soukromý majetek i rodinu, jakožto instituce přirozeně vzniklé. Přirozená různost obou pohlaví nedovoluje mu také uznati Platonovu zásadu rovnosti mužů a žen. Nepouštěje se do theoretických konstrukcí dokonalého státu, uvažuje Aristoteles podrobně o různých formách ústavního zřízení, jak se v historickém vývoji řeckém utvářily, a oceňuje jejich hodnotu, hledě k daným podmínkám a k tomu, jak schopny jsou plniti nejvyšší úkol státu. Tyto své theoretické úvahy doplnil rozsáhlým dílem empirickým, v němž popsal ústavy 158 států; z velkolepého díla toho objevena byla r. 1890 v papyrech egyptských část o ústavě athenské, která, ač neúplná, jest hlavním pramenem naším pro poznání ústavního zřízení tohoto nejvýznamnějšího státu řeckého.

V čem záleží význam starověkých theorií o státě, jeho vzniku, účelu a formě pro lidstvo pozdější? Především v tom, že Řekové položili první základy vědy této. Všechny názvy a výměry různých forem ústavních: monarchie, aristokracie, plutokracie, oligarchie, demokracie, ochlokracie a j. vytvořili Řekové; oni uvažovali též o podmínkách jejich vzniku a spojitosti s hospodářskými poměry. A nejen to: pro všechny tyto formy poskytuje nám také rušný politický život států řeckých hojné doklady, takže v Řecku možno v malém měřítku studovati theoreticky i prakticky světlé i stinné stránky jednotlivých forem ústavních. Dále jest nepochybno, že starověké theorie o státě byly od dob renaissančních podnětem a východištěm tvůrcům moderní státovědy. Navazuje na ně již Niccolo Macchiavelli

(1469—1527), později na př. Jean Bodin (1530—1596) uznává v souhlase s Platonem, že cílem státu je spravedlnost, jež plyne mu z přirozenosti lidské, slavný právník Hugo Grotius (1583—1645), zakladatel moderního práva mezinárodního, přijímá zase základní zásadu Aristotelovu, že člověk směřuje již svou přirozenou povahou ke společenství státnímu. Avšak nejcennějším prvkem starověkých theorií o státě jest zajisté, že vesměs vycházejí ze základů ethických. Cílem státu není řeckým myslitelům dosažení co největší moci, imperialismus v jakékoli formě, nýbrž stát jest jim prostředkem k mravní výchově občanů a cílem jeho jest, aby zabezpečil jim možnost mravního zdokonalování — v Řecku jest podle slov Zělinského (v uv. spise str. 96) politika dovršením ethiky. To zůstane nepomíjející zásluhou Řeků, jejíž význam nezmenšuje se tím, že Řekové sami zůstali v svém historickém životě státním daleko za tímto cílem, který ostatně i dnes je pouhým snem budoucnosti.

S pojmem státu jest co nejtěsněji spojeno p r á v o a věda o něm. V oboru tomto, a jedině v něm, náleží Římanům rozhodný primát nad Řeky, ač i ti vynikli v něm nad jiné starší národy starověké, neboť kdežto jejich zákonodárci spokojovali se tím, že stanovili za určité přečiny určité tresty, byli Řekové první, kteří přešli od tohoto primitivního způsobu práva k právní vědě, jež záleží v přesném stanovení pojmů a zásad právních a v soustavném jejich zpracování a zdůvodnění. Ale Řekové uvažovali také na podkladě ethických a politických názorů svých theoreticky o právu a jsou zvláště tvůrci prvé theorie filosofie právní, theorie o právu přirozeném, platném pro všechny časy a místa; učení to objevuje se již u Sokrata, Platona a Aristotela, později pak zvláště u stoiků, kteří je přenášejí do Říma, kde jmenovitě Cicero jest jeho hlasatelem. Z pra-

menu starověkých přechází pak theorie ta do scholastiky a v XVII. a XVIII. stol., zvláště u Rousseaua, pomáhá vytvářeti nauku o t. zv. smlouvě společenské, z níž vyrůstá proti tehdejšímu absolutnímu státu novodobý stát demokratický.

Řekové však nepůsobili na římské právo jen po stránce filosofické theorie. Jak zjistilo usilovné zkoumání řeckého práva za poslední doby, kdy prameny jeho byly podstatně rozhojněny nápisy a přečetnými právními listinami, psanými na papyru a nalezenými v Egyptě, od počátku III. stol. př. Kr. silně hellenisovaném, jeví se i v římské praxi právní zřejmé vlivy řecké, a to ještě dříve, než počíná působení řecké literatury a vědy, a vlivy ty trvají až do pozdních dob císařských.

Ale přes tento stálý styk s právem řeckým jest soustavné a všestranné vybudování římského práva soukromého, jež pak bylo v l. 529—534 po Kr. kodifikováno císařem Justinianem v monumentálním Sborníku práva občanského (Corpus iuris civilis), samostatným dílem řady generací velkých právníků římských, zvláště z prvých tří století doby císařské. Zánikem říše římské pozbylo i toto formou i obsahem dokonalé právo platnosti a ustupuje na několik století do pozadí, ale od sklonku XI. stol., jak již v úvodní historické stati poznamenáno, znova rozkvétá studium jeho na universitě bolognské. Odtud šíří se znalost jeho po tehdejším světě a od XV. stol. počínaje přejímáno jest postupně ve většině států evropských za platné právo, k čemuž nejvíce přispívala jeho všestrannost a vytříbenost proti poměrně nedokonalým právům domácím, nevyhovujícím stále složitějším poměrům životním. Tato t. zv. recepce práva římského nabyla největšího rozsahu a významu v Německu, kde dovršena byla již v stol. XVI. Také u nás přejímáno za podpory moci královské a církevní a působením university a šířícího se

humanismu právo římské, a to nejdříve v právech městských, zvláště měst horních, kdežto právo zemské kladlo recepci houževnatý odpor, který zlomen byl teprve po katastrofě bělohorské. Tento stav trvá až do konce XVII. stol., kdy se počíná probouzeti hnutí proti tomuto cizímu právu a ve prospěch práv domácích, které stále mohutní, až od konce XVIII. stol. vznikají samostatné zákoníky práva soukromého, jež sice věcně spočívají stále na zásadách práva římského, ale formálně vylučují neb aspoň omezují platnost jeho. V Rakousku stalo se tak r. 1811, v říši německé teprv r. 1900 vydáním občanského zákoníka (srv. Ottův Slov. n. XXI, str. 351n).

Zdálo by se, že tím jest definitivně ukončen velký úkol, jenž připadl právu římskému ve vývoji soukromého práva v státech evropských, ale mínění to nebylo by správné. Nejenom proto, že i v nejnovějších zákonících žije stále značná část právní látky, přejaté z práva římského a přizpůsobené novým poměrům; nejdůležitější jest, že stále ještě žije duch římského práva. Římané vytvořili pro soukromé právo a proces tak dokonalé principy a formy myšlení, že ovládají dosud, třebas neuvědoměle, i právní myšlení moderní. V tom spočívá skutečná velikost práva římského, která zůstane nezměněna tak dlouho, pokud vůbec potrvají základy dosavadního právního zřízení společenského, nechť sebe více se v jednotlivostech obsah práva změnil.

Kdežto v oboru práva předstihli Římané Helleny, zůstává v dalších dvou vědách duchových. k nimž chceme ještě v tomto oddílu stručně přihlédnouti, prvenství Řeků nepopěrné. Jest to předem v d ě j e p i s e c t v í. Jakkoli staří hleděli na úkol dějepiscův podstatně jinak, než my, žádajíce, aby dílo historické bylo spolu a především výtvorem uměleckým, není pochyby o tom, že se u Řeků a podle jejich vzoru částečně i u Římanů objevují,

a to opět ve starověku po prvé, ony zásady a methody historického badání, jež zdokonaleny jsou dnes obecným majetkem vědy historické. Stejně jako filosofie a věda řecká vůbec, zrodilo se i dějepisectví jako přirozené pokračování didaktického eposu v maloasijské Ionii, a sice byl to Hekataios z Miletu (žil v druhé polovici VI. a na začátku V. stol. př. Kr.), u něhož objevují se prvé záblesky historické kritiky a nedůvěry k mythické tradici řecké. V jeho šlepějích, třebas proti němu častěji polemisuje, kráčí Herodotos (asi 485—425). Napsal rozsáhlé dílo, jehož hlavním cílem bylo vylíčiti války řeckoperské, ale v jeho rámec dovedl formou kratších neb delších episod vetkati dějiny všech významných národů starověkých; byl to tedy prvý pokus o dějiny světové. Dílo toto, jak praví v památné předmluvě, píše proto, »aby činy lidské neupadly časem v zapomenutí a aby velká a podivuhodná díla, vykonaná jak od Hellenů, tak od barbarů, nepozbyla své slávy.« Herodotova kritika nejde sice do hloubky, ale poctivou snahou, aby se dopátral pravdy a nabyl spolehlivých vědomostí o cizích národech, za kterýmž účelem konal, stejně jako již Hekataios, rozsáhlé cesty, zasluhuje historik tento čestného názvu »otce dějepisu« a spis jeho zůstává podnes vzorem historické prosy vypravovací.

Prvým opravdovým a spolu největším historikem řeckým a starověkým vůbec jest Thukydides (asi 460—400). Jeho dílo o válce peloponneské, tedy o událostech, jež sám zažil, vybudováno jest v podstatě na týchž methodických a kritických zásadách, jimiž se řídí historik moderní. Thukydides rozlišuje již vnější příčiny a pravé pohnutky dějů, srovnává výpovědi a svědectví nepřátelských stran a užívá pramenů archiválních. Z historiků pozdějších blíží se mu nejvíce Polybios, jenž v druhé polovici II. stol. př. Kr. píše pragmatické dějiny všeobecné, spiaté

jednotící myšlenkou, že Římané svou státotvornou zdatností, jejímž výsledkem byla jejich znamenitá ústava, jsou povoláni k světovládě. Polybios jest ve své době výjimkou, neboť již záhy po Thukydidovi pronikal do dějepisectví živel rhetorický a stále více se v němu platňoval; hlavním cílem dějepiscovým stává se pak působivé a stilisticky vytříbené líčení dějů, kdežto zřetel k pravdě ustupuje více nebo méně v pozadí. Vedle toho vzniká a v době hellenistické veliké oblibě se těší theorie, jež na historické dílo přenáší požadavky, které Aristoteles stanovil pro tragoedii: látka historická má býti zpracována tak, aby působila na čtenáře týmž vzrušujícím dojmem, jako tragoedie. Takovým »tragickým historikem«, neobyčejného psychologického bystrozraku, jest také největší římský historik Tacitus (asi 55—120 po Kr.), kdežto rozsáhlé dílo Liviovo (59 př. Kr. — 19 po Kr.) vyniká poutavým vypravováním a vlasteneckou tendencí. Ale nicméně i po této čistě literární a umělecké stránce měla starověká historiografie neobyčejný význam pro doby pozdější. Ona zajisté vdechla nesmrtelnost velkým osobnostem starověkých dějin, v jejím podání vtiskly se v pamět věků, k ní sahali a sahají básníci, zvláště dramatičtí, pro výrazné postavy antického dávnověku — vzpomeňme jen na Shakespearova Koriolana, Caesara, Antonia!

Řekové byli posléze též učiteli evropského lidstva v oboru vědeckého zkoumání jazyka a literatury, ve filologii. Pokud jde o jazykovědu, vytvořili sice i staří Indové úctyhodný system gramatický, ale z toho přejal teprve moderní jazykozpyt některé cenné poznatky a názvy; jinak spočívají základy naší gramatiky na theorii řecké. A byla to zcela drobná gramatická učebnice, které bylo určeno státi se základem mluvnického studia jazykového pro všechny časy další; napsal ji asi r. 120 př. Kr. na základě starších pozorování jazykových, jimiž se

zabývali již sofisté a po nich zvláště stoikové, gramatik Dionysios Thrax. V ní poprvé nalézáme mezi jiným provedeno třídění slov podle částí řeči (jméno, sloveso, zájmeno, příslovce atd.) a podle tvarů skloňovacích (pády, čísla, rody, časy, způsoby atd.) Knížečka tato ve zpracování, jehož se jí dostalo římskými gramatiky doby císařské, ovládala pak mluvnické vyučování ve středním a novém věku, a jakkoli v zásadě byla její čistě popisná methoda překonána na konci XVIII. stol., zůstává po stránce terminologie dosud živým majetkem lidstva. A třebas terminy ty jsou často nevhodné a zcela náhodné, udržují se přes všechny pokusy o reformu až podnes a sotva se kdy podaří vytisknouti je ze staleté vlády a nahraditi jinými, přesnějšími. Naši žáčkové, učíce se rozeznávati singular od pluralu, nominativ od akkusativu, praesens od perfekta a futura atd., netuší, jak úctyhodné stáří mají tyto názvy a kdo je poprvé stanovil.

Filosofové i gramatikové řečtí zabývali se dále s oblibou etymologisováním, t. j. hledáním původu a příbuznosti slov podobně znějících, ale pokusy jejich jsou z největšího dílu nepodařené, někdy velmi naivní a bizarní, čemuž se nelze diviti, neboť teprve moderní jazykozpyt zjednal správné a pevné předpoklady pro tuto nesnadnou vědu. Mnohem cennější jest činnost starých gramatiků v oboru slovnikářství, lexikografie; zvláště vděčna jest jim jazykověda za to, že první sbírali a zaznamenávali slova a tvary dialektické jsouce v tom předchůdci moderních dialektologů.

Než staří Řekové byli též první, již se vědecky zabývali památkami literárními. Gramatikové doby alexandrijské pilně sbírali poklady starší literatury, katalogisovali je a ukládali v knihovnách, pořizovali pečlivá a na tehdejší dobu vzorná kritická vydání starých spisovatelů, jmenovitě básníků a z nich opět především Homera, opravovali v nich místa po-

rušená a vysvětlovali, co bylo nejasného, shledávali zprávy o jejich životě a činnosti, rozlišovali spisy pravé od podezřelých a nepravých. Ve všech těchto oborech vědecké práce filologické položili bezpečné základy, bez nichž by nebyl možný rychlý rozkvět filologie od doby renaissanční.

Řekové jsou konečně i tvůrci aesthetiky umění básnického, poetiky. Zakladatelem jejím stal se Aristoteles drobnou, ale velepamátnou knížkou O básnictví. Dílko toto spolu s Horatiovým listem k Pisonům, obyčejně Ars poetica zvaným, v něž římský básník, opíraje se o řeckou theorii a vlastní bohatou zkušenost, uložil řadu duchaplných pozorování literárně-aesthetických, stalo se od dob humanismu a zůstalo až do Lessinga takřka zákoníkem poetiky — vzpomeňme na př. N. Boileaua (1636—1711), jehož didaktická báseň Art poétique napodobí již názvem básnický list Horatiův, — a mocně působilo i na tvoření literární, jmenovitě na klassickou tragoedii francouzskou. Dnes ovšem mají tyto starověké theorie jen historický význam, ale trvalou zásluhou Řeků zůstane, že i na tomto poli byli průkopníky a vůdci evropského lidstva.

V.

Stejně jako vědy duchové byly v Řecku i vědy ostatní, jak exaktní (mathematika, mechanika, astronomie), tak přírodní zahrnuty původně v obor filosofie; v řadách filosofů najdeme nejstarší jejich pěstitele. To bylo ovšem možno jen tak dlouho, dokud vědy ty byly v počátcích. Poslední z filosofů, jenž pronikavým a hlubokým duchem svým dovedl obsáhnouti všechno vědění současné a zceliti je v jednotný systém filosofický, byl Aristoteles. Smrt jeho (r. 322) spadá již v počátek doby hellenistické či alexandrij-

ské; v té nastává tak skvělý rozkvět odborné práce vědecké, že nutí badatele omeziti se na užší obory vědecké a tím přirozeně se uvolňuje a přerušuje dosavadní svazek jejich s filosofickou spekulací.

Středištěm této obdivuhodné činnosti vědecké, vyplňující tři poslední století předkřesťanské éry, bylo hlavní město tehdejšího hellenisovaného Egypta, Alexandrie. Vládcové jeho, dynastie Ptolemaiovců, vytvořili pro činnost tu podmínky tak příznivé, že mohou buditi závist učenců dnešních. Práce vědecká soustřeďuje se v t. zv. Museiu (stánku Mus), jakési akademii a spolu vysoké škole, kde docházejí učenci úplného zaopatření hmotného a nerušeného klidu k badání vědeckému; k podpoře jeho zřízeny při museiu různé laboratoře a ústavy, mezi jiným i zvěřinec a botanická zahrada a jmenovitě ovšem přebohatá knihovna, vedle níž záhy vzniká v Alexandrii knihovna druhá. Z usilovné činnosti, jež se tu rozvinula, vyrostla rozsáhlá literatura vědecká, jež tvořila nejcennější součást písemnictví doby alexandrijské, ale pohříchu jest nám dochována jen v troskách.

Prve než však se seznámíme s výsledky této badatelské činnosti v jednotlivých oborech vědních, musíme přihlédnouti k zjevu velmi důležitému pro celkový ráz a povahu vědy řecké. Ačkoli, jak poznáme, dospěli Řekové zvláště ve vědách mathematických k výsledkům velmi cenným, neužili výzkumů, jichž se theoreticky dopracovali, v praxi tou měrou, jak bychom podle povšechné jejich vyspělosti očekávali. Jeví se to zvláště na vědách technických. V oboru tomto zůstávají přes některé úctyhodné výkony daleko za tím, čím obohatili vědy čistě theoretické, a byli tu mnohem více předstiženi dobou novou, než na kterémkoli jiném poli činnosti duševní. A právě toto opoždění Řeků ve vědách, jež povznesly se v moderní době k tak netušené výši, že jí vtiskují

nejvýraznější rys, bylo hlavní příčinou toho, že v kruzích odborných a odtud i v širokých vrstvách laických se počalo shlížeti s pohrdáním na antickou vzdělanost vůbec.

Jak si máme vysvětliti tento poměrně skrovný rozvoj věd technických ve starověku? Hlavní příčinu toho spatřovati jest nepochybně v tom, že, jak již poznamenáno, byla antická společnost, a to i ve státech s nejpokročilejším zřízením demokratickým, založena na základech aristokratického názoru životního. Práce hmotná a řemeslná nebyla pokládána za dosti důstojnou pro svobodného občana a toto podceňování přenášeno i na práci technickou. O malém zájmu starověku pro práci tu svědčí, že spisovatelé jen velmi zřídka zmiňují se o vynikajících výkonech techniků a uvádějí jména jejich. Ale ve starověku nebylo dále ani dosti podnětů k technickým objevům. Práce tělesná spočívala takřka úplně na bedrech otroků; pro značné jich množství byli tak levnou pracovní silou, že nebylo třeba vymýšleti strojů, jež by ji nahradily. Ostatně nesmíme zapomínati, že hospodářské poměry starověké byly mnohem jednodušší než dnes a také potřeby průměrného člověka daleko prostší, což souviselo zase s příznivým podnebím, v němž žil. Nebylo tedy ve starověku třeba složitých strojů pro různá odvětví průmyslová, nebylo třeba ani strojů hospodářských, neboť země nebyla přelidněna, a nestačila-li orná půda k výživě obyvatelstva, bylo obilí raději dováženo, než aby se země donucovala umělými prostředky k větší plodnosti.

Ale vedle těchto příčin, plynoucích z povahy tehdejších poměrů společenských a hospodářských, byla ještě jedna důležitá příčina poměrně malého rozkvětu věd technických — byl to základní rys ducha řeckého, jeho rozumovost, rationalismus. Řek tíhl celým svým duševním založením k rozumové, čistě

theoretické spekulaci, kdežto pro poznání založené na zkušenosti a trpělivém sbírání a pozorování fakt neměl dosti smyslu. I on dovedl sice v praxi upotřebiti vědecké theorie, ale celkem vždy kladl výše čisté zkoumání rozumové nad jeho applikaci ku praktickým potřebám životním. Z této povahy ducha jejich plyne, že vedle filosofie vynikli Řekové nejvíce ve vědách theoretických, především mathematice; jí tedy započněme přehled věd, jimiž jest se nám v tomto oddílu zabývati.

S počátky praktické mathematiky seznámili se Řekové již v dobách velmi dávných stykem s národy východními, zvláště Babylońany a Egypťany, ale mathematiku jako vědu vytvořili teprv oni. Dějiny řecké mathematiky počínají se nejstarším filosofem řeckým Thaletem z Miletu, jemuž tradice připisuje několik základních pouček geometrických, na př. že průměrem půlí se kruh, že v rovnoramenném trojúhelníku úhly při základně jsou si rovny a pod. Za svého pobytu v Egyptě naučil se též měřiti výšku pyramid podle stínu jimi vrženého. Vlastními zakladateli vědecké mathematiky jsou však Pythagoras a jeho škola. I oni čerpali nepochybně z Egypta a Východu; jest na př. jisto, že proslulou poučku Pythagorovu, že čtverec nad přeponou rovná se součtu čtverců nad odvěsnami, znali již Egypťané a Indové, ale zásluhou jeho a jeho žáků jest, že spojili arithmetiku s geometrií a dospěli k poznání čísla nesměrného (irracionálního), jež znázorňovali konstrukcí geometrickou. Vytvořili dále základy systemu elementární geometrie, jež asi v druhé polovici V. stol. př. Kr. shrnul Hippokrates z Chiu v prvou učebnici geometrie. Již Pythagorovci obírali se též problemy, které zaměstnávaly úsilně i pozdější mathematiky, totiž zdvojením krychle, rozdělením úhlu na tři stejné díly a kvadraturou kruhu. Jak hluboký význam přikládali mathematice vůbec, patrno z toho,

že, jak víme, prohlašovali číslo, číselný poměr za princip všeho jsoucna. Vysoce cenil studium mathematické i Platon, pokládaje je za nejvhodnější průpravu pro filosofii; jemu vděčí věda tato, že až podnes zůstává podstatnou součástí vyššího vzdělání. Sám zabýval se mathematikou hlavně po stránce methodické; za úkol mathematiky vytkl přesné určení problemu (diorismos) a jeho řešení (analysis). V jeho škole byla mathematika i dále pěstěna velmi horlivě. Zvláště vynikl v ní žák Platonův Eudoxos z Knidu, slavný též jako astronom, jenž zabýval se jmenovitě naukou o úměrnosti čísel a stanovil formuli pro obsah jehlanu a kužele, že totiž jehlan jest třetinou hranolu, kužel třetinou válce o stejné základně a výšce. Žák Eudoxův Menaichmos objevil kuželosečky a užil jich k řešení problemu zdvojení krychle.

Těmito pracemi připravena byla půda vrcholnému rozkvětu vědy mathematické za doby alexandrijské, jenž spojen jest se jmény tří největších mathematiků řeckých, Eukleida, Archimeda a Apollonia. Eukleides (III. stol. př. Kr.) shrnul dosavadní poznatky geometrické a arithmetické, a rozhojniv je výzkumy vlastními, zpracoval je ve vědeckou soustavu v klassickém díle o 13 knihách, zvaném Základy (Stoicheia). Neobyčejná přesnost, přehlednost a soustavnost učinila ze spisu toho základní učebnici geometrie, jíž i největší mathematikové novověcí vzdávali hluboký obdiv; v Anglii jsou Základy Eukleidovy dosud školní knihou. Původností a hloubkou vědeckého ducha předčí nad Eukleida Archimedes (278—212), netoliko největší mathematik starého věku, jemuž se může jen zcela málo novověkých zástupců této vědy rovnocenně postaviti po bok, nýbrž nejgeniálnější představitel řecké exaktní práce vědecké vůbec. Dlouhá jest řada objevů, jimiž obohatil jak arithmetiku, tak geometrii (a vedle nich i mechaniku a astronomii). V oboru prvém zvláště originální jest

pojednání o počtu pískovém (Psammites), v němž dovozuje, že i kdybychom si mysleli celý svět vyplněný pískem, nebyl by počet zrn jeho nekonečný, nýbrž bylo by jej možno vystihnouti určitým číslem a spolu podává tu důmyslnou methodu k označení libovolně velkých čísel. Ještě významnější spis, teprve před nedávnem objevený, jest úvod do mathematiky věnovaný Eratosthenovi; Archimedes užívá tu methody velmi blízké modernímu počtu integrálnímu, jejž teprve v XVII. stol. znovu objevili Kepler, Galilei a Cavalieri a zdokonalili Fermat, Newton a Leibniz. V geometrii zabýval se Archimedes horlivě vyšetřováním vlastností křivek a křivých ploch, stanovil obvod i plochu kruhu a povrch i obsah různých těles, z čehož nejvíce si cenil objev poměru povrchů a krychlových obsahů koule a jí obepsaného válce. Obrazec, poměr tento znázorňující, byl dokonce vryt na jeho pomníku.

Poslední ze slavné trojice, Apollonios (v druhé polovině III. stol.), zdokonalil zvláště nauku o kuželosečkách. Kdežto dříve bylo užíváno k sestrojení tří kuželoseček tří různých kuželů, poznal Apollonios, že kterákoli z křivek těch, jež poprvé nazval jmény podnes užívanými (ellipsa, hyperbola a parabola), může vzniknouti rovinným průsekem téhož kruhového kužele. Jeho výzkumy, uložené v 8 knihách spisu o těchto křivkách, byly v XVII. stol. Descartesovi podnětem k objevení analytické geometrie. I z pozdější doby zaznamenávají dějiny řecké mathematiky vynikající jména, ale celkem nastává nenáhlý pokles. Zmínky zasluhuje zvláště Hipparchos (v druhé polovici II. stol. př. Kr.), jejž astronomické výpočty vedly k objevení trigonometrie, a z pozdější doby Heron (snad z II. stol. po Kr.), pro nás hlavní zástupce starověké geodaesie, o němž ještě dále se zmíníme. Kdežto pak dříve byla arithmetika pěstěna u Řeků skoro výhradně jen ve formě geometrie

(geometrická arithmetika), byl Diofantos (kolem r. 300 po Kr.) prvý vlastní arithmetik řecký, jenž vyprostil arithmetiku z područí geometrie a první položil bezpečné základy arithmetiky obecné, algebry; vyznamenal se zvláště řešením rovnic neurčitých, jež dosud jsou po něm nazývány. Jeho dílo bylo Fermatovi (1601—1665) východištěm k důležitým objevům, jež připisoval jako poznámky na okraji svého exempláře Diofanta. A jako Fermat, tak i jiní velcí mathematikové XVI. a XVII. století (Vieta, Kepler, Cavalieri, Descartes, Newton a j.) navazovali na své starověké předchůdce a pokračujíce v duchu a methodami jejich položili základy moderní vědy mathematické.

S mathematikou úzce souvisí f y s i k a. U starých Řeků mělo však slovo to jiný význam, než má nyní, značíc vedle logiky a ethiky onu část filosofických soustav, v níž se jednalo o podstatě a původu jsoucna. Ale většina oborů, v něž se dělí fysika v dnešním významu slova toho, byla i Řekům známá a aspoň příležitostně vzdělávána. Nejdále postoupili v m e c h a n i c e, nauce o rovnováze a pohybu hmoty. Zakladatelem jejím jest Archimedes, jenž objevil řadu základních zákonů mechanických: určil těžiště různých ploch a těles, stanovil zákony rovnováhy, objevil hydrostatický princip podle něho nazvaný, že totiž těleso v tekutinu ponořené ztrácí na své váze tolik, co váží tekutina tělesem vytlačená a j. U vědomí, jaký dosah má zákon páky, jím objevený, pronesl prý známý výrok: »Dej mi pevný bod, a pohnu zemí«, a také skutečně podařilo se mu pomocí pák a kladkostrojů uvésti v pohyb naloženou loď. Jakkoli výše kladl theoretické zkoumání než jeho technické upotřebení, nebylo mu spojení theorie s praxí cizí; starověk přičítal mu řadu strojů, z nichž epochálního významu pro lidstvo nabyl kladkostroj a šroub. Proslulé bylo též jeho planetarium, vodní

silou hnané, jímž znázornil pohyb nebeských těles. Toto sdružování theorie s praxí shledáváme také u pozdějších mechaniků, ač z příčin výše uvedených nevyužili svých objevů tak, jak bychom čekali. Z mechaniků těchto vynikl zvláště Ktesibios (ve III. stol. př. Kr.), jenž vynašel několik strojů založených na tlaku vzduchu, zvláště stříkačku, vodní varhany a druh starověkého děla, zvaného aërotonon. O něco mladší Filon zabýval se jmenovitě sestrojováním válečných strojů. Posledním významným mechanikem starověkým byl Heron (asi z II. stol. po Kr.), jenž v hojných svých spisech zachoval nám vedle vlastních objevů mnoho z prací předchůdců. Z jeho vynálezů známa jest zvláště t. zv. Heronova báň, zavřená nádoba, částečně vodou naplněná, jejímž hrdlem prochází neprodyšně roura, sahající až skoro ke dnu; podle většího neb menšího tlaku vzduchu voda v rouře stoupá nebo klesá. Dosud se jí užívá jako větrného kotlu při stříkačkách a pivních tlakostrojích.

Litovati jest, že leckterého z těchto vynálezů pozdějších techniků nebylo upotřebeno k vážnějším účelům, nýbrž pouze k zábavě a hře — opět doklad starověkého podceňování techniky. Heron znal na př. tlak páry, ale použil ho pouze k vynálezu t. zv. parní koule, při němž pára, vystupující rourou z kotle naplněného vařící vodou, otáčí koulí nad kotlem lehce připevněnou v opačném směru ku proudu páry. Některé z těchto hříček dočkaly se na konci středověku nebo i později své obnovy. Dovídáme se na př., že staří mechanikové dovedli hotoviti samočinná divadla, předvádějící slavnost Dionysovu nebo dokonce celé drama o pěti aktech. Sošky uváděly se v pohyb složitým mechanismem koleček a lan, na nichž připevněna závaží. Podobná divadla bývala oblíbenou atrakcí výročních trhů a lidových slavností a jsou dojista též pravzorem

štrasburského a našeho staroměstského orloje. Zajímavé jest dále, že starověk znal již obdobu dnešních automatů na cukrovinky a pod., a to ve formě samočinné kropenky, jíž se užívalo za doby hellenistické v egyptských chrámech. Peníz vhozený otvorem do schránky dopadl na lopatku, jež tvořila jeden konec páky; lopatka obtížená penízem klesla, čímž se zároveň nadzdvihl druhý konec páky a uvolnil se otvor rourky, z níž vytékala z nádoby, uvnitř schránky umístěné, svěcená voda; když pak peníz s lopatky sklouzl, vrátila se páka do své dřívější polohy a ucpala zase rourku. Nelze sice zjistiti, zda Angličan P. Everitt, jenž r. 1885 sestrojil první automaty na zboží, znal tento starověký vynález, ale jest to dosti pravděpodobno. Vážnějšímu účelu sloužil hodometr (cestoměr), stroj, jenž určoval délku projeté cesty otáčením ozubených koleček; počet otočení byl vyznačen na připojené stupnici.

Velmi rozsáhlou měrou užili Řekové a po jejich vzoru i Římané theoretických poznatků mechanických i mathematických při zhotovování válečných strojů, primitivních předchůdců moderních děl. Poprvé setkáváme se s nimi kolem r. 400 př. Kr. v bojích Dionysia, samovládce syrakuského, s Karthaginskými a zdá se, že hlavní účast při sestrojení jich měli mathematikové ze školy Pythagorovy. Později je rozhojnil a zdokonalil jmenovitě slavný Archimedes, umožňuje tak svému rodnému městu Syrakusám, že po dvě léta mohlo vzdorovati obléhajícím je Římanům. Popisy starověkých děl máme zachovány ve spisech Filonových, Heronových a j., a podle nich byly za naší doby pořízeny jejich modely. Děla ta jsou tvaru značně různého, ale vyvinula se vesměs ze dvou základních zbraní, praku a luku. Kamenné neb olověné koule nebo šípy vymršťovány byly použitím zvířecích šlach, ženských vlasů nebo též pružných kovových per až na vzdálenost téměř 400 m. Starověk

znal dokonce jakousi primitivní strojní pušku, zařízenou tak, že otáčením kliky napínala se tetiva u šípostřílu (t. zv. katapulty) a zároveň se otáčel válec, do jehož žlábku padaly ze schránky šípy, které takto mohly býti nepřetržitě za sebou vysílány. A posléze se dovídáme, že Ktesibios sestrojil dělo založené na tlaku vzduchu (t. zv. aërotonon), ale nevíme, zda ho mohlo býti prakticky užíváno.

Řekové vynalezli však dále nebo aspoň velmi zdokonalili řadu účelných a poměrně velmi přesných přístrojů, nutných k pozorováním i pro praxi v různých oborech vědeckých a sloužících potřebám denního života. Byly to zvláště přístroje visovací a nivellační k přesnému provádění staveb a přístroje astronomické, mezi nimi astrolab, předchůdce moderního theodolithu, jenž umožňoval řešení úloh sferické astronomie. Nelze rovněž nevzpomenouti různých, velmi jemně pracovaných nástrojů lékařských, jež se nalezly zejména v Pompejích, jako jsou na př. sondy, pinzetty, lžičky, kleště k odstraňování úlomků kostí a j. A z praktických přístrojů obecně potřebných uveďme jen sluneční a vodní hodiny, jichž Řekové sice nevynalezli, ale jež značně zdokonalili; zvláště jest vytknouti, že dovedli dělení hodin uvésti v soulad s délkou dne, podle dob ročních stále se měnící.

Avšak ještě v jednom oboru technické práce, jež se opírá především o přesná pozorování geometrická, provedli Řekové výkony vší úcty hodné, totiž ve stavitelství. Učili se i tu jako v jiných oborech u Egypťanů a Babyloňanů, ale již ze VI. a počátku V. stol., kdy se probouzí a rozvíjí v Ionii řecká věda, dovídáme se o několika pracích technických, k nimž bylo třeba netoliko praktických zkušeností, nýbrž i nevšedních znalostí theoretických. Řecký inženýr Mandrokles z ostrova Samu to byl, jenž vystavěl perskému králi Dareiovi při jeho výpravě proti Skythům

most přes Bosporos (průliv cařihradský) a Řek byl též stavitel lodních mostů přes Hellespont (Dardanelly), po nichž převedl Xerxes r. 480 své obrovské vojsko do Evropy. Ještě skvělejší čin řecké techniky, také již v VI. stol. vykonaný, byl však podzemní vodovod, kterým stavitel Eupalinos z Megar opatřil městu Samu na stejnojmenném ostrově dobrou pitnou vodu z pramene, jenž oddělen byl od města horou. Eupalinos se rozhodl prokopati ji tunelem 1 km dlouhým a současně s obou protilehlých stran vedeným. Oba průkopy se skutečně s malým jen pochybením setkaly, což předpokládá, že již tehdy byly známy základy geodaesie a užíváno přístrojů nivellačních. Podobné podzemní vodovody opatřila si později i četná jiná města řecká, kdežto Římané dávali přednost stavbám obloukovým (aquaeductus), jimiž byla voda vedena ve výši. O značné vyspělosti starověkých stavitelů podávají ostatně svědectví i výkopy, podniknuté v poslední době na půdě antických měst, zvláště města Prieny při pobřeží maloasijském nedaleko Miletu. Vidíme, že dovedli účelně a ladně stanoviti celkový plán města, vésti rovné a v pravém úhlu se protínající ulice a úspěšně překonávati obtíže terrainu; výkopy tyto nás poučily též, jak vyvinutý měli Řekové smysl pro čistotu a zdravotnictví.

Nestála tedy ani technika starověká, jakkoli z příčin uvedených nedospěla tam, kam dospěti mohla, tak nízko, aby zasluhovala pohrdavého přehlížení, jímž jest zahrnována z kruhů oslněných dnešními pokroky věd technických. Zapomíná se při tom, že bez starověkých pokusů nestála by ani technika naší doby tak vysoko, a přehlíží se, že vyspělost její by nebyla možna bez současného skvělého rozkvětu věd mathematicko-fysikálních, který však byl způsoben jen tím, že velicí mathematikové a fysikové XVI. a XVII. stol. mohli navázati na výzkumy svých starověkých předchůdců a pokračovati v nich.

Po této odbočce, věnované antické technice, vraťme se ještě na okamžik k ostatním oborům fysiky, pokud byly ve starověku vůbec pěstěny. Výsledky, k nimž tu Řekové dospěli, nejsou značné a omezují se většinou na jednotlivá pozorování. Poměrně nejsoustavněji pracovali v a k u s t i c e a o p t i c e. V oboru prvém zjistil již Pythagoras pokusy na monochordu, jejž prý sestrojil, že výška tónu závisí na délce struny, a určil číselný poměr mezi základními intervaly tónů (kvartou, kvintou, oktávou). Na tomto mathematickém podkladě vybudoval pak nauku o intervalech diatonické stupnice Eukleides. Fysikálními podmínkami šíření zvuku zabýval se Aristoteles; poznal, že prostředníkem jest při tom vzduch a že vysoké tóny se šíří rychleji než hluboké. Že pak zvuk se šíří v kulovitých vlnách vzduchových, učí římský stavitel Vitruvius (za doby Augustovy), nepochybně podle řeckého pramene; podává též předpisy o akustice divadelní.

Základní jev optiky, vidění, vykládali si myslitelé řečtí před Aristotelem většinou jako druh hmatání: z oka vycházejí paprsky, které jaksi ohmatávají viděný předmět. Tento názor zavrhl Aristoteles, dovozuje, že pak by naše oko musilo viděti i ve tmě a učil, že paprsky světelné, přímočaře se šířící, působí na sítnici a tím způsobují vidění. První soustavné dílo o optice napsal Eukleides. Oko pokládá opět za střediště, z něhož vycházejí přímočaré paprsky, tvoříce svazeček podoby kuželovité. Pokračuje ve výzkumech Archimedových, jejž možno pokládati za zakladatele nauky o lomu světla (ve starověku zvané dioptrika) a o odrazu světla (katoptrika), stanovil základní zákon katoptrický, že úhel odrazu rovná se úhlu dopadu. Zákon tento vyvozoval později Heron z toho, že paprsky světelné snaží se postupovati vždy nejkratší cestou. Také pozorováním lomu světla (dioptriky), jenž nastává

při přechodu světla do prostředí hustšího nebo řidšího, zabývali se pozdější myslitelé řečtí, zvláště slavný astronom Klaudios Ptolemaios (v pol. II. stol. po Kr.) a přiblížil se pokusným měřením úhlu dopadu a úhlu lomu značně k poznání zákona lomu. Těchto pozorování užil také k výkladu některých odchylek astronomických.

Ptolemaiem končí se staletý slavný vývoj řecké astronomie. Počátky její tratí se v dávnověku a staré Řeky předstihli tu opět národové východní; jmenovitě Babyloňané, u nichž tělesa nebeská požívala náboženské úcty, zabývali se ode dávna pozorováním úkazů astronomických. Od nich přejali Řekové základní poznatky o drahách slunce a oběžnic, naučili se děliti den na 12 hodin a předvídati zatmění těles nebeských; již nejstarší představitel řecké vědy vůbec, Thales, předpověděl na základě těchto zkušeností úplné zatmění slunce, jež skutečně nastalo 22. května 585 př. Kr. Ale tuto přejatou praktickou znalost astronomie proměnili Řekové, opět jediní ze starověkých národů, ve vědecké poznání tím, že spekulativním duchem svým snažili se proniknouti k všeobecným zákonům, jevy ovládajícím. Za prvého vědeckého astronoma řeckého pokládati jest Anaximandra, krajana a mladšího vrstevníka Thaletova. Před ním představovali si Řekové zemi jako nehybnou desku, jíž obtéká Okean a nad níž klene se nebe jako pevná polokoule; slunce i hvězdy vynořují se z Okeanu, konají dráhu svou po obloze a zapadají opět do Okeanu. Naproti tomu učil Anaximandros, že země má podobu sploštělého válce, jehož výška rovná se jedné třetině šířky. Pod tímto válcem prostírá se stejná klenba jako nad obydlenou vrchní částí válce, takže tvoří kouli, v jejímž středu tkví v klidu země; kol ní se v pravidelných kruhovitých drahách a v určitých vzdálenostech pohybují hvězdy, měsíc a slunce. Zmínky zasluhuje, že Anaximandros

nakreslil mapu oblohy k orientaci plavců za doby noční a že přinesl z Babylonu do Řecka t. zv. gnomon, tyč kolmo stojící na vodorovné ploše, podle jejíhož stínu bylo možno určiti dobu denní.

Anaximandrova nauka o ustrojení světa měla přes své nedokonalosti důležitý význam i tím, že působila na Pythagoru a jeho žáky a podnítila je k objevům velmi významným. Již Pythagoras, jak se zdá, dospěl k mínění, že země má podobu nejdokonalejšího tělesa, koule, a ještě dále pokročili pozdější Pythagorovci, kteří se dokonce odvážili zbaviti zemi dosavadního privilegovaného postavení jakožto nehybného středu vesmíru. Byl to Filolaos, vrstevník Sokratův, jenž učil, že země i ostatní tělesa nebeská pohybují se v kruhovitých drahách kolem t. zv. středního ohně, jenž je pramenem světla i tepla pro celý vesmír; při tomto pravidelném pohybu vydávají tělesa ona tóny různé výše — proslulá »harmonie sfér«. Zbývající rozhodný krok ke správnému poznání učinili pozdější Pythagorovci Hiketas a Ekfantos, kteří odmítli myšlenku o středním ohni a učili, že země se otáčí kolem vlastní osy, a posléze Aristarchos ze Samu (ve III. stol. př. Kr.), jenž prohlásil, že země i ostatní oběžnice pohybují se kolem své osy a zároveň kolem slunce jako svého středu. Tak dospěl starověk k témuž názoru, jejž skoro o celá dvě tisíciletí později zdůvodnil Koperník (1473—1543) v epochálním díle De revolutionibus orbium caelestium (O obězích těles nebeských). Ve věnovacím listě papeži Pavlu III. výslovně prohlašuje, že názor Pythagorovce Hikety (sám nesprávně píše Nicety), o němž se dočetl u Cicerona, byl mu podnětem k jeho úvahám, a uvádí dále také jiné své starověké předchůdce. Správný tento názor, že slunce je středem soustavy, k níž patří i země (názor heliocentrický), nenabyl ovšem ve středověku vrchu, ač jej již ve II. stol. př. Kr. mathematicky

zdůvodnil Seleukos, nýbrž zvítězil názor protivný, chráněný autoritou Aristotelovou a později Ptolemaiovou, že středem vesmíru jest země (názor geocentrický); názor ten zůstal v platnosti po celý středověk a v církvi katolické officiálně až do r. 1822.

Jako Koperník mohl navázati svoje badání o pohybech těles nebeských přímo na starověk, má také jiný velký myslitel XVI. stol., Giordano Bruno, pro svůj názor o nekonečnosti světů starověké předchůdce ve filosofu Demokritovi, tvůrci atomismu, podle něhož také vznikají stálým pohybem a shlukováním atomů v nekonečném prostoru nové a nové světy, a v astronomu Herakleidovi z Pontu (ve IV. stol. př. Kr.), jenž zastával mínění to proti Aristotelovi. Tento Herakleides jest i jinak památný: učil, že oběžnice Hermes a Afrodite (Merkur a Venuše) pohybují se kolem slunce, kdežto slunce s ostatními oběžnicemi otáčí se kolem země, a tím se stal předchůdcem planetárního systemu Tychona de Brahe (1546—1601), podle něhož se oběžnice pohybují kolem slunce, ale s ním zase i s měsícem kol země. Zajímavé jest, že nejen tyto positivní výsledky starověkých myslitelů, nýbrž leckdy i nesprávné domněnky jejich vedly v nové době k důležitým objevům. Tak na př. odůvodňoval Aristoteles svůj názor, že země tkví nepohnutě ve středu vesmíru, tím, že těžká tělesa, vymrštěná kolmo vzhůru, dopadají vždy na totéž místo. Vyvraceje tento nesprávný důvod, připadl Galilei (1564—1642) na zákon setrvačnosti.

Jakkoli Řekové přijetím názoru zeměstředného zahradili si cestu ke správné představě o soustavě těles nebeských, vykonali na poli praktické i theoretické astronomie mnoho cenných pozorování a objevů, zvláště za doby alexandrijské. Žák Platonův Eudoxos, o němž jsme se již výše zmínili, podal popis hvězdného nebe a zdokonalil sluneční hodiny,

jmenovitě však stal se zakladatelem mathematické astronomie. Při geocentrickém názoru působilo starověkým hvězdářům velké obtíže vysvětliti úchylky od předpokládaného kruhového pohybu oběžnic kol země. I připadl Eudoxos na myšlenku, odstraniti úchylky ony rozložením nestejnoměrného pohybu oběžnic v řadu pohybů stejnoměrných. Tak vytvořil důmyslnou soustavu t. zv. soustředných sfér, jiż později astronomové ještě zdokonalili; pro měsíc na př. předpokládal tři takové sféry. Z pozdějších astronomů vynikl nejvíce Hipparchos (v II. stol. př. Kr.). Srovnávaje vlastní pozorování s údaji starších hvězdářů, zjistil, že délky všech hvězd se od doby asi 150 let zvětšily, kdežto šířka se nezměnila, čímž objevil t. zv. praecessi bodu jarního. Aby i pro budoucnost umožnil pozorování podobných změn na hvězdném nebi, sestavil seznam stálic až do šesté velikosti, čítající asi 850, podle jiné zprávy dokonce 1080 hvězd, a stanovil jejich místo souřadnicemi délky a šířky. Vypočetl též tabulky tětiv a uvedl tak do astronomie v rozsáhlé míře trigonometrii. Trigonometricky stanovil také, že vzdálenost slunce od země rovná se 1200 poloměrům zemským, což je ovšem určení nesprávné (ve skutečnosti je vzdálenost středu slunečního od středu země 23.420 rovníkových poloměrů zemských), ale bylo uznáváno až do dob Keplerových. Na pracích Hipparchových a jiných starších hvězdářů řeckých, jakož i na vlastních pozorováních založil v II. stol. po Kr. Klaudios Ptolemaios své rozsáhlé dílo o 13 knihách, zvané »Velká soustava hvězdářství« (Megale syntaxis tes astronomias), jež bylo v IX. stol. přeloženo do arabštiny a podle arabského názvu uvádí se obyčejně pod jménem Almagest. Dílo toto stalo se zdrojem, z něhož čerpaly astronomické vědomosti všechny věky další až do dob Koperníkových.

Jakkoliv astronomické zkoumání řecké ovládal

vždy duch přísně vědecký, hledající ve zjevech světových pevné zákony, proniká s poklesáním životní síly i k Řekům nevědecká odnož astronomie, a s t r o l o g i e, zakládající se na víře v nezměnitelný řád světa a tajemnou závislost osudů lidských na poloze hvězd v důležitých chvílích životních. Ke cti Řeků však možno říci, že vyjma kruhy stoiků, jejichž fatalistickému názoru byla pověra tato blízká, nenabyla nikdy značnějšího rozšíření; za to v Římě zapustila hluboko kořeny, a to nejen mezi prostým lidem, nýbrž i mezi vzdělanci.

Kdežto však astrologie, třebas se udržela, jak známo, až dlouho do nového věku, zanikla beze stopy ve světle moderní vědy astronomické, stala se jiná pavěda starověká, a l c h y m i e, přímou předchůdkyní moderní lučby. Řekové naučili se sice od Egypťanů a národů východních počátkům chemické techniky, pokud jí bylo třeba pro zpracovávání a míšení kovů, sklářství, hrnčířství a barvířství, a dosáhli v ní poměrně záhy značné dokonalosti, jak nás o tom poučují zvláště zachované památky z oboru uměleckého průmyslu, ale chemie jako vědy neznali, ačkoli různé nauky filosofické, jmenovitě atomismus, mohly k ní vésti. K vědě té dospěla teprve nová doba prostřednictvím starověké alchymie. Její vznik hledati jest v kruzích egyptských kněží, kteří ve svých chrámových laboratořích napodobili již od pradávna vzácné kovy, kameny a barviva. Bylo to umění tajné, jen zasvěcencům přístupné, a sloužilo zvláště za dob úpadku egyptského náboženství v době hellenistické účelům zištným. Cenné vědomosti technické slučovaly se v něm s mystikou přírodněfilosofickou, náboženskými formulemi a okultistickou magií ve fantastickou směsici. Ve vlastním Řecku nenašlo tajné učení to půdy — jako by jasný duch řecký tušil, že se tu ocítá na scestí, které nemůže vésti k vědeckému poznání. Vždy zůstalo omezeno

na Egypt, kde také vznikla o něm v době alexandrijské a římské dosti rozsáhlá, řecky psaná literatura. Odtud ve středním věku šířila se znalost jeho jmenovitě prostřednictvím byzantským a arabským do západní Evropy a jest znám neblahý vliv, jímž alchymie lákala k sobě až dlouho do nového věku nejen dobrodruhy, nýbrž i vzdělance. A přece i toto pobloužení ukázalo se prospěšným lidstvu, neboť z alchymie se znenáhla vyvíjela a posléze Lavoisierem (1743—1794) na vědu povýšena byla moderní lučba.

Výklad o poměru země k ostatním tělesům nebeským a o podobě její, jímž jsme se výše zabývali, pokládá se nyní za obor vědy zeměpisné (t. zv. mathematický zeměpis); přehlédněme tedy výsledky, jichž dospěli Řekové i v ostatních oborech této vědy. Značných vědomostí zeměpisných nabyli ve starověku na svých rozsáhlých obchodních cestách Foiničané, ale opět jediní Řekové dovedli i tu postoupiti od praktické zkušenosti k vědeckému poznání. Prvé základy k němu kladou myslitelé ionští a to v živém obchodním městě Miletu. Odtud pocházel známý nám již filosof Anaximandros, jenž prvý nakreslil mapu tehdy známého světa, ovšem ještě velmi nedokonalou, tu zrodil se asi v polovici VI. stol. př. Kr. Hekataios, prvý řecký zeměpisec, jenž zaznamenal bohaté poznatky o zemích a národech při moři středozemním, kterých nabyl na hojných cestách svých, ve zvláštním spise, zvaném »Popis země« (Periodos ges, nebo Periegesis) o dvou knihách; k němu připojil zdokonalenou mapu Anaximandrovu. Také Herodotos, jenž rovněž konal rozsáhlé cesty, podává ve svém dějepisném díle, o němž jsme se již zmínili, hojně cenného materiálu zeměpisného a národopisného, jmenovitě o Egyptě, vnitřní Asii a krajinách při Černém moři. Leckteré jeho údaje o těchto krajích, jež zdály se býti pouhými výmysly, byly ověřeny teprve novověkými cestovateli.

Již v této staré době všímali si Řekové rozdílů klimatických, plynoucích z představy o kulatosti země, k níž dospěla škola pythagorská. Starší vrstevník Herodotův, filosof Parmenides (nar. kol r. 510), stanovil pět klimatických pásem, jedno horké, dvě mírná a dvě studená. Zvláště zajímavé jest po této stránce dílo »O vzduchu, vodách a místech« (Peri aëron, hydaton, topon), jež se nám zachovalo ve sborníku spisů slavného lékaře Hippokrata z V. stol. př. Kr.; spisovatel dovozuje tu z pozorování klimatických, že rozdíly podnebnými vysvětliti jest netoliko fysické zvláštnosti různých národů, nýbrž i jejich duševní vlastnosti.

Zeměpisné vědomosti řecké značně obohaceny byly výpravami Alexandra Velikého do vnitra Asie. I jinak konají se v době té smělé výzkumné cesty; z nich nejvýznamnější jest plavba, již kolem r. 325 podnikl Pytheas z Massilie podél hispanského a gallského pobřeží až k ostrovům britským a z níž přinesl prvé zprávy o severu evropském.

Toto rozšíření obzoru ve spojení s tehdejším rozkvětem mathematiky a astronomie umožnilo budovati zeměpis na podkladě vědeckém. Pokusil se o to Eratosthenes (275—195 př. Kr.), správce knihovny alexandrijské, použiv myšlených čar obdobných našim rovnoběžkám a poledníkům. Již před ním stanovil Dikaiarchos, žák Aristotelův, takovouto šířkovou čáru, vedenou od města Gades (nyn. Cadiz v j. Španělsku) až k pohraničním horám Indie, a čáru délkovou, jdoucí od ústí Borysthena (nyn. Dněpru) až k městu Syene v horním Egyptě (nyn. Asuan). Eratosthenes přidal ještě několik takových čar a rozdělil tak známý tehdy povrch zemský v nestejně velké úseky (sfragides), podle nichž podal pak popis jednotlivých zemí a národů. Velmi významný jest též Eratosthenův pokus o změření obvodu země. Zjistil, že v době letního slunovratu činila v Alexandrii od-

chylka od zenitu 7°12', kdežto v městě Syene, ležícím 5000 stadií*) jižněji, slunce stálo tehdy v zenitu. Z toho vypočítal, že obvod zemský měří 250.000 stadií, t. j. asi 46.250 km (ve skutečnosti jest obvod poledníku 40.008·032 m). Přes četné omyly a nedostatky značí Eratosthenes vrchol zeměpisné vědy řecké a starověké vůbec; jeho měření obvodu zemského bylo předstiženo teprve Willebrordem Snelliem (1591—1626). I Řekové byli by nepochybně dospěli dále, kdyby byli pokračovali směrem Eratosthenem zahájeným. Ale z učenců pozdějších zabýval se mathematickým zeměpisem jediný Hipparchos, známý nám již jako vynikající astronom, který však byl rozhodným odpůrcem Eratosthenovým. Odmítl jeho dělení povrchu zemského ve sfragidy a chtěl je nahraditi astronomickým určováním polohy míst za pomoci trigonometrie. Ale sám položil jen základy tohoto měření zeměpisné délky a šířky; spolupracovníků, jichž úplné provedení tohoto díla nezbytně vyžadovalo, nenalezl. Pozdější zeměpisci přejímali sice, aspoň z části, výsledky Eratosthenovy a Hipparchovy, ale hlavní úkol zeměpisu spatřovali v přesném popisu známých zemí a národů. Hlavním zástupcem tohoto směru jest Strabon (asi 63 př. Kr. — 24 po Kr.), jehož velké zeměpisné dílo o 17 knihách, plod dlouholetých studií a rozsáhlých cest, jest nám dosud zachováno.

Římané postihli důležitost zeměpisu, ale pěstovali jej pouze za účely praktickými, administrativními, vojenskými a obchodními. Hlavně potřebovali map s přesnými údaji vzdáleností a mapu takovou pořídil jim velký vojevůdce císaře Augusta M. Vipsanius Agrippa. Mapa jeho byla Augustem vyryta na deskách v sloupořadí na poli Martově v Římě a čá-

*) Stadion je řecká míra délková; normální stadion měřilo 192.27 m, ale byla i stadia o něco menší.

stečnou představu můžeme si o ní učiniti z proslulé mapy středověké, v poslední řadě z ní odvozené, jež známa jest pod jménem tabula Peutingeriana (nyní jest v bývalé dvorní knihovně vídeňské). Posléze jest připomenouti, že výsledky starověkých vědomostí zeměpisných shrnul asi v polovině II. stol. po Kr. známý nám již astronom Klaudios Ptolemaios, a na tomto stupni zůstává pak věda zeměpisná až do počátku novověku, kde epochální objevné cesty a převrat v astronomii, způsobený Koperníkem, vybavují ji z pout antické tradice a připravují její moderní rozkvět.

Ale řečtí zeměpisci všímali si též bedlivě zjevů, jež nyní zahrnují se v obor zeměpisu fysikálního nebo v obor zvláštních věd, starověku neznámých, geologie a palaeontologie. Zmínili jsme se již, že Řekové dělili zeměkouli na pásma klimatická a rozdíly jejich vykládali různost tělesných znaků i duševních vlastností národů v nich bydlících. Vedle toho však znali též pravidelné roční větry a uvažovali o jejich vzniku i jejich vztahu k moři a ročním počasím, znali dále hlavní proudy mořské, podali správný výklad vzniku přílivu a odlivu mořského, tvoření říčních delt, dun a naplavenin, přemýšleli o příčině pravidelných povodní řeky Nilu, o zdvihání a klesání mořského dna, posouvání hranic mezi mořem a souší, o příčinách zjevů sopečných a zemětřesení. A posléze vyvozuje již Herodot, opíraje se nejspíše o svého předchůdce Hekataia, z nálezů zkamenělých lastur na horách u egyptského města Memfidy, že dolní Egypt byl kdysi pokryt mořem. Tento správný výklad vzniku zkamenělin byl v pozdějším starověku a v době střední zatlačen názory jinými, více nebo méně fantastickými, až teprve na počátku XVI. stol. geniální Lionardo da Vinci vrací se ke správnému názoru starověkému, a to nejspíše vlivem četby díla Herodotova, jež znal v latinském překladu.

Poměrně skrovné jsou zásluhy Řeků o vybudování věd přírodních. Důvod toho spočívá opět v onom základním rysu ducha řeckého, o němž jsme se zmínili již v úvodě k tomuto oddílu. Řekové dovedli sice velmi bystře pozorovati jevy světa vnějšího, ale ceníce vždy daleko více poznání theoretické, čistě rozumové, neměli dosti trpělivosti, aby se neúnavným pozorováním a opětovnými pokusy snažili dopracovati induktivní methodou bezpečných, třeba neokázalých poznatků. Až na jedinou čestnou výjimku, Aristotela a jeho školu, lákala řecké myslitele mnohem více snazší, ale nejistější cesta opačná: skrovné, ba nepatrné množství poznatků zjednaných pozorováním a zkušeností stačilo jim k dalekosáhlým dedukcím, které sice projevují nezřídka rys geniálnosti, ale postrádají pevné opory v dané skutečnosti.

Tento rys řecké práce přírodovědecké vyniká zvláště jasně v pokusech o řešení záhad biologických, jež často upomínají na theorie moderní, jmenovitě nauku Darwinovu. Již na samém počátku řeckého myšlení učil Anaximandros, že povrch zemský byl původně pokryt vodstvem, jehož zbytkem je moře. Prvé živé bytosti vznikly z vlhka při jeho pozvolném vypařování paprsky slunečními; aby se ve vodě udržely, byly opatřeny zvláštní pokrývkou, jakoby larvou. I člověk žil původně ve vodě v podobě rybí, kryt takovýmto obalem, jejž pak odvrhl, když v něm dospěl a stal se schopným žíti na zemi. Podobný názor hlásal později Epikuros, jak poznáváme z díla nadšeného ctitele jeho, římského básníka Lucretia (první pol. I. stol. př. K.), »De rerum natura« (O přírodě).

V nauce Anaximandrově byla spatřována prvá předtucha Darwinovy descendenční theorie, ale sotva právem, neboť nejde v ní o vývoj vyšších organismů z nižších, nýbrž člověk zrodil se v podobě, již má

dosud, a toliko, aby se udržel při životě, byl opatřen obalem rybím, jejž pak odvrhl.

Spíše bylo by možno srovnávati s Darwinovou naukou o přirozeném výběru učení filosofa Empedoklea (V. stol.). Podle něho vzniklo všechno jsoucno ze čtyř základních živlů, země, vody, vzduchu a ohně, a to působením síly sbližovací, lásky a síly rozlučující, sváru. Z těchto principů vznikl též organický svět tak, že v obdobích, kdy převládala láska, vyrůstaly ze země jednotlivé údy těl živočišných, jež se pojily nahodile k sobě; tak povstávaly jednak podoby netvárné a nestvůrné, jež se nemohly udržeti při životě a vyhynuly, jednak bytosti spořádané účelně, a ty se pak dále rozplozovaly.

Předzvěst Darwinovy nauky o boji životním možno spatřovati v známé zásadě filosofa Herakleita, že »boj jest otcem všech věcí«. Darwinově theorii blíží se rovněž Aristoteles tím, že uvažuje o účelnosti jednotlivých organismů a tvrdí, že bytosti, které jsou účelně zařízeny, se udržují, ostatní hynou. A posléze i s učením o dědičnosti tělesných znaků se setkáváme již ve starověku, a to ve známém nám již zajímavém spisku »O vzduchu, vodách a místech«.

Ve sborníku lékařských spisů Hippokratových, k nimž náleží i tento spisek, nalézáme také prvé počátky řecké vědy z o o l o g i c k é, zvláště na poli anatomie a fysiologie. Vlastním tvůrcem a spolu dovršitelem vědy této u Řeků a ve starověku vůbec jest však Aristoteles. Pitvou mrtvých i živých zvířat zkoumal vnitřní jejich ústrojnost a funkce jednotlivých orgánů a srovnával poznatky takto nabyté, vedle toho však pilně si všímal i způsobu života a vlastností zvířat. Na pozorováních těch založil důmyslnou soustavu živočišnou, jež přes své nedokonalosti byla přejímána až dlouho do novověku a zastíněna teprve soustavou Linnéovou (1707—1778), ač, pokud jde o nejnižší skupiny živočišné, jest třídění

Aristotelovo jednotnější. Základem jeho soustavy jest dělení zvířat v krevnatá, k nimž patří čtvernožci živorodí či ssavci, ptáci, čtvernožci vejcorodí, velryby a ryby, a ve zvířata bezkrevná, t. j. zvířata s krevní tekutinou bezbarvou či jinak než červeně zbarvenou; ta dělil zase na hlavonožce, korýše, hmyz a měkkýše.

Důstojného pokračovatele na tomto poli Aristoteles nenalezl. Pozdější věky neměly vědeckého zájmu o zvířectvo a tak mění se přírodopisná díla ve sbírky vypravování a anekdot o zvířatech a jejich vlastnostech a popisů různých kuriosit z říše živočišné. Na tom stupni nalézáme starověkou zoologii zvláště v rozsáhlém díle Plinia Staršího (23—79 po Kr.), zvaném Naturalis historia (o 37 knihách), velmi pilné, ale zcela nekritické snůšce všech tehdejších vědomostí o přírodě. Spisy tohoto druhu zatlačovaly dosti dlouho do pozadí díla Aristotelova; k nim vrací se teprv arabští učenci, jmenovitě Avicenna (Ibn Síná) na poč. XI. stol. a odtud zůstává Aristoteles až do sklonku XVII. stol. zdrojem zoologických vědomostí.

Aristotelem se počíná též vědecká b o t a n i k a starověká, avšak spisy jeho z tohoto oboru nás nedošly. Za to zachovala se botanická díla jeho žáka a nástupce v řízení filosofické školy jím založené, Theofrasta (asi 372—287). V duchu svého učitele a methodou jeho zpracoval Theofrastos jednak botaniku všeobecnou a zeměpisnou, jednak pokusil se vybudovati základy rostlinné fysiologie. Pokus tento nemohl se ovšem plně zdařiti, neboť tvůrci jeho chyběla nezbytná pomůcka k tomu, mikroskop. Za to však budí obdiv i moderních přírodopisců jeho přesné a výstižné popisy rostlin, a to nejenom rostlin domácích, nýbrž i cizokrajných, o nichž nabyl vědomosti od vědecky vzdělaných průvodců Alexandra Velikého na jeho výpravách do vnitra Asie. Jakkoli Theofrastos znamená vrchol vědecké botaniky sta-

rověké, stihl ho týž osud jako učitele jeho Aristotela. Pozdější věky neměly smyslu pro vědeckou práci na tomto poli a botanika pěstována jenom za praktickými účely lékařskými. Tímto směrem ubírá se pak všechna další literární činnost starověkých botaniků, a byl to vedle uvedeného díla Pliniova zvláště bylinář Dioskuridův (z I. stol. po Kr.), obsahující popisy asi 600 rostlin, z něhož čerpaly znalosti botanické všechny další generace až do konce XV. stol. Teňdy teprve probouzí se samostatné pozorování přírody a nedlouho na to vrací se Andreas Caesalpinus (1519—1603) k Theofrastovi a zahajuje tak vývoj moderní botaniky, jíž pak Linné dává pevnou vědeckou soustavu. Dosud živým odkazem starověké botaniky jest však většina vědeckých jmen rostlin.

Nejméně vykonali Řekové v m i n e r a l o g i i. Znali sice hojně nerostů, a to i méně obyčejných, i jejich vlastnosti (na př. přitažlivost jantaru a magnetitu), ale k vědeckému zpracování vědomostí těchto nedospěli, hlavně pro neznalost chemie. Starověcí spisovatelé, k nimž patří zvláště Theofrastos a Plinius, spokojují se pouhým popisem vnějších vlastností nerostů a zprávou o jejich technickém použití; zájem jejich poutaly hlavně nerosty vzácné a ty, jež hodily se k účelům lékařským nebo i kouzelným. Pro starověký názor o tomto oboru přírodovědném jest příznačné, že Plinius Starší podává v uvedeném díle svém v souvislosti s výkladem o kovech a kamenech dějiny výtvarného umění řeckého.

V úzké spojitosti s vědami přírodními bylo již za starověku l é k a ř s t v í. S počátky jeho setkáváme se u všech kulturních národů starověkých, ale opět toliko u Řeků vznikla a k výši podivuhodné se povznesla věda lékařská. I u nich ovšem, stejně jako u Egypťanů, Indů a j., v nejstarší době praxe lékařská souvisí úzce s kouzelnictvím a náboženskou pověrou. Božským ochráncem těchto lékařů-čarodějů byl

Asklepios; při jeho chrámech konalo se také léčení, při němž hlavním prostředkem léčebným byla t. zv. inkubace, záležející v tom, že nemocný uléhal v chrámě, doufaje, že bůh mu zjeví ve snu prostředek, jak by se uzdravil. Nezávisle na této praxi, která se mezi prostým, pověrčivým lidem udržovala po celý starověk, bylo v Řecku od pradávna pěstěno lékařství empiricky — již v Homerově Iliadě nalézáme ranhojičství na stupni dosti vysokém — a z tohoto empirického směru vyvíjí se již záhy na různých místech řeckých lékařství vědecké ve sdruženích, školách lékařských, z nichž nejstarší a nejslavnější vzniká na ostrově Kou (při jihozáp. cípu pobřeží maloasijského).

Z členů školy této proslul nejvíce Hippokrates (nar. asi 460 př. Kr.), vlastní zakladatel řecké vědy lékařské, jenž snažil se lékařství vybaviti jak z víry v nadpřirozené prostředky léčebné, tak z jednostranné spekulace filosofické a založiti je na nepředpojatém pozorování průběhu chorob a studiu těla lidského a jeho úkonů. Nemoci mají podle něho příčiny přirozené a hlavním úkolem lékařovým jest podporovati přírodu v jejím odporu proti chorobě. Velký sborník spisů lékařských (celkem 53 spisů o 72 knihách), pod jménem Hippokratovým zachovaný, ale z největší části od něho nepocházející, týká se téměř všech oborů lékařských a vydává skvělé svědectví o značné zkušenosti, dobrých methodách a pozorovací bystrosti lékařů této školy z V. a IV. stol.; zachovaná přísaha, již členové její musili skládati, ukazuje zas, jak ušlechtile a humanně hleděli na povolání své a jeho povinnosti. Nejvíce vynikli v chirurgii; pro leckteré operace, jmenovitě napravování zlomenin a vymknutí, podali praktická pravidla až dosud platná. Znali též velmi dobré obvazy. Naproti tomu byly jejich anatomické vědomosti dosti skrovné, neboť soustavným pitváním mrtvol se nezabývali; ve fysiologii

jim vadila zase nauka o čtyřech základních šťavách tělesných (krev, hlen, žlutá a černá žluč), která se u nich poprvé objevuje a která v podobě, jakou jí dal Galenos, ovládala lékařství až do XVI. stol. Zdravý stav těla podmíněn jest správným poměrem těchto šťav; proto kladli Hippokratovci při léčení velkou váhu na správnou dietu. Zbytek tohoto názoru žije až dosud v psychologii, v názvech čtyř letor, sanguinické, flegmatické, cholerické a melancholické.

Vedle Hippokrata vynikl ze starších lékařů řeckých zvláště Alkmaion z Krotonu (v jižní Italii, Řeky obydlené), stoupenec Pythagorův (kolem r. 500 př. Kr.), jenž pitvou zvířat objevil nervy a poznal, že mozek jest střediště duševní činnosti.

Pokračujíc na této dráze dospělo lékařství řecké nejskvělejšího rozkvětu ve III. stol. v Alexandrii. Tu vzniká za podpory prvých vládců z rodu Ptolemaiova prvý ústav anatomický, v němž konány nejen pitvy mrtvol lidských, nýbrž i vivisekce zločinců k smrti odsouzených. I chápeme, že oba největší lékaři tehdejší, Herofilos (v III. stol.) a mladší vrstevník jeho Erasistratos, proslavili se jmenovitě objevy anatomickými. Již prvý z nich podrobně zkoumal a popsal mozek a nervy mozkové a míšní. Zvláštní pozornost věnoval nervu očnímu a anatomii oka vůbec. Jest dále zakladatelem nauky o pulsu, jejž měřil zvláště upravenými vodními hodinami.

Také Erasistrata učinily nesmrtelným jeho objevy anatomické, týkající se hlavně mozku, systemu nervového a srdce. Srovnávaje mozek lidský se zvířecím vysvětloval vyšší intelligenci člověkovu větší rozmanitostí rýh a závitů na povrchu mozku jeho. Dále rozlišoval již nervy hybné a citlivé a byl blízek správnému názoru o oběhu krevním, k němuž nedospěl jen proto, ježto se domníval s některými staršími lékaři, že toliko žíly obsahují krev, kdežto v tepnách proudí vzduch. Jest známo, že byl to te-

prve W. Harvey (1578—1657), jemuž zdařil se tento významný objev.

Kdežto oba tito slavní lékaři spojovali lékařskou praxi s theorií, vznikl na sklonku III. stol. vlivem skepticismu Pyrrhonova empirický směr v lékařství, jehož stoupenci odmítali všechno theoretické zkoumání a hypothesy o příčinách nemocí, soudíce, že je zjistiti nelze, nýbrž nutno se spokojiti zkušeností čerpanou z vlastního pozorování, dále shodnými zprávami starších lékařů a analogickým usuzováním ze známých případů chorob o případech dosud neznámých.

Také v pozdějších dobách bylo lékařství velmi horlivě pěstěno, ale výše, na níž je shledáváme v prvé době alexandrijské, již nikdy nedospělo. Ironií osudu se však stalo, že — nehledě ke sborníku Hippokratovu — se nám zachovaly jenom spisy lékařů z těchto pozdějších dob, a to spisy velmi četné, kdežto o epochálních dílech největších zástupců vědy této víme jen to, co z nich přenesli ve své spisy lékaři pozdější. Z nich vynikl nejvíce Galenos (129—199 po Kr.), který má pro lékařství týž význam jako vrstevník jeho Ptolemaios pro astronomii. V přehojných svých spisech, založených na vlastní praxi a bedlivém studiu starších lékařů, podal ucelenou soustavu vědy lékařské, jež se těšila nezvratné autoritě po celý středověk, až v XVI. stol. zlomili vliv její zakladatelé moderní anatomie A. Vesalius (1514—1564) a G. Fallopio (1523—1562).

Lékařstvím se uzavírá řada věd, jejichž nástinu a ocenění věnován jest tento oddíl našich úvah. Nemohli jsme v něm předvésti tak skvělého obrazu jako v částech předchozích; vyjma vědy čistě theoretické, zvláště mathematiku, zůstávají Řekové ve vědách, o nichž tu jednáno, rozhodně pozadu za ostatními obory své vzdělanosti. Jest ovšem míti vždy na paměti, jak značná část vědeckých spisů řeckých, a

v leckterém odvětví, jmenovitě v lékařství, právě z období největšího jeho rozkvětu, jest nám snad pro vždy ztracena. Jak mnohý asi objev, k němuž dospěl teprve novověk, byl vykonán již učenci alexandrijskými! Ale i kdyby se nám bylo ještě méně zachovalo, musili bychom spravedlivě přiznati, že i o vědy, jimiž se zabýváme, získali si Řekové zásluhy nesporné. I v těch mnohdy skrovných počátcích, jak jsme je výše nastínili, projevuje se týž duch v pravdě vědecký, jenž ve vědách duchových, zvláště ve filosofii, dostoupil výše tak obdivuhodné. I tu byli všude Řekové prvými průkopníky, vytkli hlavní problemy a vytvořili methody vědecké práce, zkrátka položili základy, o něž se mohl po neplodných staletích středověku opříti probuzený smysl vědecký, takže zůstal ušetřen prvého nejistého tápání, jež by dojista bylo zdrželo novověký rychlý rozvoj věd těchto, zvláště věd technických a přírodních. A nechť sebe více se vědy tyto vzdálily a ještě vzdálí od skrovných základů, Řeky položených, přece i ony tkví kořeny svými v půdě řecké, právě tak jako všechny ostatní složky vzdělanosti naší.

VI.

Výkladem o řecké vědě dokončen jest přehled všech význačných složek antické vzdělanosti. Snažil jsem se v něm vystihnouti, čím obohatili Řekové kulturu lidstva vůbec a co znamenali pro vývoj vzdělanosti lidstva evropského zvláště. Objevilo se nám, že vzdělanost tato vyrostla z kultury řecké, že jest s ní stále ještě spojena sterými svazky a že kultura ta není dosud vyčerpána, nýbrž chová v sobě i pro budoucí generace lidstva hojně živné a plodné síly. Přehledem tímto, jenž přirozeně musil přestati na zjevech zvláště významných, splnil jsem

podle možnosti a sil svých přípověď v úvodě danou a předložil čtenářům této knížky materiál, z něhož by mohli dospěti k objektivnímu rozhodnutí v otázce zásadní a také pro náš další kulturní vývoj velmi důležité, má-li kultura antická a jmenovitě kultura řecká zůstati i nadále součástí učebné soustavy aspoň části našich škol středních, či má-li z nich jako nepotřebná a přežilá býti úplně vymýcena.

Ještě dříve však, než na základě nabytých poznatků podáme a zdůvodníme odpověď k této otázce, nebude nevhodno vrátiti se k závěru prvého oddílu tohoto spisku, v němž sledovali jsme význam a působení antiky na lidstvo evropské ve veškerém jeho dějinném vývoji od raného středověku, kdy spolu s křesťanstvím přejímá z rukou církve základy vzdělanosti starověké v rouše latinském, až k hnutí novohumanistickému, jež vzniká v druhé polovici XVIII. stol. a jež poprvé vykazuje kultuře řecké místo jí patřící. Hnutí toto, jemuž děkuje Německo za nejkulturnější období svých dějin, přispělo beze sporu nesmírně k pochopení podstaty a významu antiky, ale názor, jaký si vůdčí duchové jeho o ní utvořili, nezůstal a nemohl zůstati definitivním a trvalým soudem o tom, co antika jest a čím býti má. Názor ten byl zřejmě příliš jednostranný, neboť zakládal se skoro výhradně na poznatcích vyvozených z literárního a uměleckého tvoření řeckého. A není ovšem divu, že Goethe, Herder a jiní představitelé tohoto směru, vycházejíce z těchto nejskvělejších složek řecké kultury, dospěli k přesvědčení, že kultura ta je ideálem kultury lidské, antický Řek pak typem člověka vůbec. Toto idealisující hodnocení antiky souviselo ovšem i s celkovým ovzduším doby této, doby romantismu, jež neměla dosti smyslu pro méně skvělé, ale neméně reální složky národního života, jako jest politický, společenský a hospodářský stav a vývoj jeho. Ale křivdili bychom době oné, kdybychom

jenom jí přičítali za vinu toto jednostranné vyvyšování řecké literatury a umění výtvarného na ujmu ostatních složek kulturních.

Nutno míti na mysli, že jakkoliv se již od dob renaissance počíná horlivé a vytrvalé vědecké zkoumání starověku, zájem učených filologů obracel se především také jen k otázkám literárním a nejvýše ještě k dějinám politickým a starožitnostem státním a soukromým, o nichž však rovněž pojednávali většinou jenom na základě zpráv v dílech literárních. Byl tedy ještě za doby novohumanismu starověk znám jen neúplně a nedokonale, a jest právě velkou zásluhou tohoto hnutí, že oživený jím zájem o antiku řeckou počal obraceti pozornost i k ostatním stránkám života starověkého, až dotud jen málo pěstěným nebo vůbec zanedbávaným. Mocně působily ovšem i politické a sociální poměry, jak je vytvořila velká revoluce francouzská a vše, co po ní následovalo.

A tak nastává na rozhraní XVIII. a XIX. století nová epocha vědeckého badání o starověku řeckém a římském, jehož střediskem jest zprvu Německo, ale jež záhy nachází i v ostatních státech evropských, především v Anglii a Francii, vynikající pěstitele. Badání toto vytýká si za cíl poznati život starověký po všech stránkách a ve všech projevech jeho, poznati jej, pokud to vůbec možno, tak zevrubně a dokonale, jako známe přítomnost. Ale k tomu nestačily památky literární až dosavad známé, i pátráno úsilovně po nových pramenech, jež by vyplnily mezery podání literárního. Tak dospívá se k poznání, jaký význam mají zvláště pro politický, ale i soukromý život starověký nápisy, i nastává horlivé pátrání po nich na klassické půdě řecké i římské a všestranné jejich studium dává vznik zvláštní pomocné vědě filologicko-historické, epigrafice. Vedle toho podnikají se pečlivé a nákladné výkopy na významných místech starověkých, od-

krývají se zbytky tehdejších měst a tím se prohlubuje poznání prostředí, v němž antický člověk žil. Nálezy, zprvu jen náhodné, listin a památek literárních, napsaných na papyrech a zachovaných za příznivých podmínek klimatických v půdě starého Egypta, vedou k soustavnému pátrání po těchto zvláště výmluvných dokladech starověkého života, jmenovitě za doby hellenistické, již starší badání neprávem opomíjelo, a stále rostoucí počet těchto památek, přerůzného obsahu, spadajících do všech oborů vědy o klassickém starověku, vymáhá si vznik nové vědy pomocné, papyrologie.

Avšak od počátku minulého století netoliko rozsah vědomostí o starověku řeckém a římském se šíří, nýbrž poznání jeho se i prohlubuje po stránce obsahové. Přispěl k tomu netušený rozvoj všech oborů vědních, jaký nastal v století tom, jmenovitě sociologie, jakož i zdokonalení method vědeckých vůbec. To vše podávalo badatelům o klassickém starověku mnohem dokonalejší výzbroj, než s jakou pracovali učenci starší, a umožňovalo jim pronikati tak hluboce do všech složek života starověkých národů, že na př. vrstevníkům Goethovým zdálo by se to nemožným. Ba smíme bez nadsázky říci, že dnes známe na př. nejstarší dějiny obou národů klassických a náboženství jejich mnohem lépe, než je znali pozdější Řekové a Římané sami.

Čím více se však šířilo a prohlubovalo všestranné zkoumání a poznávání života starověkých národů, tím jasněji se ukazovalo, že ona idealisující představa, jakou si o antické kultuře vytvořili básníci a myslitelé novohumanističtí, jest pouhá illuse. Střízlivé badání historické a filologické, pronikající život starověký v celé jeho plnosti, poučilo nás, že nesmíme viděti v dávných Hellenech, a tím méně v Římanech, šťastný, vyvolený národ, žijící jen ideálním hodnotám, kráse a snaze po dokonalosti,

nýbrž že i oni musili ve svém skutečném, denním životě zápasiti s týmiž starostmi, jako lidé dneška. Poznalo se, že již starověké státy ovládaly, třebas v menším měřítku, stejné síly hospodářské a sociální, jež působí na utváření společnosti dnešní, že i starověké lidstvo znepokojovaly stejné otázky, jež mocně doléhají na mysl lidí žijících: již v Řecku a ještě více v Římě existoval kapitalismus a jeho přirozený důsledek, proletariát zemědělský i průmyslový, příkré rozdíly majetkové vyvolávaly i tam třídní boj, jenž nezřídka se vybíjel násilnými akcemi, ba vyskytly se tam i pokusy o převrat komunistický. Nebyl tedy ani ve starověku život tak bezstarostný a lehký, jak se jevil těm, kdož usuzovali o něm jen z výtvorů literárních a uměleckých, ale právě poznání těchto stránek a osvětlení starověku jasnými a střízlivými paprsky moderní vědy překlenulo propast dělící nás od doby této, přiblížilo nám člověka, jenž v ní žil, zápasil a strádal, a naučilo nás tím výše si ceniti jeho jedinečnou kulturu, víme-li o ní, že nevznikala za slunné pohody bezstarostného života, nýbrž se rodila a rostla za dob, rozechvívaných v podstatě týmiž otázkami, jež zneklidňují život lidstva moderního.

Tu vzniká však otázka: jest již poznání starověku po všech stránkách ukončeno a obraz, jaký si můžeme dnes na podkladě všestranné vědecké práce minulého i nynějšího století o duchovní i hmotné kultuře jeho vytvořiti, definitivní? V obecenstvu, a to nikoliv snad jen v širokých vrstvách jeho, nýbrž i v kruzích vzdělanců, se ujalo a značně rozšířilo mínění, že tomu tak jest, že starověk jest již tak probadán, že dále proniknouti nelze, a že tedy další zabývání se jím jest jen zbytečné maření času, jehož by se mohlo s daleko větším prospěchem užiti v jiných oborech vědeckých.

Mínění toto jest zcela pochybené. Nejenom že no-

vými a nezřídka velmi významnými objevy památek archaeologických, nápisů a papyrů přibývá stále nový materiál, jenž mnohdy podstatně opravuje, doplňuje a prohlubuje dosavadní vědomosti a zároveň přináší nové záhady a otázky, nýbrž také staré problemy — na doklad uvádím otázku homerskou a platonskou — řeší se stále s nových hledišť a novými, dokonalejšími methodami. A vedle toho nutno poznamenati, že badatelská práce posledního století má z převážné části ráz průpravný, monografický; jsou to většinou pouhé stavební kameny, z nichž teprve má vyrůsti mohutná, definitivní stavba celková.

Ovšem i v době této byla napsána souborná díla, zahrnující celé rozsáhlé obory starověké kultury, ať duchové, ať hmotné, ale většina z nich nedostačovala; některá nevyhovovala již při svém vzniku náležitě požadavkům, jež na díla taková nutno klásti, jevíce nedostatky ať v základním pojetí, ať ve shrnutí a zpracování výsledků badání monografického, jiná byla záhy předstižena významnými objevy a výzkumy nebo vítězstvím nových názorů o methodách a směrech vědecké práce v tom kterém oboru.

I není divu, že přes usilovnou snahu, soustředěnou na všestranné prozkoumání starověku, nemáme na př. až dosud dějin řeckého náboženství, plně vyhovujících výsledkům moderní vědy náboženské, ba že nebyly dosud vylíčeny ani dějiny literatur obou klassických národů, jež by snesly měřítko, jaké dnes na literární historii klademe, nemluvě ani o tom, že dosud chybí dílo, jež by nás seznamovalo s povšechnými kulturními dějinami starověku nebo líčilo nám všestranně a s moderních hledišť sociální a hospodářské poměry jeho. Jak patrno, zbývá vykonati ještě hojně práce a není pochyby, že až budou provedeny úkoly, jež jsem, ovšem jen velmi neúplně, naznačil, objeví se problemy nové právě tak, jako v kterékoli vědě jiné. A nad to zůstane vědě, jež se za-

bývá klassickým starověkem, povždy čestná úloha, aby byla prostředníkem mezi dobou současnou a světem antickým a objevovala vztahy, jež vždy budou spojovati vzdělanost lidstva evropského se vzdělaností starověkou.

Ale vše, co jsem právě uvedl, týká se v celku vlastně jenom vědy o klassickém starověku. Jí samé zajisté přísluší rozhodovati o tom, pokládá-li svůj úkol za skončený či nic. Jest však otázka jiná, nepoměrně důležitější, otázka, má-li kultura antická význam a cenu i pro lidstvo dnešní, či je-li pro ně již zbytečná a nepotřebná. Kdo sleduje projevy veřejného mínění, ví, že převážná většina dnešní společnosti — a nejsou to opět jen široké vrstvy laické — jest rozhodným stoupencem alternativy druhé. A není nesnadno objeviti prameny tohoto smýšlení antice nepřátelského. Nehledě k zaujatosti, plynoucí z motivů čistě osobních, o nichž nechci se tu šířiti, jest to jednak nedostatek hlubší znalosti toho, co je podstatou a obsahem antické kultury, tedy neporozumění a nedorozumění, jednak, zvláště ve vrstvách vzdělanců, mocný dojem, jaký vzbuzuje velkolepý rozmach techniky a netušené pokroky věd přírodních v posledním století, vůči nimž ovšem vše, co antika v těchto oborech vykonala, ustupuje úplně do pozadí. Dojem ten jest tak silný, že působí i na oceňování ostatních složek antické vzdělanosti, a výsledkem jeho jest úsudek, že antika dohrála již svou úlohu ve vývoji evropského lidstva a že pro dnešního člověka nemá již významu, ježto vše, čeho mohla lidstvu poskytnouti, stalo se již dávno trvalým majetkem vzdělanosti naší. Stoupenci názoru tohoto ponechávají sice antice místo mezi ostatními obory vědními a nebrání, aby i nadále byla vědecky pěstována, asi tak, jako se pěstuje indologie, assyrologie a egyptologie, ale po jejich soudu jest zcela zbytečným mařením času, věnuje-li se studiu této kultury, pro nás již

mrtvé, tak význačné místo ve výchově mladých generací.

Úsudek tento trpí dvěma závažnými nedostatky. Především nečiní rozdílu mezi vědami technickými a přírodními a ostatními obory antické kultury. Není pochyby, jak jsme také v předchozím oddílu bez obalu přiznali, že ve vědách, na nichž se úsudek tento zakládá, nevykonali Řekové tolik, mnoho-li bychom očekávali, ač zase nikterak tak málo, aby to odůvodňovalo útrpný úsměv a pohrdlivý odsudek těch, kdo velebí jen úspěchy moderní techniky a přírodovědy. Ale jest spravedlivé přenášeti odsudek tento na celou kulturu řeckou? Jest řecká literatura, řecké umění výtvarné, řecká filosofie a vědy duchové vůbec přežilou veteší, hodící se leda za objekt učeného studia, od současného života na hony vzdáleného? Dostatečnou odpověď k otázce této podal jsem, jak doufám, v předchozích výkladech svých a odpovím k ní i tím, co dále ještě uvedu.

Nesprávnost úsudku o antice, jímž se zabýváme, plyne však i z toho, že se v něm klade jednostranně důraz na obsahovou stránku antické kultury. Jest ovšem jisto, že co vytvořili Řekové a Římané v jednotlivých oborech kulturních trvale cenného a věčně hodnotného, stalo se již po stránce obsahové pevnou součástí vzdělanosti evropské. Stejně jako Řekové přejímali kdysi zárodky své kultury od pokročilejších tehdy národů východních a jako později Římané čerpali svou vzdělanost od Řeků, přejímalo i lidstvo evropské od prvých počátků dějinného života svého až dosti dlouho do novověku obsah antické kultury a rozhojňovalo toto přejaté dědictví ve všech oborech. Činilo tak se stejným sice úsilím, ale ne vždy se stejným zdarem: někde podařilo se mu předstihnouti starověk měrou netušenou (ve vědách technických a přírodních), jinde měrou menší (ve filosofii a jiných vědách duchových), někde však, zvláště v umění výtvarném,

některých druzích literárních a právu, zůstávají vrcholné výtvory starověké dodnes nepředstiženy. Ale celkem možno říci, že není ani jediného oboru, ať duchové, ať hmotné kultury, v němž by, abych tak řekl, vzdělanost naše nestála na vlastních nohou a nedovedla samostatně a z vlastních prostředků a sil pokračovati v tom, čeho za pomoci antiky dosáhla.

Ale jest toto obsahové a jaksi věcné dědictví jediné, jež nám antika odkázala, není tu vedle něho již nic, co je cennější než pouhý obsah a co zůstává právě tak živým a nezmařitelným statkem jako duch, jenž přetrvává zánik těla a přechod jeho atomů v jiná skupení? Tvrdím rozhodně, a snad smím doufati v souhlas čtenářů, že v antické kultuře tají se síla, jež má zřejmou analogii s duchem, oživujícím tělo lidské. Jednajíce o jednotlivých složkách vzdělanosti starověké zjistili jsme u většiny z nich, že vliv jejich není dosud vyčerpán, nýbrž že obsahují prvky trvalé ceny, jež schopny jsou působiti blahodárně na kulturu evropskou netoliko v době naší, nýbrž i v budoucnosti. Hledíme-li takto na antiku — a že máme právo takto na ni hleděti, bylo, jak doufám, náležitě zdůvodněno — nemůžeme přisvědčiti mínění, že mrtvo jest náboženství a světový názor starých Hellenů se svou radostnou věrou v cenu života vezdejšího, že mrtva jest jejich usilovná péče o kulturu slova mluveného i psaného, že mrtva jest jejich klassická literatura a umění výtvarné, jmenovitě sochařské, jež jest uměním tak dokonale idealistickým, typickým a všelidským, že posléze jest mrtev duch, který stvořil a oživoval jejich stát, filosofii a vědu vůbec.

Odpovídám tedy k názoru, jímž se zabýváme, tak, že jsme sice antickou vzdělanost v celku překonali po stránce obsahové, ale daleko ještě nejsme hotovi s tím, co je v ní nejcennějšího, s duchem jejím. Ba

odvažuji se ve shodě se Zělinskim tvrditi, že lidstvo ještě nikdy nebylo tak blízké správnému pochopení antiky, a dále, že nikdy jí více nepotřebovalo než v době, v níž žijeme. Proti prvé z těchto thesí nebude, myslím, námitek. Po pronikavé práci vědecké v minulém století vykonané, o níž jsem se výše zmínil, chápeme dnes antiku mnohem hlouběji a správněji, než kterákoliv doba předchozí. Známe nyní duchovní i hmotnou kulturu starověkého lidstva tak dokonale, jak dosud nikdy známa nebyla, vyšetřili jsme podmínky, z nichž vyrůstala, zjistili kladné i rušivé síly, jež působily v jejím vývoji, a naučili se chápati antický život v celé jeho plnosti se všemi jeho světlými i stinnými zjevy. Řecko přestalo býti zázračnou zemí, obydlenou dokonalými a jen kráse žijícími lidmi, kultura řecká však vítězně obstála v tomto střízlivém osvětlení moderní vědy: stala se nám naopak bližší a dražší.

Avšak jest správná také druhá část uvedeného tvrzení, že totiž lidstvo nikdy nepotřebovalo antiky více než právě nyní ? Není absurdností prohlašovati, že dnes, kdy nesmírný zápas, jehož dějiny dotud nepoznaly, uvolnil zdánlivě nerozborné základy státních, mravních a společenských řádů, na nichž spočívala evropská civilisace, a kdy jde o to, odstraniti vše přežilé a spojiti to, co ze starých institucí má dosud cenu, s tím, co za těžkých otřesů se teprve rodí, v nový, vyšší řád světový, že by při tomto díle regenerace evropské společnosti mohl připadnouti nějaký podíl a významnější úkol kultuře národa, jejíž vrcholná doba oddělena jest od nás propastí téměř dvaceti pěti století? Absurdností by dojista bylo, kdybychom chtěli tvrditi, že při tomto velkém účtování s minulostí a tvoření nových hodnot a řádů společenských i mravních připadne kultuře antické úkol normativní, t. j. že bude nám v tomto směru vzorem. Jest zajisté vyloučeno, že by na př. athen-

ská demokracie z V. nebo IV. století př. Kr., nebo římská republika z dob největšího rozkvětu svého ve III. nebo částečně i II. století mohla býti vzorem, podle něhož by bylo lze zaříditi ústavu kteréhokoli státu dnešního. Návrat ke starověku, jako vůbec návrat ke kterékoli době jiné, v tomto smyslu byl by čirým anachronismem, jehož převrácenost by se objevila již při prvých krocích za jeho uskutečněním.

Ale vzpomeneme-li opět, že kromě této normativní stránky může antika stále ještě působiti svým duchem a živnými silami v ní utajenými, pozbude, doufám, mínění toto své zdánlivé paradoxnosti a snad dojdu souhlasu, řeknu-li, že v tomto směru antika může evropskému lidstvu a zejména nám dáti právě v dnešní době mnoho, čeho naléhavě potřebujeme. Nebudu opakovati, co jsem vyložil podrobně o plodných podnětech, jimiž antika může působiti, a jak pevně doufám, i působiti bude na literaturu a umění naše — to jsou, myslím, věci, o nichž mezi vážnými pěstiteli těchto kulturních statků není sporu, — nýbrž vzpomenu jen otázek nejčasovějších. Zdaž nepryští z antického názoru životního a náboženského možnost vyrovnání bolestného rozporu mezi duchem a tělem, jejž vneslo v život moderního člověka křesťanství? Zdaž není dále antická představa o státě a o poměru občanově k němu schopna, by budila v lidech dnešních pravé občanské ctnosti, úctu k zákonům a lásku k svobodě vlastní i svobodě druhých, živý a nezištný zájem o stát, což vše činí jediné možným, aby stát mohl splniti účel svůj, jímž nemůže býti, opět ve shodě s přesvědčením antickým, dosažení, pokud možno, největší moci vnější, nýbrž cíl mravní, povznesení občanstva k dokonalému lidství? A zdaž neukázal nám antický způsob výchovy mládeže, jehož vůdčí myšlenkou bylo podřizování veškeré výchovy nejvyšším zájmům státním a harmonické sloučení výchovy duševní s výcvikem tělesným, jediné

správný směr, jímž se musí ubírati výchova občanů moderního státu, byť sebe více se uchylovala v podrobnostech od toho, co bylo obsahem výchovy antické?

Z toho jest viděti, že antika může stále ještě mnoho poskytnouti dnešnímu lidstvu a bude jen k jeho prospěchu, půjde-li směrem antikou naznačeným. Otázky, jež jsem tu, ovšem jen neúplně, naznačil, jsou příliš živé a naléhavé, aby jejich vážné řešení bylo možno na dlouho odkládati. A jestliže se až dosud vždy lidstvo vracelo k antice, hledajíc u ní, čeho potřebovalo pro svou rozumovou i mravní kulturu, nepochybuji, že je v jeho nejvlastnějším zájmu, aby se k ní vrátilo i tentokrát a že dojde k nové renaissanci antiky, renaissanci hlubší, než byla ona, z níž se zrodil před půltisíciletím novověk, hlubší proto, že tentokráte bude lidstvo hledati v antice jenom to, co je v ní nejcennější a nepomíjející, ducha jenž ji oživuje a podněty, jež v ni genius jedinečného národa Hellenů pro věky vložil. V tomto přesvědčení svém nejsem osamocen. V renaissanci antiky pevně věřil, abych zůstal jen v našem prostředí, předčasně zemřelý prof. E. Peroutka, duch vzácně ušlechtilý a hluboký znalec starověké historie a kultury vůbec, věří v ní i J. S. Machar, jenž od svého původního odmítavého stanoviska k antice propracoval se vlastním důkladným studiem k pronikavému pochopení a vřelému obdivu pro její kulturu.

A nyní konečně, kdy prokázal jsem, jak doufám, nesprávnost běžného úsudku, že antika jest již dávno překonanou a odbytou hodnotou, a kdy naopak se objevilo, že lidstvo nebylo nikdy schopnější uvázati se v její pravé dědictví a nikdy ho také více nepotřebovalo, možno přistoupiti k poslední, ale nejzávažnější úvaze, jež má podati odpověď k otázce, od níž jsme vyšli, je-li žádoucno a nutno, aby antická kultura zůstala i nadále součástí výchovy naší do-

růstající mládeže, či má-li ustoupiti předmětům jiným, dnešnímu člověku prý potřebnějším a cennějším. Již předem však bych rád zdůraznil, aby vyloučeno bylo jakékoli nedorozumění, že, budu-li dále, jak z mých dosavadních vývodů vlastně samozřejmě vyplývá, hájiti mínění o oprávněnosti, ba nutnosti výchovy na podkladě antiky aspoň v části našich středních škol, nehájím tím spolu a ve všem způsobu, jak se na školách těch antika pěstovala a dosud pěstuje. Po té stránce se bude musit leccos změniti, aby vyučování klassickým jazykům (což ovšem týká se vyučování všem předmětům) přinášelo skutečně ony výsledky, jaké přinášeti má a může. Změny ty budou se musit týkat nejen rozsahu a obsahu učiva a methody vyučovací, nýbrž, a snad ještě více, vědecké a učitelské přípravy těch, kteří zvolili si předmět tento za povolání životní, neboť v něm více než v kterémkoli předmětě jiném, jest schopnost a průprava učitelova rozhodujícím činitelem úspěchu. Ale o tom podrobněji jednati nespadá v rámec mých úvah: uspokojivě rozřešiti otázky tyto bude úkolem vhodných a promyšlených reforem, k nimž zajisté i u nás v nejbližší době dojde a k nimž musí se spojiti znalci antiky s odbornými paedagogy.

Za to však nemohu se tu aspoň stručně nezmíniti o tom, v čem spatřuji úkol a cíl výchovy středoškolské. Nevidím ho ovšem — a doufám, že nemusím vykládati příčiny toho — v onom názoru, v naší době bohužel tak rozšířeném, pro nějž jedinou cenu má t. zv. praktické vzdělání, jež podává žáku způsobem pokud možno nejsnazším souhrn vědomostí, jichž potřebuje v dalším životě při vykonávání svého povolání. Nezavrhuji nikterak vědomostí těch a jistě i z dnešní střední školy odnáší si jich nadaný a pilný žák dosti, ale hledati jediné v nich cíl výchovy středoškolské znamená neuvědo-

movati si základního rozdílu mezi vědomostmi a vzděláním.

Po mém soudu odpověděl správně k otázce, jíž se zabýváme, Ed. Meyer, přední autorita v dějinách starověkých a jeden z největších současných znalců starověku vůbec, ve spisku »Humanistische und geschichtliche Bildung« (v Berlíně 1907). Podle Meyera má dnešní střední škola dvojí úkol: jednak, aby podávala jistou míru všeobecného vzdělání, a dále, aby na několika vybraných oborech učila žáka vnikati v povahu vědecké práce. Má vésti chovance k samostatnému myšlení, probouzeti a pěstiti v nich ducha pravdy, jenž se nespokojuje soustavou hotových již poznatků, nýbrž snaží se k nim propracovati vlastním přemýšlením. Jde při tom ovšem jen o přípravu k této vědecké práci, při čemž snad množství nabytých vědomostí bude menší, než kdyby se žáku předkládaly vesměs jen hotové a pevné poznatky, ale za to není, myslím, pochyby, že jenom naznačená methoda může žáka vychovati k opravdové a plodné práci duševní a tím jej učiniti schopným samostatného řešení otázek, jež mu povolání životní přinese.

Nuže, které důvody svědčí pro ponechání humanistického studia na škole střední? Bylo by jich možno uvésti velmi dlouhou řadu, ale nemám v úmyslu probírati je všechny, hlavně z té příčiny, že chci zůstati v mezích svých předchozích výkladů; thematem jejich byl kulturní význam antiky, nechť tedy mluví jen ty důvody, které lze čerpati z úvah o povaze a hodnotě této kultury. K omezení na toto pole vede mne i ten důvod, že o vzdělavacím významu studia jazyků klassických samých, nehledě k obsahové stránce literatur a starověké kultury vůbec, pojednal u nás nedávno výstižně a přesvědčivě prof. Fr. Novotný v přednášce »Latina a řečtina na střední

škole« (Přednášky Jednoty filosofické č. 7., v Praze 1919).

O významu a ceně antické kultury pro účely výchovné možno po mém soudu uvažovati s dvojího stanoviště. Buď přihlížíme ke kultuře té jako k samostatnému, uzavřenému celku, nebo k jejím jednotlivým složkám zvláště. Volíce si toto dvojí hlediště za vodítko svých úvah, tažme se nejprve, v čem záleží vzdělávací význam antiky jako určitého, uceleného dějinného období. Uvažujíce o něm, můžeme zase míti na mysli kulturu starověkou jednak v jejím vztahu k vývoji evropského lidstva, jednak hleděti pouze k osobitému rázu jí samotné.

Že kultura starověká, především kultura řecká, jest matkou vzdělanosti naší, že, třeba si toho nejsme ani vědomi, celý náš život duchovní i hmotný jest tisícerými pevnými svazky spojen se starověkem řeckým a římským, jest poznatek, jenž nám vyplynul ze všech předchozích úvah a o jehož správnosti nemůže pochybovati ani sebe zaujatější odpůrce antiky. Plyne však z tohoto nevývratného fakta také nutnost, aby dorůstající mládež naše seznamovala se aspoň se základy vzdělanosti starověké? Uznáváme-li, že skutečným cílem výchovy středoškolské jest připraviti žáka pro vědeckou práci a buditi v něm ducha pravdy, nemůže odpověď k otázce této vyzníti jinak než kladně. Již Aristotelovi bylo prvým předpokladem vědecké práce sledovati každý problem až k jeho počátku a tato methoda, žádající obsáhnutí celého vývoje určitého oboru vědního od dob nejstarších až po dny naše, jest i dnes uznávána všeobecně za nutnou průpravu k samostatné vědecké činnosti v tomto oboru. Povrchní všeobecné vzdělání nepotřebuje ovšem znáti vzniku a vývoje kultury, ať v celku jejím, ať v jednotlivých oborech, ale hlubší a opravdu vědecké vniknutí v povahu vzdělanosti současné není možné bez poznání základů, z nichž

vyrostla, tedy bez poznání vzdělanosti řecké a římské.

Ale ani tehdy, hledíme-li pouze k antice samotné beze všeho zřetele k tomu, čím byla lidstvu evropskému v jeho dlouhém vývoji, nemůže nám ujíti její veliká, ba nenahraditelná cena výchovná. Záleží především v tom, že řecký a římský starověk tvoří jednotný, dějinně i kulturně uzavřený celek; zabýváme-li se kteroukoliv dobou pozdější, zvláště přítomností, ocítáme se vždy před otázkou, jakým směrem se bude ubírati vývoj další, jaké nové útvary vzejdou ze sil, které v době oné půscbí. Této nejistoty u starověku není; tu můžeme sledovati působení sil těch v celém rozvoji od vzniku až k zániku jejich a tím i pochopiti všechny projevy jich mnohem snáze, hlouběji a úplněji, což je jistě velmi důležitá výhoda výchovná. Toutc předností vyznačují se arci i kultury jiných národů starověkých, ale velkou nevýhodou při nich jest, že jsou příliš odlišné od vzdělanosti naší. Také řecká a římská vzdělanost jest ovšem odlišná od ní, ale z důvodu právě vyloženého, že totiž jest základem, z něhož ona rostla a čerpala sílu, jest nám neskonale bližší než vzdělanost kteréhokoli národa starověkého. Co je tu styčných bodů, jež přímo vybízejí k srovnávání a tím i k tříbení úsudku a hodnocení jevů kulturních ve všech směrech!

Ale v této ucelenosti a vývojové uzavřenosti antické kultury není jediná její cena. Ještě mnohem výše klásti jest v té příčině jiný rys, jenž jest vlastní kultuře řecké. Zdůraznil jsem jej již v oddílu úvodním: jest to harmoničnost její, ono jedinečné a již nikdy potom v té plnosti neuskutečněné vyrovnání a sladění potřeb srdce s požadavky rozumu. Jediní Hellenové ovládali dokonale nesnadné umění, jak žíti, aby všechny duševní i tělesné síly a schopnosti člověkovy se mohly plně rozvíti a uplatniti. Ze všeho, co nám po národě tom zbylo, ať je to dílo literární, ať chrám či

socha, vyzařuje jedinečný soulad, vane svěží a silný dech zdraví, víry v život a radosti ze života. I v nitru člověka moderního ozývá se touha po takovéto dokonalé harmonii, ale této touhy naše kultura plně ukojiti nedovede. Není to zcela její vinou: život stal se od časů starověkých mnohem složitější a těžší, uhájení existence a plnění povinností, jež povolání životní ukládá, vyžaduje zpravidla napětí všech sil jednotlivcových; k tomu se druží jednostranný intellektualismus naší doby, jenž nenalézá zdravé protiváhy v pěstění ostatních schopností bytosti lidské. Že jest stav tento nezdravý, jest právě tak jisto, jako není pochyby, že nejúčinnější protilék podává nám právě živý a přímý styk s přirozenou a harmonickou kulturou řeckou. Z ní vyvěrá ozdravující pramen, v němž moderní člověk najde lék proti jednostranně rozumové kultuře své doby a příliš chvatnému, síly jeho vyčerpávajícímu tempu jejímu. A právě na mladé, rozvíjející se duše může míti antika tento blahodárný vliv a bude jej dojista míti, bude-li jim vštěpována tak, aby tato stránka její vynikla.

Ale tu by se mi mohlo namítnouti: není pochyby, že antická kultura má v celku svém velmi značný význam pro výchovu dorůstajících generací, avšak zdaž by nebylo možno s týmž výsledkem, ale velkou úsporou času seznamovati se s ní nepřímo, při předmětech jiných, jmenovitě při vyučování dějepisném? Připouštím, že do jisté míry by to bylo možno; vždyť také s kulturami jiných národů starověkých i pozdějších seznamuje se žák jen tímto nepřímým způsobem. Ale jest jisto, že by se takto nikdy nedocílilo onoho hlubšího a opravdového poznání, jakého plně zasluhuje toto velevýznamné období dějinné, v němž pevně tkví základy veškeré vzdělanosti evropské. Jen trvalým a bezprostředním stykem s památkami, jež se nám z antiky dochovaly, může žák, ovšem za vedení schopného učitele, dospěti k náležitému po-

znání a ocenění toho, co jest v kultuře této jedinečného a dosud živého, jen tak vyvine se v něm a vytříbí smysl pro srovnávání a hodnocení jevů kulturních, jež jest podstatou a nejcennějším výsledkem všeho opravdového vzdělávání.

To jsou asi hlavní důvody, jimiž možno hájiti základní názor náš, hledíme-li k antické kultuře jako celku. Obraťme nyní pozornost ke vzdělávací hodnotě jednotlivých složek jejích, a to přirozeně těch, jež žák z bezprostředního styku s památkami antickými především poznává, totiž k literatuře, umění a vědě.

V čem spatřovati jest tedy výchovnou cenu starověkých literatur? Vzpomeňme nejprve, co podává se z nich žákům našim k četbě. Z literatury řecké jsou to vesměs vrcholná díla klassického období písemnictví, a to jednak díla básnická (eposy Homerovy a řečtí tragikové), jednak prosaická (historikové Herodotos a Xenofon, částečně i Thukydides, řeči Demosthenovy a jiných vynikajících řečníků řeckých a filosofické dialogy Platonovy). Rovněž v latině seznamuje se žák s nejvyspělejšími plody, uzrálými v nejskvělejším období římské literatury na sklonku republiky a počátku císařství za zúrodňujícího vlivu ducha řeckého a jím plně proniknutými; z básníků jsou to Vergilius, Horatius, Ovidius a lyrikové, zvláště Catullus, Tibullus a Propertius, z prosaiků jmenovitě historikové Caesar, Sallustius, Livius a Tacitus a vedle nich řeči, filosofické spisy a listy Ciceronovy.

Jednajíce o významu klassické literatury řecké, jmenovitě poesie, vytkli jsme jako hlavní rysy její přísnou stilovost a hlubokou opravdovost, především však její typičnost a idealistický ráz. Jakkoli kotví pevně v životě řeckém a z něho vyrůstá, stává se těmito rysy všelidskou, všem věkům srozumitelnou a povznesenou nad kolísavá měřítka aesthetická a jenom největší díla moderních literatur mohou se jí

postaviti rovnocenně po bok. Ale v té vyspělosti a spolu rozsáhlosti, jako tomu bylo u Řeků, nenajdeme tento nejvyšší typ poesie zastoupen v žádné jiné době a u žádného národa. Není-li pak pochyby o tom, že právě takováto poesie jest schopna svým všelidským, idealistickým obsahem působiti nejmocněji na mladistvou mysl, plyne z toho, že klassická poesie řecká jest výchovnou cenou svou nenahraditelná: obohacuje vnímavou duši žákovu typy ušlechtilého lidství, předvádí mu se stejnou dokonalostí i postavy mužů a žen ovládaných zhoubnými vášněmi a učí jej tak poznávati člověka ve věčně stejné jeho prapodstatě.

Ale trvalejším stykem s literaturou starověkou, jmenovitě ovšem řeckou, seznamuje se žák též s jinými kladnými a dodnes živými hodnotami antické kultury. Vniká v podstatu životního a náboženského názoru řeckého, v onen známý nám radostný a v životě pozemském pevně zakotvený naturalismus, poznává, jak člověk starověký pečuje o souměrné pěstění těla i ducha svého, vidí, jak pevně lne ke svému státu a ctí zákony jeho, jak horlivě účastní se správy jeho a života veřejného vůbec, jak nade vše miluje svobodu a mužně za ni bojuje a život nasazuje. Záleží jenom na taktu učitelově, aby dovedl nevtíravě při vhodné příležitosti upozorniti žáky na tyto kladné hodnoty antiky a ukázati na jejich živý vztah k přítomnosti: zájem a porozumění pro poznámky a odkazy tohoto druhu dojista nalezne.

Slyším však námitku často uváděnou: se stejným prospěchem může poznati žák starověké písemnictví i kulturu také z dobrých překladů, právě tak jako jen tímto způsobem stávají se mu přístupna vynikající díla cizích literatur moderních. Neváhám přiznati, že kdyby při antických literaturách šlo jen o tento ideový a kulturní obsah, bylo by to, ač jen do jisté míry, možné. Ale vzdělávací význam lite-

ratur těchto nespočívá výhradně v této stránce obsahové, nýbrž stejně závažná jest při nich stránka jazyková a formální. O prvé z nich nebudu se z příčiny výše uvedené šířiti: připomínám pouze, odkazuje ostatně na spisek prof. Novotného, že studium jazyků klassických samých má neobyčejnou cenu pro vývoj a tříbení logické schopnosti žákovy, cenu daleko větší než učení se kterémukoliv jazyku modernímu. A neméně důležitá jest formální stránka slovesných plodů starověkých. Jednajíce o kulturním významu klassických jazyků a literatur, vytkli jsme již, jakou péči věnovali vynikající stilisté starověcí formálnímu vytříbení jazyka i slohu, jak dále každý druh literární vytvořil si pevný útvar stilový, s nímž byl nerozlučně spojen, jak vůbec u antického díla má forma mnohem důležitější význam než zpravidla mívá v literaturách moderních.

I tato charakteristická vlastnost starověkého tvoření literárního má zajisté značnou hodnotu vzdělávací, nabádajíc žáka k stilové ukázněnosti a čistotě; než z toho zároveň vysvítá, jak nesnadno, ba vlastně nemožno jest plně vystihnouti tento soulad mezi obsahem a formou antických spisů, netoliko básnických, než i prosaických, překladem do jazyka moderního. K tomu přistupuje, že celou řadu pojmů, jež jsou vlastní starověkému myšlení, nelze do moderních jazyků rovnocenným výrazem vůbec přeložiti; abych aspoň jeden, zvláště význačný doklad uvedl, ví každý, kdo jen poněkud se zabýval jazyky klassickými, jak nevhodně zní často naše slovo »ctnost«, chceme-li jím vystihnouti řecké »arete« nebo latinské »virtus« a jak nesnadno bývá nalézti přiléhavý výraz jiný. Slova taková bývají arci i v jazycích moderních, ale jest jich tu o to méně, oč bližší jsou nám jazyky ty svým myšlenkovým a představovým obsahem než jazyky antické. I možno říci, že i nejlepší překladatel stírá nutně mnoho rysů

specificky antických a nahrazuje je obraty moderními, tak že ten, kdo je odkázán výhradně na překlady, nemůže nikdy plně vniknouti v okruh antického myšlení a cítění. Překládá-li žák ve škole díla antická, dopadne překlad jeho ovšem také nedokonale, ale na překlady ty nutno hleděti spíše jako na výklady originálu a poznámky a pokyny učitelovy objasní žáku pravý smysl překládaného místa. A konečně možno proti nahrazování originálů překlady namítnouti i toto: má-li žák studiem antiky učiti se základům vědecké práce, což pokládáme, jak výše vyloženo, za jeden z cílů výchovy středoškolské, příčilo by se základní podmínce vědeckého poznávání pravdy, podávati mu místo pramenů přímých, originálů, prameny druhotné, překlady, jež z uvedených důvodů jsou vždy jen nedokonalou náhradou za originály.

Ještě méně než s míněním, že dobrý překlad může prokázati škole touž službu jako originál, možno souhlasiti s názorem, také tu a tam pronášeným, že by stačilo, aby se žák seznamoval s antikou četbou novodobých básníků, kteří byli antice blízcí, ať již básníků domácích (u nás především Vrchlického a Machara), ať cizích (na př. Goetha, V. Huga a j.). Kdo tak soudí, zapomíná, že každý z básníků těch hleděl na antiku jinak, že vyzdvihoval z ní jen ty složky, jež odpovídaly jeho celkovému názoru životnímu; stačí připomenouti jen, v jak různém světle se nám zjeví svět antický, pokusíme-li se zkonstruovati obraz jeho ze spisů uvedených básníků našich.

Stručněji než o literatuře mohu se zmíniti o vzdělávacím významu antického umění a vědy. Umělecká výchova jest nedávným, ale dojista jedním z nejsympathičtějších požadavků moderní paedagogiky. Bohužel není dosud, aspoň u nás, požadavek ten uskutečněn v praxi tou měrou, jak by si toho bylo přáti, ale možno zajisté doufati, že se tak stane

v době blízké spolu s jinými naléhavými reformami střední školy. A rovněž netřeba pochybovati, že při tom připadne umění antickému úkol zvláště význačný, shodný s jeho jedinečnou výší, v mnohém ohledu dosud nepředstiženou. Umění to, zvláště řecká plastika doby klassické, tvoří zároveň harmonický doplněk a doprovod k řecké literatuře, a to netoliko tím, že umělce ke tvoření inspirují podněty z děl literárních, jmenovitě poesie homerské, nýbrž že vyznačuje se, jak již vyloženo, týmž typickým a idealistickým rázem jako poesie doby klassické. Vedle toho jest umění to, jako každé velké umění národní, organicky spojeno se životem řeckým, i jest možno jen tehdy mu plně porozuměti a pravý vztah k němu nalézti, opírá-li se studium jeho o znalost celého kulturního prostředí, z něhož vyrůstalo, jako zase naopak umění znalost tuto podstatně obohacuje a doplňuje.

Z řecké vědy poznává dorost středoškolský z vlastního, přímého názoru jenom nejvzácnější projev její, filosofii, a to četbou dialogů Platonových, částečně pak, zvláště pokud jde o filosofii doby hellenistické, četbou filosofických spisů Ciceronových. Hlavním zdrojem poznání jest však na tomto poli Platon a zůstane jím, pokud filosofie nebude uznána za zbytečnou součást vyššího vzdělání, neboť v celé světové literatuře nelze nalézti lepšího vůdce k vědeckému myšlení a opravdovějšího buditele ducha pravdy, než jest tento geniální Hellen, stejně obdivuhodný jako filosof i jako básník a umělec slova. Již literární útvar, jímž myslitel tento píše svá díla, dialog, jest pro účel, jehož se má četbou jeho docíliti, svrchovaně vhodný. Platon nehlásá svou filosofii dogmaticky, nepřekládá svým posluchačům výsledky svého přemýšlení již hotové, nýbrž stálými otázkami a odpověďmi účastníků rozmluvy tříbí jejich názory o problemu, jemuž jest dialog věnován, a krok za kro-

kem, postupem přesně logickým, dospívá k správnému jeho řešení. Četbou dialogů těchto, vynikajících i po stránce umělecké skvělou inscenací a charakteristikou súčastněných osob, učí se žák zkoumati přesvědčivost pronesených důvodů, sleduje vyvracení nesprávných tvrzení a před jeho duševním zrakem vystupuje znenáhla myšlenková stavba díla. Tak nejen tříbí svou soudnost, nýbrž vniká v samou podstatu methody vědecké mnohem lépe a snáze, než kdybychom mu dali do rukou kteréhokoli filosofa moderního. A ani na tomto poli nelze dojíti cíle cestou nepřímou, četbou překladů, neboť mnohé filosofické terminy a celý ráz a způsob myšlení jsou plně pochopitelné jen tomu, kdo ovládá jazyk řecký a zná ovšem i celé ovzduší doby, v níž Platon žil a tvořil.

Tím probral jsem hlavní důvody, jež možno uvésti proti mínění těch, kdož prohlašují pěstění antiky a jazyků klassických na našich školách za zastaralý přežitek, zcela se příčící duchu doby naší. Jistě by bylo lze k důvodům těm leccos přidati, ale doufám, že stačí i ty, jež jsem uvedl, aby přesvědčily objektivně myslícího posuzovatele o tom, že výchovné hodnoty, skryté v antické kultuře, nejsou dosud ani z daleka vyčerpány, nýbrž mohou blahodárně působiti i ve škole dnešní a budoucí a že nelze se jich zříci bez značné škody pro rozumové i mravní vzdělání dorůstající mládeže. A právě v tom, že antika jest čímsi »nedobovým«, spatřovati jest její zvláštní výchovnou cenu, neboť odvrací mysl žákovu od materialistického ducha doby a vede ho v prostředí, v němž rozhodně převládají ideální hodnoty životní. Jest si jen přáti, aby se těm, kdož budou tvořiti nové osnovy naší střední školy, zdařilo využíti co nejplněji a nejúčelněji všeho, co v antice jest dosud živého, pro cíle vzdělávací. Stane-li se tak, jsem jist, že výchova, opřená o kulturu antickou, především o kulturu řeckou, jejíž nenahra-

ditelnou cenu svorně uznávaly až dosud všechny generace, osvědčí se i nadále nejlepší přípravou k životu, ne snad k životu praktickému ve všedním smyslu slova, nýbrž k životu, jenž spatřuje svůj cíl v práci pro povznesení lidstva a vlastního národa.

Dospěli jsme k závěru svých výkladů, jejichž cílem bylo ukázati, k jaké výši dospěli Řekové, tito vlastní tvůrci antické vzdělanosti, ve všech jednotlivých oborech jejích, vystihnouti, jaký význam měla a dosud má vzdělanost ta pro lidstvo evropské, a vyšetřiti, jakou cenu má pro vzdělání a výchovu dorůstající mládeže. Pokud se mi podařilo dosáhnouti cíle tohoto, nechť rozhodnou ti, kdož budou čísti tuto knížku a zamyslí se nad jejími vývody; nepřisvědčí mi snad ve všem, ale budu plně spokojen, dojdu-li jejich souhlasu v tom, co jest nejpodstatnější, že totiž z antiky vzešla celá naše vzdělanost, že jest s ní stále úzce spiata a že styk s ní, jenž udržuje se tím, že aspoň část naší mládeže odchovává se kulturou touto, nemůže býti zcela přerušen bez opravdové ztráty pro kulturu všelidskou. Řecká mythologie vypráví nám o moudrém Titanu Prometheovi, jenž odňal bohům Olympským oheň a přinesl jej strádajícímu lidstvu a spolu s ním zárodky vzdělanosti. Mimoděk vystihli Řekové hlubokým mythem tímto podíl, jaký jim připadl v dějinách. I oni vnesli v lidstvo mocný plamen vzdělanosti, jenž neztenčenou silou zářil odtud do všech věků dalších, a bude zářiti tak dlouho, pokud nevyhasne v lidstvu vůle a touha po vyšším životě kulturním.

Nejdůležitější literatura.

Th. Zělinskij: Starý svět a my (Drevnij mir i my). Z ruštiny přel. Dr. Frant. Novotný (v Praze 1910). — Vom Altertum zur Gegenwart. Die Kulturzusammenhänge in den Hauptepochen und auf den Hauptgebieten (v Lipsku a Berlíně 1919; II. rozmn. vyd., vyšlo, když tisk tohoto spisku byl již dokončen). — P. Cauer: Das Altertum im Leben der Gegenwart (ve sbírce: Aus Natur und Geisteswelt, sv. 356; II. vyd. 1915). — Ed. Stemplinger-H. Lamer: Deutschtum und Antike in ihrer Verknüpfung (v téže sbírce, sv. 689 r. 1920). — O. Immisch: Das Nachleben der Antike (ve sbírce Das Erbe der Alten. Neue Folge I.; v Lipsku 1919). — Em. Peroutka: Antika, my a naše gymnasia (Naše Doba V., 1898, str. 696 n.). — Týž, Gymnasium (tamtéž XIV., 1907, str. 723 n.). — Týž: Gedanken über die Antike (Čech. Revue I., 1907, str. 117 n.). — Týž: Diskusse o Macharův »Řím« (Novina I., 1908, str. 102 n.). — Týž: O Platonově Státě (tamtéž IV., 1911, str. 456 n.). — Fr. Krejčí: Noch einige Gedanken über die Antike (Čech. Rev. I., 1907, str. 507 n.). — J. Šusta: Macharův »Řím« (Lumír XXXVI., 1908, str. 99 n.). — J. S. Machar: Antika a křesťanství (Praha 1919). — Fr. Novotný: Latina a řečtina na střední škole (Přednášky Jednoty filosofické, č. 7, v Praze 1919). — Fr. Drtina: Úvod do filosofie (díl I., část 1., v Praze 1914; z části 2. vyšla str. 1—256). — A. Kolář: Technika a vědy mathematicko-přírodní ve starověku (Osvěta XLVII., 1917, str. 366 n.).

OBSAH.